

Büyük Petro
ve
OSMANLI İMPARATORLUĞU

B.H.SUMNER
Çeviren: Eşref Bengi Özbilen

DOĞU KİTABEVİ

BÜYÜK PETRO VE OSMANLI İMPARATORLUĞU

BÜYÜK PETRO
VE
OSMANLI
İMPARATORLUĞU

B. H. Sumner
Oxford 1949

Çeviren
Eşref Bengi Özbilen

DOĞU KİTABEVİ
İstanbul 2016

Doğu Kitabevi - 132

B. H. Sumner

BÜYÜK PETRO VE OSMANLI İMPARATORLUĞU

Çeviren: Eşref Bengi Özbilen

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16997
1. Baskı: Mart 2016

Bu kitabın tüm yayın hakları Doğu Kitabevi'ne aittir.
Tanıtım için yapılacak alıntılar dışında tüm alıntılar,
Kültür Bakanlığı Telif Hakları Sözleşmesi gereği
yayınevinin izninı gerektirir.

Sayfa Düzeni-Kapak: Atilla Ceylan

Baskı-Cilt
Ozan Matbaacılık Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven San. Sitesi C Blok No: 223-224 Topkapı İstanbul
Matbaa Sertifika No: 11329

ISBN: 978-605-9093-75-0

Doğu Kitabevi
Cağaloğlu Yokuşu, Narlıbahçe Sokak, No: 6 Cağaloğlu İstanbul
Tel: 0212 527 29 26 Faks: 0212 527 29 26

www.dogukitabevi.com

İÇİNDEKİLER

I. Genel Durum 7
II. Kırım, Azak ve Karadeniz 19
III. Rusya ve Ortodokslar 41
IV. Rusya, Avusturya ve Balkan Hıristiyanları 51
V. Tuna Prenslikleri* ve Prut Seferi 57
VI. Sırplar ve Karadağlılar 69
VII. Türkiye, Volga Müslümanları ve Rus Kazakları 77
VIII. Konstantinopol'deki** Rus Diplomatik Temsilciliği 93
IX. Eski ve Yeni Kazançlar ve Kayıplar 117

Dikkat:
Başka türlü belirtilmediği takdirde bütün tarihler bugün kullanılan sisteme göredir.

* Tuna Prenslikleri ile kast olunan Eflâk ve Boğdan Beylikleridir (Ç.N.)

** Eserin aslına sadık kalmak için İstanbul yerine Konstantinopol ismi muhafaza edilmiştir (Ç.N.)

I.
GENEL DURUM

Büyük Petro'nun yarım asır süren hayatı boyunca (1672-1725) Rusya yükseldi, Avusturya muzaffer oldu, Türkiye geriledi ama yine de yüksek bir seviyedeydi. Lehistan ise Yan Sobieski'ye rağmen parçalandı. Venedik Morosini'ye rağmen daha da geriledi. İran'da Safevî hanedanı çöktü.

Rusların Osmanlı İmparatorluğu üzerine yaptıkları hamleler Avusturyalıların elde ettikleri ile ilginç bir mukayese teşkil ederler. 1700'den sonra XII. Şarl ve Büyük Kuzey Harbi, Petro'nun güneye doğru yayılmasına mâni oldu. Prut'taki mağlubiyeti, sultandan, onbir sene önce 1700'de aldıklarını da kaybetmesine sebep oldu. Ancak, kayıplarını Nystad'dan sonra Hazar boyunca telâfi edebildi, ama bunu da Türkiye'nin değil ancak İran'ın aleyhine gerçekleştirebildi. Hummalı bir yeniden teşkilâtlanma buhranı içinde bulunan Rusya, aynı zamanda hem İsveç'e hem de Türkiye'ye başarıyla meydan okuyacak hâlde değildi. Korkunç İvan zamanında da ittifak hâlindeki İsveç ve Lehistan ile başa çıkabilecek durumda olmamıştı. Onlara karşı başarısız olmuş, ancak Petro zamanında İsveç'e karşı bâriz bir muvaffakıyet elde edebilmişti. Diğer taraftan ise Habsburglar hem Bour-

bonlarla hem de Osmanlılarla baş etmişlerdi. Gerçi müttefiklerinin kendilerine büyük yardımı dokunmuştu; fakat Rusya'nın müttefikleri yoktu.

Büyük Köprülü Mehmed'in damadı Kara Mustafa'nın Viyana kapılarına dayandığı 1683 ile Prens Eugène'nin (Öjen) mükerrer zaferlerinin Pasarofça andlaşmasının imzalanmasına yol açtığı 1718 arasındaki fark çok barizdir. Türkler sadece Tuna'nın kuzeyinde Macaristan'daki yegâne üsleri olan Banat'ı kaybetmekle kalmadılar. Otuz yıl içinde ikinci defa Avusturyalılar tarafından zapt olunan Belgrad'ın yanı sıra Sırbistan ve Küçük Eflâk da Avusturyalıların oldu. Bu, Habsburgların yüzelli yıldan beri Osmanlılara karşı ulaştıkları en uç noktaydı. Bukovina'nın (1775) hâricinde Bosna ve Hersek'in idaresini devralana kadar (1878) Osmanlılardan bir daha toprak alamadılar. Ayrıca 1718'de ulaştıkları uç noktayı da uzun süre muhafaza edemediler. Saltanatına XIV. Lui ve III. Ahmet'e karşı büyük zaferlerle başlayan imparator VI. Karl, onu, hükümdar fermanının gücünü kaybetmesi ve Belgrad Andlaşması (1739) ile bitirdi. Belgrad dâhil olmak üzere Sırbistan ve Küçük Eflâk tekrar Osmanlı topraklarının bir parçası oldu.

Karl'ın babası olan I. Leopold kırkyedi yıl süren (1658-1705) olaylarla dolu saltanatı esnasmda sürekli olarak artan Fransız tehdidine rağmen sadece Köprülülerle yeniden canlanan Osmanlı gücüne başarıyla karşı koymakla kalmamış, hücuma da geçebilmişti. Birçok müttefiki vardı: Lehistan, Venedik ve sahneye yeni çıkan ve pek fazla doğrudan yardımı olmayan Rusya. Birçok da kayda değer komutanlara sahipti: Lorraine dükü. Baden markisi, Savoy prensi Eugène. Neredeyse Romanov ve Osmanlı imparatorlukları kadar çok ulus-

lu olan Habsburg imparatorluğunun tipik bir özelliği olarak bu komutanlardan hiçbiri Avusturyalı değildi. Leopold'un Türklere karşı başarıları hem Mukaddes Roma imparatoru hem de Habsburg hanedanının başı olmasından kaynaklanan ikili durumdan dolayı, Habsburgların özellikle hâricî hususlarda temel siyasetlerinin çok karmaşık olması bakımından, kayda değerdir. Habsburg topraklarında merkezî idarenin tesisi prosesi, Moskofya'da merkezî gücün izafî olarak süratle büyümesine karşılık, olağanüstü yavaştı ve sık sık inkıtaa uğruyordu. Onyedinci yüzyılda hükümdarlık danışma meclisi, bir imparatorluk müessesesinden daha ziyade bir "Avusturya" müessesesine dönüştürülmeye başlanmışsa da değişiklik daha yeni idi ve Lobkowitz, hükümdarlık danışma meclisini, tavsiyelerde bulunan bir bakanlar kurulundan, başında bir başbakanın bulunduğu müessir bir icra organına tebdil denemesinde başarısız olmuştu.[1] Özellikle hâricî ve askerî alanlarda olmak üzere her sahada sürekli faaliyette bulunmak yavaş ve zor oluyordu. Leopold'un saltanatı boyunca en güçlü askerî teknikle Avrupa'nın en iyi teşkilâtlanmış gücü olan XIV. Lui Fransası, Habsburg imparatorluğu için amansız bir rakip olmuştu. Bütün bunlara rağmen aynı dönemde Leopold, Macaristan'ın neredeyse tamamı ile Transilvanya'yı elde etmeğe muvaffak olmuştu. İspanya Veraset Harbi olmasaydı Petervaradin Zenta'dan yirmi yıldan az bir süre sonra vukubulabilirdi. Türkler Rusların askerî kabiliyetini küçük görmelerine rağmen Avustur-

[1] Eserin aslına sadık kalmak için İstanbul yerine Konstantinopol ismi muhafaza edilmiştir (Ç.N.)

yalıların gücüne karşı büyük bir saygıyı boşuna beslemiyorlardı.[2]

Avusturyalılar da kendi hesaplarına Karlofça ve Pasarofça'yı zorlu çarpışmalardan ve devamı süresince bir hayli mağlubiyete uğradıkları bir seri seferlerden sonra kazanmışlardı. Osmanlılar onyedinci yüzyılın ikinci yarısında ilk yarıdan daha zorlu bir rakiptiler. Avusturyalılar batıda Otuz Yıl Harbi ile meşgulken Osmanlı imparatorluğu, enerjik IV. Murad'ın kısa süreli (1632-1640)[3] saltanatı hâricinde kabiliyetsiz sultanların, harem ve yeniçeri entrikalarının, ihtilâllerin ve anarşi dönemlerinin oyuncağı olmuştu. İlk iki Köprülü sadrazam (1656-1676) büyük fatih sultanların devirlerinin geri gelmesini ve İslâmiyetin gücünün bâriz bir şekilde yeniden hayat bulmasını sağladılar, ki Venedik, Lehistan ve Viyana bunu acıyla hissettiler. Kölelerin soyundan gelen Konstantinopol'deki idareci saray erkânı oligarşisi de aynı durumdaydı. Ancak aşırı bir zaruret Köprülü Mehmed'i sadrazamlığa getirmelerine sebep olmuştu. İktidarı bu kabiliyetli Arnavut aileden kesin bir şekilde geri almaları için yıllar geçti.[4] Büyük Petro hükûmetin dizginlerini eline aldığı zaman (1695) sultanla daima görüşmek imkânlarına sahip olan "ka-

[2] Tolstoy'un Rus hariciye arşivlerindeki 1703 tarihli raporu, T. T. Krylova, 'Russko-turetskie otnosheniya vo vremya severnoi voiny' (Kuzey Harbi Zamanındaki Rus-Türk Münasebetleri), Istoricheskie Zapiski (Tarihî Kayıtlar), 1941, X, 255'ten naklen. Fakat Toltsoy, Konstantinopol'ün Rus ordusunun yeniden teşkilatlandığına ve özellikle de Azak denizinde bir filonun inşa edildiğine dair alınan raporlardan dolayı çok tedirgin olduğunu da ilâve ediyor.

[3] Bu tarihlerin (1623-1640) olması gerekir. (Ç. N.)

[4] W. L. Wright, Ottoman Statecraft .... (Osmanlı Devlet İdaresi ...), (Princeton, 1935), 58-9.

lem ehli" ile ulema gerilemekteydi. Köprülülerden son kudretli sadrazam olan Hüseyin'den (1698-1702) sonra, artık güçlü bir halef yoktu ve müteakip onaltı yıl boyunca Konstantinopol olağanüstü seri ve karmaşık siyasî çalkantıların oyuncağı oldu. "Bugün bu imparatorlukta üç şeyin eksikliği var: zekâ, samimiyet ve para." Rus sefirinin belli başlı siyasî bilgi kaynağı olan çok tecrübeli Kudüs patriğinin o dönem için (1705) hükmü böyleydi.[5] Boğaziçi'nde daha yeni olan Rus diplomasisi, sarayın çok değişken tutumu yüzünden olabildiğince zorlanıyordu, fakat sultanın hükûmeti istikrarlı ve sağlam olsaydı Rusya'nın hâli daha yaman olurdu.

"Daima muzaffer olunan cephede", en azından Avrupa'da, başarılar gittikçe azalıyordu. Âkil bir Türk müşavir olan Said Mehmed Paşa bu devir hakkında şunları yazmıştı: "Yeniçeriler iyi disiplinli, az ama güzide ve ihtiyaç anında hepsi hazır olsunlar."[6] Onsekizinci yüzyılın başlarında vaziyet bunun tam tersiydi. İlk iki Köprülü maaşların muntazam ve bol verilmesini sağlayarak orduyu disipline sokmuş ve yeniden ruh kazandırmışlardı. Ordu, sayıları gittikçe artan Arnavut ve Boşnaklarla imrenilecek derecede güçlendirilmişse de bu yeniden canlanış devam ettirilememişti. Yeniçerilerin zaman zaman küffâra karşı güçlü ve militan bir enerji sergilemeye muktedir oldukları doğruydu, ama genellikle askerî görevlerini çok fena ihmal ediyorlardı. Görevlerine değil de imtiyazlarına değer

[5] N. Th. Kapterev, Snosheniya Ierusalimskikh Patriarkhov s russkim pravitelstvom (Kudüs Patriğinin Rus Hükûmeti ile Münasebetleri), Pravoslavny Palenstinsky Sbornik (Filistin Ortodoks Kaynağı), 1895, XV, pt. 1, 432 (Bundan böyle Snosheniya diye zikredilecektir).

[6] W. L. Wright, a.g.e., 99.

veriyorlar ve orduda ciddî bir reform yapılmasına müessir bir şekilde mâni oluyorlardı.[7] Uzun zamandan beri Hıristiyan çocuklardan devşirilmiyorlardı[8] ve Müslüman halktan devşirilip onlarla sıkı bağlar içinde olan imtiyazlı, evli ve tevarüs edilen bir kast oluşturmuşlardı. Böylece bu askerî tarikat kuruluşunda arzu edilen ve gerçekleştirilenin tam tersi hâline gelmişti. Yeniçeriler evvelden 'streltsy' denen Moskof hassa muhafızlarıyla, ortak bir yanları olmamakla beraber, artık onlara benzemişlerdi. Yalnızca bir tek hususta onlardan farklıydılar. 1826'da II. Mahmud tarafından yok edilinceye kadar hiçbir sultan, onları değil lağv etmeğe müessir, bir şekilde ıslah etmeğe bile muktedir olamamıştı. Büyük Petro ise 1826'dan yüzyirmisekiz yıl önce streltsy'leri kan ve sürgünle ezmişti.

Petro 1682'de on yaşında bir çocuk iken streltsy'lerin yaptığı vahşi hükûmet darbesine ve onların, annesinin taraftarlarının katledip baba bir kızkardeşi Sofya'yı naipliğe getirmelerine şahit olmuştu. Ona göre streltsy'ler, onun için "gerçekte asker değil, kötülük yaratıcılarından başka bir şey değillerdi."[9] 1698'de isyan ettikleri zaman onları tamamiyle yok ederek bir anda, hem orduyu yeniden teşkilâtlandırmasının aslî engelini, hem de Avrupalılaşmaya karşı olan muhalefetin silâhlı nüvesini ortadan kaldırmıştı. Yeni muhafız

[7] W. L. Wright, a.g.e., 45.

[8] Hristiyan çocuklarını devşirme kanunu 1750'ye kadar yürürlükte kalmakla birlikte en son kayıtlara geçen uygulanışı 1637'deydi: y.a.g.e., 39. N. Jorga, Geschichte Des Osmanischen Reiches (Osmanlı İmparatorluğunun Tarihi), IV, (Gotha, 1911), 158'e göre kayıtlara geçen son devşirme olayı 1663'te oldu.

[9] Pisma u Birnagi Petra Velikago (Büyük Petro'nun Mektupları ve Evrakları), I, 381, Petro'nun Kudüs Patriği Dositheus'a 15 Ağustos 1700 tarihli mektubu.

alayları streltsy'lerin yerini aldılar. Avrupa modeline göre eğitilmiş olan bunlar, askerî yönden tamamen modern ve becerikli olmalarının yanısıra siyasî bakımdan da Petro'nun hedeflerini bütünüyle benimsemişlerdi. Evvelce tamamen toprak sahipleri ve taşra asilzâdelerinden müteşekkil olan Rus muhafızlar, onsekizinci yüzyılın tamamı boyunca siyaset ve idarede önemli bir rol oynadılar ve Petro'nun ölümünden sonra yüz yıl süreyle her Rus hükümdarının tahta çıkışında ve indirilişinde müessir oldular. Fakat bu yüzyılın tamamı süresince hep Batı'ya baktılar. Yeniçeriler gibi milliyetçi ve dinî reaksiyonun mukaddes muhafızları değillerdi.

Osmanlı ordularının ve Osmanlı devletinin ıslahata ihtiyacı vardı. Onsekizinci yüzyılın başlarında imparatorluğu idare eden sınıfın yapısında ve ruhunda gerçekten fark edilebilir bir değişiklik meydana gelmişti. Özellikle bir kısmı Müslüman, bir kısmı Rum olan ve "kalem ehlinin" yeni tipini oluşturan 'kalemaşî'ler veya efendiler, gittikçe daha fazla nüfuz sahibi oldular.[10] Yüzyıl boyunca Fener Rumlarının göze çarpan bir şekilde ortaya çıkmaları sonucunda hükûmetin ve diplomasinin karmaşık dizginleri, gitgide nâdiren müessir bir şekilde eski tip "kılıç ehlinin" ellerinde kaldı. Belli bir ölçüde, özellikle de ordu ve donanmada

[10] Leydi Mary Wortley-Montague şunları yazdığı zaman gerçekten çok mübalağa etmemişti (XXVII. mektup): "Onlar (efendiler) imparatorluktaki gerçekten önemli yegâne kişilerdir, bütün kârlı görevler, vakıflar onların elindedir... İmparatorluğun bütün servetini ellerine geçiren bu adamların gücünü kolayca tahmin edebilirsiniz. İhtilâllerin gerçek yazarları onlar, askerler ise sadece aktörleridirler." Müteakip mektubunda şunları yazdığı zaman ise hem hakikatten uzaktı hem de düşüncesinde istikrarsızlık gösteriyordu: "Devlet tamamiyle ordunun elinde. Bütün kayıtsız şartsız gücüne rağmen sadrazam, bir yeniçeri suratını astığı zaman titremeğe başlıyor..."

Avrupa'nın teknik kabiliyetine talep vardı. Birçok Fransız uzman ve İtalyan, Leh, Macar ve sair dönmeler bir şeyler yaptılar. Fakat yapılan hiçbir şey bir an bile Büyük Petro'nun Rusya'da yaptıklarının tesiri ile mukayese edilemez. O, Prut'ta uğradığı felâketin öcünü alamamasına rağmen Rusya'yı sonunda Türkiye karşısında kayıtsız şartsız üstün duruma getirecek bir yola soktu.

Petro ile kıyaslanabilecek bir sultan çıkmadı. Konstantinopol'de iktidar, "kalem ehli", bürokratlar, enderun mensupları, saray halkı, "kılıç ehli" ve ulema arasında elden ele dolaşırken yeniçerilere ya yaranıldı ya da satın alındılar ve ayak takımı tatmin edildi. Sultanlar artık gerçekten hüküm sürmüyorlardı ve bu dönemde artık pek azı tahtında ölüyordu. Saltanatına, 1649'da yedi yaşında başlayan "Avcı" IV. Mehmed 1687'de tahtından indirildi. Petro'yla mücadele eden her iki oğlunun âkıbeti de aynı oldu. II. Mustafa 1703'te, "Cimri" III. Ahmed 1730'da 'hal' edildiler. 1703'te Mustafa'yı deviren yeniçeri ayaklanması ve saray darbesi, beş yıl önce streltsy'lerin ayaklanmalarının ve te'diplerinin tam tersiydi.[11] Moskofya felâketler içinden ilerledi: Türkiye ise felâketler içinde boşu boşuna debelendi.

[11] 1703 ihtilâli sadece sultanın tahttan indirilmesi ile sonuçlanmadı, ki zaten bu Osmanlı tarihinde yeni bir şey değildi. Fakat bir daha vuku bulmayan ve o zamana kadar da emsali bulunmayan bir olay cereyan etti. Yeni şeyhülislâm, selefi olan hürmete lâyık fakat haris Feyzullah'ın idamı için ferman çıkarttı ve idam mümkün olabilen bütün alenî hakaretlerle yerine getirildi. Hammer-Purgstall, Histoire de l'empire ottoman... (Osmanlı İmparatorluğu Tarihi...), (Paris, 1839), XIII, 1323; Jorga, y.a.g.e., IV, 289. Konstantinopol'deki İngiltere sefiri Sutton 23 Eylül 1703'te raporunda, "şeyhülislâmın askerlerin vahşetine terk edildiğini, onların da en alçakça bir şekilde onun kafasını ve tenasül uzuvlarını kesip teşhir ettiklerini" yazıyordu. Public Record Office (P.R.O.), State Papers (S.P.), 97/21.

Osmanlı İmparatorluğunun siyasî za'fiyetinin, özellikle Avrupalı tarihçiler tarafından açıkça görülmesine rağmen Osmanlı idaresinin Türk kaynaklarından incelenmesine pek başlanmamıştır. Önümüzdeki yıllarda Osmanlı imparatorluğunun onsekizinci yüzyıl başında yozlaşması hakkında çizilen genellemeci manzara muhakkak ki değişecektir. Şayet imparatorluk dağılıyor idiyse, bu, ancak uç noktalarda oluyordu. Konstantinopol'deki iktidar teşkilâtı şayet çürüyor idiyse, bu, yavaş bir çürümeydi. Ulu ağacın kabuğu henüz sağlamdı. Anadolu'nun özsuyu, gittikçe zorlaşmasına rağmen hâlâ yükseliyordu. Batılılar, Türkiye derken, hep Avrupa Türkiyesini düşünmeye ve Afrika'daki Türkiye ile Asya'daki aslî Türkiye'yi unutmaya mütemâyiller. Hâlbuki sadece üç paşalık "üç tuğlu" idi: Avrupa'da bunlardan biri vardı: Budin, diğer ikisi ise Bağdat'la Kahire'de idi.[12]

Osmanlı gücünün Tuna boyunda gerilemesine rağmen, daha Safevî hanedanının İran'da nihaî çöküşü, Kafkasya'nın ve Batı Hazar'ın kontrolü için Türkiye, İran ve Rusya'yı birbirleriyle boy ölçüştürmeden önce 1703-1704'teki Gürcistan seferlerinden beri Osmanlı gücü Kafkasya'da ilerliyordu. Batılılar gözlerini Balkan Hıristiyanlarına dikmeye mütemayildirler. Gerçekten de Büyük Petro döneminin Rusları onlarla çok ilgileniyorlardı. Fakat aynı zamanda ve aynı derecede Osmanlıların geniş topraklara yayılan ve çok dinli olmakla beraber Müslümanların ekseriyeti teşkil ettiği imparatorluklarının Trans Kafkasya Hıristiyanlarını da ihtiva ettiğinin veya ihtiva etmek üzere olduğunun

[12] Jorga, y.a.g.e., IV, 171.

da farkındaydılar. Petro'nun Gürcü mülteciler, Gürcü prenslikleri ve Ermenilerle olan münasebetleri bu araştırmanın dışında kalmakla beraber, bu münasebetlerin Konstantinopol'de sebep olduğu büyük şüphe de gözden kaçırılacak gibi değildir. O sırada Türkiye ile savaş çıkmamasına rağmen Petro'nun saltanatının sonlarında İran'ın Hazar kıyısındaki eyaletlerini zapt etmesi, Kuzey Kafkasya bozkırları ve Trans Kafkasya için üçlü bir mücadelenin başlamasına yol açtı ve bu mücadelede Gürcülerle Ermeniler, Sırplarla Bulgarların Avrupa Türkiyesinde oynadıkları role benzer bir rol oynadılar.

Petro'nun zamanında hem Balkan Hıristiyanları hem de Trans Kafkasya Hıristiyanları için Rusya sürekli müdahale açısından çok uzaktı. Rusya, Karadeniz sahilindeki bozkırların ve Kuban'ın gerisinde kalıyordu. Buraları sahildeki önemli kaleleri kendi garnizonlarıyla ellerinde tutan Türkiye'ye tâbi olan Müslüman Tatarların topraklarıydılar. Bunların içinde en ilerlemiş ve en önemlileri olan Kırım Tatarları Konstantinopol'e eskisinden daha sıkı bağlıydılar. Türkiye'ye tâbi Kırım hanlığı iki yüzyıldan daha uzun bir süreden beri Rus haricî münasebetlerinde önemli bir yere sahipti. Evvelce olduğu gibi Petro döneminde de Rusya'nın Türkiye ile olan münasebetleri her şeyden önce Kırım'a ve Karadeniz bozkırlarına bağlıydı.

Gücünün azalmasına ve dâhilî huzursuzluklarla çalkalanmasına rağmen Kırım Hanlığı, Rusya'nın güneye doğru sürekli yayılması için hâlâ tehlikeli bir mâni teşkil ediyordu. Çünkü, Dinyeper'in sağ sahilinin ve Zaporoj Kazaklarının kontrolü için yapılan mücadelede önemli bir faktör teşkil ediyordu. Petro'ya miras kalan bu mücadele onun zamanında da çözülemedi. Fakat 1725'te

öldüğünde denge Kırım aleyhinde bozuluyordu. Çünkü Prut'ta uğradığı felâkete rağmen, Tatarlar Petro'nun hanlarına vergi vermesini sağlayamamışlardı. Türkler, tâbileri üzerinde gittikçe artan sıkı bir kontrol sürdürüyorlar ve han ile önemli makamlarda bulunan adamları, Avusturyalılara olduğu gibi Lehlere ve Ruslara karşı yapılan seferlerde, eskisi gibi Tatar süvarisine ihtiyacı olan sultan tarafından tayin ve azlediliyorlardı. Petro'nun bütün hayatı boyunca ve hatta ondan sonra hanlık, hemen hemen sürekli olarak Selim Giray'ın ve onun beş oğlunun elindeydi. Muharip olduğu kadar şair ve tarihçi de olan Selim Giray, Kırım müverrihlerinin göklere çıkardığı dokuz büyük hanın en dikkati çekenlerinden biriydi.[13] Hem dört defa han olmuştu, hem de hacca giden yegâne handı. Oğullarından biri olan başına buyruk Devlet Giray üç defa han olmuştu, Poltava ve Prut harpleri esnasında hanlık yapmıştı ve mezkûr dokuz handan biriydi. Rusya'nın amansız düşmanıydı, kardeşleri de dâhil olmak üzere karşısına çıkan herkese karşı yaman bir mücadeleciydi ve Konstantinopol'de çok tehlikeli bir entrikacıydı. Orada en zorlu mücadelesini, kuzey hududunda barış isteyenlere ve Mora'nın istirdadını ve Avusturya ile harbin tekrar başlamasını isteyip Kırım'ın mâruz olduğu Rus tehdidini önemsemeyenlere karşı vermişti.[14]

---

[13] Hammer-Purgstall, Geschichte der Chane der Krim (Kırım Hanlarının Tarihi), (Viyana, 1856), 185, Kırım kaynaklarından faydalanmıştır. K. D. Smirnov, Krymskoe Khantsvo... (Kırım Hanlığı...) (St. Petersburg, 1887), 1710'da Kırım kaynaklarından faydalanmıştır; bunun gerçek olmadığını fakat şiir ve tarihe aşırı hayranlığının kesin olduğunu bildirmektedir.

[14] 1671'den 1739'a kadar geçen altmış sekiz yıllık dönemde oniki değişik han tahta çıkmıştır Selim Giray ile beş oğlu bunlardan altısıdırlar. Selim Giray ilk defa han olduğu 1671'den 1705'te ölümüne kadar 4 defada yirmiiki yıl

saltanat sürdü. 1692'den 1739'a kadar birkaç ay hâricinde hanlık onun ve sülâlesinin uhdesinde kaldı. Aşağıdaki liste Smirnov, Hammer-Purgstall ve H. H. Howorth, History of the Mongols (Moğolların Tarihi), (Londra, 1880), pt.II'ye dayanarak hazırlanmıştır. Hanlar yedi yıl için tâyin edilirlerdi.

- Selim Giray, Mayıs 1671-Şubat 1678. Çehrinden sonra azledildi. Haziran 1684-1691: İkinci defa tahta çıkışı, hacca gitmek için istifa etti. 1692-Mart 1699: Üçüncü defa tahta çıkışı, istifa etti. Aralık 1702-Aralık1704: Dördüncü defa tahta çıkışı, istifa etti. 1705'te yetmiş yaşını çok geçmiş ve nikristen muzdarip olarak öldü.
- Devlet Giray, Mart 1699-Aralık 1702, Selim Giray'ın oğlu. Ruslar hakkında sahte bilgi verdiği için azledildi.
- Gazi Giray, 1705-Nisan 1707, Selim Giray'ın oğlu ve dördüncü hanlığı esnasın da kalgay'ı, azledildi ve kısa bir müddet sonra öldü.
- Kaplan Giray, 1707-Aralık 1707, Selim Giray'ın oğlu, bir Çerkez ittifakına mağlup olduğu ve Bulavin Ayaklanması esnasında kaçak Don Kazaklarına yardım ettiği için azledildi. 1713-1716: İkinci defa tahta çıkışı. Petervara din muharebesine katılmadığı için azledildi
- Saadet Giray, 1717-Ekim 1724, Selim Giray'ın oğlu.
- Mengli Giray, 1724-Ekim 1730, Selim Giray'ın oğlu.
- Saadet Giray, Mart1691-Aralık 1691, Selim Giray'ın kardeş çocuğu.
- Murad Giray, 1678-1683, Selim Giray'ın yeğeni. Viyana muhasarasından sonra azledildi, 1695'te öldü.
- Hacı Giray, Ekim 1683-Haziran 1684, Murad Giray'ın birinci dereceden yeğeni.
- Safa Giray, Ocak 1692-Ekim 1692, Viyana muhasarası esnasında Murad Giray'ın kalgay'ı (1. veli ahdı) idi.
- Devlet Giray, Aralık 1707-Mart 1713, ikinci defa tahta çıkışı.1716-Aralık 1716: Üçüncü defa tahta çıkışı. Kara Devlet Giray, birkaç gün sonra azledildi.
- Fetih Giray, 1736-Temmuz 1737, Devlet Giray'ın oğlu.
- Kaplan Giray, 1730-Eylül 1736, üçüncü defa tahta çıkışı. Lacey'in Kırım'ı ilk tahribinden sonra azledildi.
- Mengli Giray, 1737-1739, ikinci defa tahta çıkışı. 1739'da Belgrad andlaşmasından sonra öldü.

II.
KIRIM, AZAK VE KARADENİZ

Büyük Petro güneyde iki büyük meseleyi tevarüs etmişti: Kırım Tatarları ve Kazaklar. Her ikisi birbirleriyle yakinen ilgili olmakla beraber işin içinde hem Türkiye hem de Lehistan vardı. Rus-Türk münasebetlerinde her zaman olduğu gibi Lehistan önemli bir rol oynuyordu. Petro, Lehistan'la 1686'dan beri Türkiye'ye karşı olan bir ittifak siyasetini tevarüs etmişti. Diğer taraftan Lehistan da Türkiye'ye karşı hem Avusturya hem de Venedik ile ittifak halindeydi. Aynı zamanda Türklerin 1672'de Leh Ukraynasını ele geçirmek için kuzeye doğru harekâta geçmeye karar vermelerinden beri iki tarafa da meyleden Dinyester ile Dinyeper arasındaki Leh toprakları için mücadele içindeydi. Ukrayna'nın[1] 1667'de Moskofya ile Lehistan arasındaki taksiminde Dinyeper'in sol sahilinde kalan Ukrayna, Kiyef ve küçük bir bölge, Moskofya'mn Dinyeper'in sağ sahilinde kalan Ukrayna da Lehistan'ın olmuştu. Fakat hem Rusya hem Lehistan, Güney Besarabya'dan (Bucak), güçlü Türk kalesi Azak'ın Don Kazaklarının

[1] Ukrayna kelimesi 'uç bölgesi' mânâsına gelmektedir. (Ç.N.)

Azak Denizi'ne ulaşmasına mâni olduğu Don nehrinin ağzına kadar uzanan hudutları tüm belli olmayan bir bozkır şeridi yüzünden Karadeniz'den uzakta kalıyorlardı. Bu ağaçsız bozkırlar Kırım Tatarlarının ve onlara tâbi olan yarım düzine kadar Nogay orda'sının otlaklarıydı. Dinyeper çağlayanlarının yakınında cesur Zaporoj Kazaklarının[2] kalesi olan Sech[3] bulunuyordu. Bunlar diledikleri gibi hareket edebilmek için kâh Moskofya, ile kâh Lehistan'la, kâh Kırım'la, kâh da doğrudan doğruya Türkiye ile birlik oluyorlar, Dinyeper'in her iki yakasında sürülerini otlatıyor, avlanıyor, balık tutuyor ve tuz temin etmek için Dinyeper nehrinin ağzına iniyorlardı.

Dinyeper'in sağ sahilinde bulunan ve Lehistan'a bırakılmış olan Kazaklar uzun süre ya Rusya'nın ya da Türkiye ve Kırım'ın yardımıyla Bohdan Khmelnitsky'nin kısa ömürlü birleşik Ukraynasını yeniden tesis ümidini beslediler. Rus Ukraynasındakiler de aynı düşünceye sahiptiler, fakat birleşik Ukrayna'nın Uniate mezhebinin pahasına gerçekleşmesini, veya Boğdan ve Eflâk gibi Türkiye'ye tâbi bir Ukrayna olmasını istemiyorlardı. Ortodoksluğun cazibesi hem Müslümanların hem de Katoliklerin aleyhine çalışıyordu. Bir asır önce Türklerin

[2] Kazaklar, Rusçası Kazaki. Ukrayna Kazakları kendilerine Zaporoj Kazakları diyorlardı, Dinyeper sahilinde yaşıyorlardı ve merkezleri Dinyeper üstünde bir ada olan Sech idi. Rus Kazakları reislerine ataman, Zaporoj Kazakları ise hetman diyordu. (Ç.N.)

[3] Sech, Rusçası Zaporoşskaya Seç, Ukrayncası Zaporiska Siç ('Dinyeper Şelâlelerinin arkasındaki müstahkem mevki'). Zaporoj Kazaklarının en önemli kalesiydi. Zaporoj Sech, Kazakları (Rusçası za porogi, 'Şelâlenin arkasındakiler') Dinyeper şelâlelerinin güneyinde yaşayan Ukrayna Kazaklarıydılar. Seç, mâverâ / ard mânâsına gelmektedir. (Ç.N.)

Astrahan seferi (1569-1570) sayılmazsa Türkiye ile Moskofya arasındaki doğrudan ilk harp 1676'da bu sağ yaka Ukraynası için yapıldı.[4] Tatarlar bu harpte aslî rol oynadılar. Ve iki tarafa da pahalıya mal olup iki tarafı da rahatsız eden ve bir sonuca varılmayan bu harbi sona erdiren, fakat kesin çözümler getirmeyen barış andlaşması evvelâ hanın Kırım'daki başkentinde, Bahçesaray'da, akdedildi (1681).[5]

Altı yıl sonra Moskofya, tarihinde ilk defa olmak üzere Kırım'ı istilâ etmeye teşebbüs etti. 1686'da Lehistan nihayet, Kiyef'i sürekli olarak Moskofya'ya terk etmeyi kabul etti, fakat bunun karşılığında Moskofya Türkiye'ye karşı mütecâviz bir ittifaka girecekti. Golitsin'in ordusu çıplak bozkırlardan geçip Moskof[6] topraklarına üçyüz mil kadar mesafede bulunan Perekop berzahına yürüdü (1687), fakat sefer, kötü idareden ve su ve erzak yokluğundan başarısızlığa uğradı. Golit-

[4] Bak. P. A. Sadikov, "Pokhod Tatar i Turok na Astrakhan v 1569 g." (Türk ve Tatarların 1569 Yılındaki Astrahan Seferi), Istoricheskie Zapiski, 1947, XXII, 132-166'da ilk defa Maltsev'in raporunun tam metni yayınlanmıştır; H. İnalcık, 'The Origin of the Otoman-Russian rivalry and the Don-Volga canal (1569)', (Osmanlı-Rus rekabetinin menşei ve Don-Volga kanalı 1569), (Ankara, 1948; hem İngilizce hem de Türkçe yazılmıştır); N. A. Smirnov, 'Rossiya i Turtsiya v XVI-XVII vv.' (XVI ve XVII. yy'da Rusya ve Türkiye), (Moskova, 1946), 1-89-125; A. N. Novolselsky, 'Borba moskovskago gosudartsva s tatarimi ....' (Moskova Devletinin Tatarlarla Muharebeleri...), (Moskova, 1948), 24-28.

[5] Bahçesaray müzâkereleri ve barışı için bak Soloviev, Istoriya Rossii... (Rusya Tarihi...) (3. baskı), XIII, 849-856 ve N. A. Smimov, y.a.g.e., II, 165-168. Sultanın kabul ettiği oniki maddeyi havi İtalyanca bir metin Hammer-Purgstall, y.a.g.e., XII, 502-504'te verilmiştir. Sultan, Zaporoj Kazaklarının Rus kontrolü altında olduklarını beyân eden bir maddeyi kabul etmemiştir.

[6] Perekop'un Türkçe ismi Orkapı idi (Ç.N.).

sin, seferini iki yıl sonra tekrarladıysa da neticesi daha da feci oldu.[7] İki asır boyunca Moskofya'nın Kırım Tatarlarına karşı üç büyük hıncı vardı: Akınların sebep olduğu kayıplar,[8] Türk esir pazarlarında satılan veya

[7] Golitsin'in Kırım'a seferleri esnasında o derecede hayreti mucip taleplerde bulunulmuştur ki bunlara ancak meydan okuyucu bir farfaralık denebilir (Bogoslovsky, 'Petr I, (I. Petro) (Moskova, 1940-48), I, 207): Kırım, Oçakov, Azak ve Don nehrinin ağzı Rusya'ya terk edilecekti: Tatarlar Kırım'dan uzaklaştırılıp Anadolu'ya iskân edileceklerdi: Kırım ve Türkiye'de bulunan bütün Rus esirler fidyesiz iade edileceklerdi: büyük bir harp tazminatı ödenecekti. Böylesine talepler bir asır sonra Büyük Katarina zamanında gerçekleşmiştir. Bu talepler, Osterman, 1737 yılındaki Nemirov konferansı için daha fazlasını isteyen talimatlar hazırlayana kadar bir daha tekrarlanmadılar; A. A. Kochubinsky, 'Graf Osterman i razdyel Turtsii, (Kont Osterman ve Türkiye'nin Parçalanması) (Odesa, 1889), 211-221, 236-239.

[8] Kırım Tatarlarının akınları (bazan 1713'te olduğu gibi Kuban Tatarlarının da desteğiyle) Petro'nun zamanında babası Alexis'in devrindekilerden daha şiddetli olmuştur. Bu husus Rusya ile Türkiye'nin üç sefer, 1676-81, 1687-99, 1710-13, harp etmiş olmalarıyla ve şimdi Rusya'ya ait olan ve hızla insanla dolan Slobodskaya Ukrayna'nın çok iyi tahkim edilmiş Byelgorod hattının güneyinde ve Kırım'dan o kadar uzak olmamasıyla izah olunabilir. Evvelce de olduğu gibi, akınlar genellikle yüz ikiyüz kişiyle yapılıyordu. Ama büyük akınlara Tatarların 15.000 (1693) ve hatta 30.000 (1713) kişi ile katıldıkları söylenmiştir Büyük akınların içinde sağ yaka Ukraynasına yapılanların hâricinde en çok zarara sebep olanlar 1680 (Han şahsen yönetmişti), 1691, 1713 ve 1717 yılındakilerdi. Aşağıdaki rakamlar ciddiyetleri hakkında bir fikir verebilirler. 1680'de 3014 kişi öldürüldü veya esir alındı, 21.770 baş hayvan ganimet alındı; 1691'de 1962 kişi esir alındı, 85 kişi öldürüldü, 4092 baş hayvan ganimet alındı; 1713'te 14.340 kişi esir alındı; 1717'de 712 kişi öldürüldü, 10.600 kişi esir, 163.000 baş hayvan ganimet alındı. D. I. Bagayei, 'Ocherki iz istorii kolonizatsii stepnoi okrainy.... (Uç Bölgesindeki Bozkırların Kolonizasyon Tarihindeki Vak'alar) (Moskova, 1887), 254, 295, 460-467, ve yine aynı yazardan 'Istoriya Slobodskoi Ukraini' (Slobod Ukrayna'nın Tarihi) (Harkov, 1918), 53-56 ve 'Ocherki iz russkoi istorii' (Rus Tarihinden Vak'alar) (Harkov, 1913), II, 4; 'Sbornik imp. russkago istoricheskago obshchestva' (Rus İmparatorluğunun Tarihî, İçtimaî Kaynakları) (bundan böyle Sbornik... olarak zikredilecektir), XXV, 345-348 (1712), 373-375 (1713); Golikov, 'Dyeyaniniya Petra Velikago' (Büyük Petro'nun Hareketleri) (Moskova, 1788-97), XI. ek, 498-

fidye için alıkonulan esirlerin sebep olduğu kayıplar[9]

500 (1717). Bunlar olağanüstü başarılı akınlardı ve verilen rakamları, özellikle 1713 ve 1717 yılındakileri, ihtiyatla kabul etmek gerekir. Maalesef bu dönem için A. A. Novoselsky'nin tafsilâtlı araştırması 'Borba moskovskago gosudartsva s tatarimi v pervoi polovinye XVII v.' (XVII. yy.ın Ortasında Rus Devletinin Tatarlarla Mücadelesi) (Moskova, 1948) ile mukayese edilebilecek bir eser yoktur.

1717'deki büyük akın büyük ölçüde Volga boyunca oldu ve Saratov, Penza ve Voronej'in varoşlarına kadar uzandı. 1711'deki akın ise özellikle Voronej tersanelerini hedef edinmişti, ama hedefine ulaşamadı ve nisbeten az bir kayıpla geri çevrildi. Fakat akınların büyük ekseriyeti Slobodskaya Ukraynasına, aslî merkezi Harkov olan Donets havzasına yapıldı. Hemen tamamı hem Rusya hâkimiyetindeki sol yaka Ukraynasından hem de sağ yaka Ukraynasından gelen Ukraynlarla kolonize edilmiş olmasına rağmen ne Mazeppa'nın ne de halefi Samoyleviç'in değil de Moskova'nın otoritesine tâbi idi; fakat büyük ölçüde muhtardı ve müdafaa tedbirleri pek de iyi koordine edilmemişti. Teferruatlı Byelgorod müdafaa hattının inşa edildiği onyedinci yüzyılın ortasından sonra süratle Slobodskaya Ukraynasını teşkil etmekte olan daha güneydeki yeni iskân yerlerini müdafaa için benzeri boyutlarda bir teşebbüste bulunulmamıştı. Bölge başlangıçta hudut alayları şeklinde teşkilâtlanmıştı, fakat Petro'nun saltanatı esnasında ülke sıradan çiftçiler ve satıcılarla da doluyordu. Tatar akınları için hem en yakın hem de en kazançlı bölgeydi. Feodor'un saltanatı esnasında, son yirmibeş yılda kurulan yeni kolonileri müdafaa için yeni bir müdafaa hattı inşa edildi, ama bu Byelgorod hattından daha basit idi ve daha az müessir bir şekilde teşkilâtlanmıştı. Petro'nun saltanatı esnasında "hudut"un güneye doğru ilerlemesi yeni hattın büyük ölçüde demode olmasına sebep olmuştu (Bagalyei, 'Ocherki iz istorii kolonizatsii...', 481-490). V. V. Golitsin gibi Petro da hedefleri muharebe veya müstahkem mevkileri zapt etmek değil de ganimet olan Tatarlar gibi seri hareketli bir düşmana karşı hücuma geçmenin en doğru siyaset olduğuna inanıyordu. Bu sebepten dolayı projelerin görüşülmesi doğru olmakla beraber eski tip müdafaa hattını tevsi etmek için teşebbüste bulunmadı. Aslında Ukrayna'nın erkek nüfusuna yüklediği muazzam yük (ordunun hâricinde) Voronej tersaneleri ve St. Petersburg'un inşâsı için kullanıldı. Ancak Çariçe Anna'nın saltanatı döneminde (1730-1734) Ukraynlar kendi ülkelerinin doğrudan yararına Ukrayna hattının inşâsı için çalıştırılmaya başlandılar. Bu hat Donets'i Dinyeper'e bağlıyordu (Bagalyei, y.a.g.e., 295-312).

[9] Esirlerin fidyesinin ödenmesi o derecede muntazam ve önemli bir yüktü ki, bu yüzden özel bir vergi, 'polonyanichniya dengi' ihdas edilmişti ve

ve 'hediye' olarak tevil edilen, hana her yıl ödenen haracın yol açtığı kayıplar. Şimdi bunlara ilâveten Petro'nun intikam almasım gerektiren iki büyük felâket daha vardı. 1689'daki pahalıya mal olan başarısızlıktan sonra beş yıl boyunca ciddî hiçbir şeye teşebbüs edilmedi. Bu sırada ataman Mazeppa'nın adamlarından Petrik adında bir Kazak dönmesi ikinci bir Do-

bu işle meşgul olan özel bir daire bile vardı. Hatta birkaç yıl için (1667-1672) hâriciye nezâretine veya herhangi başka bir daireye bağlı olmayan bağımsız bir 'polonyanichny prikaz' bile vardı: A. Lappo-Danilevsky, 'Organizatsiya pryamago oblozheniya v moskovskom gosudarstvye ...' (Rus Devletinin Kati ve Cezri Teşkilâtı) (St. Petersburg, 1890), 477-478; S. A. Byelokurov, 'O posolskom prikazye' (Sefaret Emirnamesi) (Moskova, 1906), 40-41; S. K. Bogoyavlensky, 'Prikaznye sudi XVII vyeka (XVII. yy.da Mahkeme Kararları) (Moskova, 1946), 119; D. I. Bagalyei, 'Ocherki iz kolonizatsn...', 266-268.

Tabiî ki bütün esirler Kırım Tatarları tarafından alınmıyordu, ama payları pek büyüktü ve zaman zaman olağanüstü değerliydi. 1660'da Moskofya'nın en büyük ailelerinden birinin reisi olan Vasili Borisoviç Şeremeteyev Tatarların eline düştü. Rivayete göre ona karşılık takas için 2000 Tatar esir teklif edildi: Hurmuzaki, 'Fragmente zur Geschichte der Rumanen' (Romenlerin Tarihi Hakkında Fragmanlar), (Bükreş, 1885), III, 271'de 1668 yılına ait bir Avusturya raporu zikredilmektedir. Anlaşılan takas için ikibin kişi yeterli değildi ki her halükârda Şeremeteyev 1681'e kadar esir kaldı.

Ruslar genellikle düşmanlarının sahip olduğu esirden çok daha az Tatar esire sahip olduklarından gayri müsait bir durumdaydılar. 1692'de Tatarlar Moskof elçileri ile alay ettiler: "Kırım'da yüzyirmibinden çok Moskof ve Kazak esir var. Fakat Moskova'da bizimkilerden sadece iki üç bin esir var. Nasıl fidyesiz serbest bırakalım?" Soloviev, y.a.g.e., XIV, 1112. Gerçek sayılar ne olursa olsun Petro Konstantinopol andlaşmasında (1700) esirlerin takası ve fidyeleri hakkında karmaşık ve pek de müsait olmayan bir maddeden başka bir şey elde edemedi; Bogoslovsky, y.a.g.e., V, 212-215, Prut'ta uğradığı felâketten sonra da hiçbirşey elde edemedi. 1739'daki Belgrad andlaşmasında Ruslar kâğıt üstünde olağanüstü başarılı oldular ve "1736-39 harbi esnasında ve evvelinde alınan bütün esirlerin" takasını elde ettiler: Noradungiyan, 'Recueil d'actes internationaux de l'empire ottoman' (Osmanlı İmparatorluğunun Beynelmilel Evraklarının Dökümü) (Paris, 1897), 1, 201, 261-262.

roşenko gibi Zaporoj Kazaklarını, kuzeye doğru akın edip Ukrayna'yı Müslüman himâyesi altında birleştirmek için ayaklandırmak gayesiyle Tatarlar ve Türklerle bilfiil işbirliği yapıyordu. Seç'de sadece küçük bir azınlığı kazanmaktan öteye pek bir başarı elde edemedi. Fakat Mazeppa ve daha az ölçüde de Moskova tedirgindi. Güneye doğru yapılacak bir harekât meseleyi düzeltebilirdi.

Moskof hükûmeti, aynı zamanda ismen müttefikleri olan Lehliler ve Avusturyalılar tarafından, Türkiye'ye karşı harekâta geçmek sureti ile, kendilerine yardım etmesi hususunda gittikçe artan ağır bir baskı altındaydı. Yardım çağrıları Moskova'nın ateşli ve yorulmak bilmeyen ajanı Kudüs patriği Dositheus tarafından destekleniyordu. Onun kararsız ve tacizkâr tavsiyeleri, Moskova'yı seri harekete geçiremediyse de dobra dobra yazınca hedefine ulaştı: "Kırım Tatarları sadece bir avuçturlar ve sizden haraç almalarıyla övünüyorlar. Tatarlar Türklerin tabiidirler, öyleyse siz de Türklerin tâbilerisiniz. Birçok kereler şunu bunu yapacağız diye övündünüz, fakat her şey lâfta kalıyor ve gerçekte hiçbir şey yapılmıyor."[10] Nihayet 1695'te, Petro, fiilî muhasemata geçti. Fakat Kırım'a doğrudan saldırmadı, bir yenilik olarak Azak'a hücum etti.

Altmış yıl önce Don Kazakları Azak'ı ele geçirip beş yıl ellerinde tutmuş (1637-1642) ve böylece Don nehrinden serbest bir çıkışı garantilemişlerdi. Moskova onları desteklemeye kesinlikle karar vermişti. Çünkü Türkiye

[10] Dositheus'un Moskova'ya Eylül'de ulaşan 28 Mart 1691 tarihli mektubu; Soloviev'de, y.a.g.e., XIV, 1145'te özet olarak verilmiştir.

ile harbe girmek istemiyordu. Türkler Azak'ı tekrar zapt edince, bu kaleyi güçlü bir şekilde tahkim ettiler ve hem Don Kazaklarına ve onların denizdeki akınlarına karşı önemli bir mânia, hem de Kuban bozkırlarındaki Türk nüfuzunun önemli bir merkezi hâline getirdiler. Zaman zaman özellikle de Çehrin harbi esnasmda (1676-1681) beklenen Türk hücumlarına karşı Don Kazaklarını takviye için Moskof birlikleri yollandı. Bir seferinde 1646'da tesirsiz kalan bir deniz birliği yardımı yapılmıştı.[11] Fakat büyük bir harekâta girişilmemiş ve Büyük Petro'ya gelinceye kadar Moskofya Türkiye'ye Azak'ta meydan okumamıştı.

Petro, Azak'ı, ikinci denemesinde 1696'da, yeni donanmasının, Avusturyalı mühendislerinin ve kumanda birliğinin sayesinde zapt etti. Bir yıl önceki ilk teşebbüsünde bunların hiçbirine sahip değildi. Birliklerinin ekseriyeti, Don ve Volga'dan aşağıya Tsaritsyn'e kayıklarla nakledilmişti; ama ne onun, ne de Don Kazaklarının, Türk donanmasının takviye getirmesini önleyecek güçte bir filotillaları yoktu. Bu Petro'nun, Don'un çok yukarılarında Voronej ve civarmda Tatar akınlarının muhtemel menzilinin dışında ve yeterince ağaç bulunan bir mevkide muazzam masraflı bir gemi inşa programını başlatmasında müessir oldu. İnşa ettiği, sadece güçlü bir şekilde teçhiz edilmiş az su çeken bir filotilla değil, aynı zamanda denize de açılabilen harp gemileriydi. Azak'ı

[11] Orta Volga şehirlerine Tsaritsyn çağlayanları üzerinden Don'a göndermek üzere kayıklar yapmaları emredilmişti. 99 kayık Don'a ulaştı. Fakat ya derme çatmaydılar ya da denize açılmaya müsait değildiler. N. A. Smimov, 'Rossiya i Turtsiya v XVI-XVII vv.' (XVI-XVII. yy.da Rusya ve Türkiye) (Moskova, 1946), 11, 97, 99.

zapt ettikten sonra pek uzakta olmayan Taganrog'da bir deniz üssü tesisine ve bu proje için yeterli iş gücü ve kolonizasyonu sağlamak üzere olağanüstü sert tedbirler almaya başladı. Büyük zorluklara ve pek çok gecikmelere rağmen Hollandalı, İtalyan ve İngiliz ustaların nezâretinde ve birçok ecnebi denizcinin işe alınmasıyla çok büyük bir inşâ programı hazırlandı.[12] Daha 1699'un

[12] Petro'nun 1967-98'de Batı'ya yaptığı "büyük seyahatin" bir önemli hedefi de Azak filosu için gemi yapımcıları ve denizciler kiralamaktı. Bunda çok muvaffak oldu. Hâlbuki Türkiye'ye karşı bir savaş kombinasyonu teşkili yolundaki mühim diplomatik hedefine ulaşmakta ve bir Hollanda filosu ile Hollandalı topçular kiralamakta tamamen başarısız olmuştu. Bu sırada Petro'nun hizmetine giren Hollandalılar arasında en önde geleni, ona bütün ömrü boyunca en başta gelen denizcilik uzmanı ve komutan olarak hizmet eden Cruys'du. Hem bu seferde hem de sonraları, Petro, donanma da dahil olmak üzere hizmetine Slavları kazanmaya özel bir ehemmiyet verdi. Ostrovsky'nin 1697'deki "Slavenya veya Slovaiskiya ve Sklavonya ülkesine" misyonunun gayesi (aslında Venedik'ten öteye gitmemişti) kısmen de Adriyatik kıyılarının kaptan ve kılavuzlarını hizmetine almaktı: Pisma i Bumagi Petra Velikago, I, 656'daki Ostrovsky'nin talimatlarının metni. Cruys 1698'de hemen hepsi çeşitli mesleklere mensup denizci olan 101 Slav ve Rum'u hizmete almaya muvaffak oldu; Ustryalov, 'Istoriya tsarstvovaniya Petra Velikago' (Büyük Petro'nun Saltanat Tarihi), III, 576, 580 ve S. Elagin, 'Istoriya russkogo flota i prilozheniya' (Rus Filosunun Tarihi ve Tatbikatı) (St. Petersburg, 1894), II, 200-207; 1967'de Slav gemicilerin hizmete alınması hakkında Bogoslovsky, y.a.g.e., II, 266-67, 333 ile mukayese edin.
Tolstoy 1702'de Rus sefiri olarak Konstantinopol'e geldikten sonra Adriyatik kıyılarından olan Slavlar, İtalyanlar ve Rumlarla, kısmen bilgi kaynağı edinmek, kısmen de Rus donanmasına kaydetmek üzere irtibat kurmakta pek faaldi. Evvelce Türk teb'ası olan, fakat uzun yıllar Venedik kadırga filosunda hizmet eden Dalmaçyalı Rum Botsis (ölümü 1714) Tolstoy'un ilk olarak kazandıklarındandı. 1703'te Olonet kadırga filosuna alındı ve Petro'nun Baltık kadırga filosunun kurucularından biri oldu ve tuğamiral rütbesine kadar yükseldi. Piskopos Zmaeviç'in kardeşi olan ve yine Venedik kadırgalarında hizmet etmiş olan Cattarolu Zmaeviç de (ölümü 1735) Tolstoy'un elde ettiklerinden biriydi. Prut kampanyası esnasında (1710-1711) Tolstoy'la birlikte Konstantinopol'de hapse atılmıştı, fakat 1712'de Rusya'ya ulaşmaya muvaffak oldu, Baltık kadırga filosunda

sonunda en büyüğü altmışiki topluk olan ondört harp gemisinden mürekkep bir filo denize indirilmişti ve Petro, sefiri Ukraintsev'in, kırkaltı toplu Kryepost gemisiyle Konstantinopol'e gitmesi için geçiş izni talep etmek üzere şahsen denizden Kerç boğazına gitti.[13]

Azak kalesi, sadece aynı ismi taşıyan denize olan yolu açıyordu. Dar Kerç boğazı Karadeniz'e çıkışın kilidini teşkil ediyordu ve Petro'nun onları da emniyet altına alması gerekiyordu. Niyeti bunu yeni bir donanma ve tekrar canlandırılmış bir Mukaddes İttifak'la sağlamaktı. 1697'de Avusturya ile Türkiye'ye karşı ilk ittifakı yaptı, fakat Batı'daki olaylar ve İspanyol Verâsetinin gölgesi Avusturyalıların kısa zamanda Türklerle hemen barış yapmak yolunu aramalarma sebep oldu. Petro'nun Viyana'ya yaptığı ziyaret (1698) Avusturya'yı ittifakta tutmaya kifâyet etmedi. Karlofça'daki barış müzâkerelerinde Rus murahhası Voznitsin kendisini neredeyse tecrit edilmiş gibi gördü: Voznitsin, bir mütarekeden başka bir şey yapamazken Avusturyalılar, Lehliler ve Venedikliler kendi hesaplarına ba-

önemli bir rol oynayıp oramiralliğe getirildi. Petro'nun ilk kadırga kumandanı olan ve Azak'ın zaptında çok temayüz eden Cenovalı Lima, Rusya'nın yabancısı değildi. Rus ordusuna Feodor Alekseyeviç zamanında katılmıştı. İkinci Azak seferinden sonra orduya döndü, Narva'da başarı gösterdi ve bir yıl sonra maktul düştü (1701).

[13] Bogoslovsky, y.a.g.e., IV, 56, 86. Mağrib korsan gemileri model alınarak inşa edilen on gemiden biriydi Kryepost, y.a.g.e., 53 ve III, 164. Karadeniz'de yelken açan ve Haliç'e giren bu ilk Rus gemisinin, sultanın resmen teb'ası olan Mağrib korsanlarına bu kadar çok şey borçlu olmasının Konstantinopol'deki Türkleri öfkelendirip şoke ettiğini ilâve etmek gerekir. Ukraintsev'in Konstantinopol'e varışı ve yaptığı müzâkereler hakkındaki raporları Bogoslovsky'nin 'Petr I' adlı kitabının beşinci (ve son) cildinde tafsilâtlı bir şekilde incelenmişlerdir.

rış akdettiler.[14] Petro'nun Habsburglara karşı sürekli husumetinin sebebi işte buydu: kendisini aldatıp terk etmişlerdi. Kendisine yapılanı ne unuttu, ne de affetti. Yıllar sonra bile Karlofça'dan bahsederken ateş püskürüyordu: kendisini çok kötü kullanmışlardı, "köpek kadar bile değer vermemişlerdi": "Bana yaptıklarını hayatım boyunca unutmayacağım, eli boş kaldığımı hissediyorum ve biliyorum."[15]

Karlofça, Kerç'i ele geçirmek için bütün ümitleri söndürmüştü. Avusturyalılar müzâkereler için uti possidetis'i[16] baz olarak kabul etmişler, bu da Rusların Kerç'in kendilerine terki yolundaki taleplerini baştan baltalamıştı. Bu talep Ukraintsev tarafından tekrarlanmış, ama yine aynı derecede başarısız olmuştu. Bu sırada (1700) Türkiye ile derhal barış yapması gerekiyordu. İsveç'e karşı yapılan kuzey ittifakı harbe yol açmıştı ve Petro, XII. Şarl'a karşı Saksonya elektörü Augustus'a bir an önce iltihak etmek istiyordu. Türkiye ile o derecede acilen barış yapılması gerekiyordu ki Ukraintsev'e evvelce Rusların elindeki dört Dinyeper kalesinin elden çıkarıl-

[14] Karlofça müzâkerelerinin Ruslar açısından çok tafsilâtlı anlatılışı Bogoslovsky, y.a.g.e., III, 345-454'te mevcuttur. H. Uebersberger, 'Russlands Orientpolitik ...' (Rusya'nın Şark Siyaseti ...), (Stuttgart, 1913), 61-64 ile mukayese edin. Voznitsin'e başlangıçta yazılı talimat verilmemiş olması gariptir. Streltsy isyanı hakkındaki haberler, Petro'nun hemen Moskova'ya doğru yola çıkması ve dolayısıyla Venedik'e yapmak üzere olduğu seyahatin iptali yüzünden Viyana'daki Ruslar arasındaki şaşkınlık aşırı derecedeydi.

[15] Withworth'un Petro'nun huzuruna kabulü hakkında St. John'a yazdığı 12 ve 13 Ekim 1711 tarihli raporlar: metinler Sbornik, LXV, 2, 35'tedir.

[16] Uti possidetis, harp sonunda sulh andlaşmasında başka şarta bağlı olmadığı takdirde işgal ettikleri yerleri muhasımlara terk eden prensip için kullanılan Lâtince terim (Ç.N.).

maması için "her şeyin yapılması" talimatı verilmişken bu sefer bu kalelerin yıkılmasını kabul etmesi bile bildiriliyordu.[17]

Çağlayanların aşağı kısmında Dinyeper'in büyük dirseği içindeki bu kaleler eskiden beri özel bir çekişme mevzuu olmuşlardı. Onlar Şeremeteyev'in 1695'te Dinyeper boyunca yaptığı başarılı bir tâli hücumun ürünüydüler. Hedef, Golitsin'in kötü talihli ayak izlerini takip edip Perekop'a doğru hamle etmek değil de Tatar kuvvetlerini Azak cephesinden başka yere çekmek, Kırım'ın batı tarafında kara irtibatını tehlikeye sokmak ve Zaporoj Kazakları üstündeki Rus nüfuzunu güçlendirmekti. Şeremeteyev olağanüstü başarılı oldu. Aşağı Dinyeper'deki dört Türk müstahkem mevkiini arka arkaya ele geçirdi ve büyük çaplı karşı hücumlara rağmen elinde tutmayı başardı. Rus ileri karakolları neredeyse Dinyeper sahilindeydiler ve Seç'in karşısındaki yeni Kamenni Zaton kalelerine iyice yerleşiyorlardı. Kırım Tatarları Dinyeper boyunca bu ilerleyişten Azak'a hücum kadar, belki daha da fazla rahatsız oldular. Rus başarıları sadece akınlarını zorlaştırıp, otlak ve avlaklarını tehlikeye sokmuyor, aynı zamanda Dinyeper'in ötesinde Hanskaya Ukrayna[18] ve Bucak'taki Nogaylarla ve Türklerin Bug nehrinin ağzındaki Oçakov ve Dinyester

[17] Bogoslovsky, y.a.g.e., IV, 69, 355; V, 119-131, 199-203, 206-209, 218-220, 239. Ukraintsev'in orijinal talimatlarına Golovin tarafından "ısrarla" ifadesi ilâve edilmişti. Bu dört kale Gazi-Kerman, Taman (Dugan), Nusretkermen ve Sagınkermen'di.

[18] Hanskaya Ukrayna, Besarabyalıların, Bug, Dinyester ve Yagorlık arasında kalan zengin Oçakov bozkırlarına verdikleri isimdi; A. A. Kochubinsky, 'Osterman i razdyel Turtsii', ilâve, XXXIV. Nogay Tatarların Yedisan ordasının işgalindeydi.

boyundaki Akkerman (Belgorod), Bender ve Hotin kaleleriyle kara irtibatını da tehdit ediyorlardı. Lehistan'a ve Avusturya'ya sefer eden Türk ordularına iltihâk etmek için kullandıkları yollar da artık pek emin değildi.

1695'te Petro'nun seferi esnasında Türkler, hanı Avusturyalılara karşı asker göndermesi için sıkıştırıyorlardı ve aynı yaz Selim Giray askerleriyle Tuna boyunda Vidin'de hizmet ediyordu. Şeremeteyev'in seferi, azamî endişeye sebep oldu. Çok uzakta, doğudaki Azak'ın müdafaasına Tatarlar pek az katkıda bulunabildiler ve ertesi sene takviye gönderdikleri zaman hem geç kalmış oldular, hem de az az gönderdiler.[19] Azak'ın zaptından sonra da geri almak için kendiliklerinden bir şeye girişmediler. Yeterli bilgi ve güçleri yoktu. "Bir Tatarın şehirde yapacak işi yoktur: biz şehirli değiliz."[20] 1638'de Azak'ı Don Kazaklarından almaları emredilince sultana verilen Tatar cevabı buydu. Altmış yıl sonra da aynı düşüncede oldukları anlaşılıyor. Azak'm düşmesi gerçekten Kınm için büyük bir darbe idi, fakat mesele Türklerin meselesi idi ve Kerç'e ve denize hâkim olunduğu sürece Kazaklara aşağı Dinyeper tarafından gelecek tehlike daha büyüktü.

Konstantinopol andlaşması ile (1700) Tatarlar hiç olmazsa dört Türk kalesindeki Rus garnizonlarından kurtuldular, fakat kaleler Türklerin de olmadı: Ruslar tarafından yıkılacak fakat Türkler tarafından tek-

[19] K. D. Smirnov, y.a.g.e., 650-657, 663-664; Hammer-Purgstall, 'Histoire de l'empire ottomane', XII, 405.

[20] A. A. Novoselsky, "Zemsky sobor 1639 g." (1639 Yılında Vakıf Toprakları), 'Istoricheskie Zapiski', 1947, XXIV, 18-19; onun 'Borba moskovskogo gosudartsva s tatarami v pervoi polovinye VII v.' (Moskova, 1948), 268-271, 288-290 ile mukayese edin.

rar işgal edilmeyeceklerdi. Daha yukarıda, sol sahilde, Seç'in karşısında Kamenni Zaton, güneye doğru yeni Rus ilerleyişinin güçlü bir sembolü olarak kaldı. Çare olarak her iki ülke toprakları arasmda gayrimeskûn bir bozkır şeridi bırakmak tarzında bir işe yaramayan bir uzlaşmaya varıldı. İşin en kötü tarafı 1700 andlaşmasında, Petro'nun, hanın yıllık vergi talebini tanımayı reddedişini kabul eden bir madde vardı. Devlet Giray'ı ve haleflerini hiçbir şey bu kadar öfkelendirmemişti ve bu vergi meselesi Petro'nun saltanatının devamı boyunca eksilmeyen bir çatışma kaynağı oldu. Petro'nun 1700'deki başarısı, Rusların Kırım'la olan münasebetlerinde bir dönüm noktası teşkil etti. Bu yıllık vergi talebi bir daha hiçbir zaman, hatta Prut'taki teslimiyetten sonra bile kabul edilmedi.

Petro aynı zamanda (1700) bir başka eşdeğerdeki başarıyı, sultandan Konstantinopol'de diğer devletlerinkine eşit pozisyonda, devamlı bir diplomatik temsilcilik bulundurmak hakkını alarak elde etti. Bu bir yenilik ve başka bir dönüm noktasıydı ve ileride bundan daha fazla bahsedeceğim. Boğaziçi'ndeki bu yeni makama tayin olunan Tolstoy'un yapacak çok işi vardı, ama yüz akıyla altından kalktı. Petro'nun rakibi XII. Şarl'ın İsveç için aynı hakkı elde etmek için teşebbüste bulunmaması büyük bir hataydı.

İsveç'le yapılan harp nihayet Petro'nun enerjisinin çoğunu kuzeye kaydırmasına sebep oldu ve Konstantinopol andlaşmasını uygulamanın zorluklarını arttırdı. Müdafaaya çekilmeye mecbur kalmıştı, aslî hedefi, Türklerin, harbi kaldığı yerden devam ettirmelerine mâni olmak ve şayet bunda başarılı olamazsa güneyde elde ettiklerini kaybetmemek için yeterli güce sahip olmaktı.

Büyük Kuzey Harbi, Petro'nun Voronej ve Taganrog ve Azak'taki projelerini geciktirdi ama durdurmadı.[21] Do-

[21] Voronej bir kenara bırakılsa bile, Azak ve Taganrog'daki işgücü yükü hakkında Azak valisi İvan Tolstoy'un bir raporundan alınan aşağıdaki rakamlar küçük bir fikir verebilirler, metin için bak. S. Elagin, y.a.g.e., 11, 343. Bu rakamlar aynı zamanda mevcudun talep edilenin yarında ne kadar eksik kaldığını göstermektedirler.

Taleb Olunan İşgücü

Yıl	İşçiler	Usta Zenaatkârlar	Toplam
1704	25.500	4.870	30.370
1705	31.262	1.026	32.288
1706	33.146	4.062	37.208
1707	23.416	——	26.266
1708 kışı	1.500	——	1.500
1709	18.100	——	18.100

İşbaşı Yapanlar

Yıl	İşçiler	Usta Zenaatkârlar	Toplam
1704	16.110	586	16.696
1705	16.012	452	16.466
1706	7.082	197	7.279
1707	8.215	——	8.385
1708 kişi	1.350	——	1.350
1709	405	——	405

İşe Gelmeyenler

Yıl	İşçiler	Usta Zenaatkârlar	Toplam
1704	9.390	4.284	13.674
1705	14.466	572	14.822
1706	26.064	3.865	29.929
1707	15.210	2.680	17.882
1708 kişi	150	——	150
1709	17.695	——	17.695

Detaylı rakamlar ile toplam arasında bazı ufak tefek farklar bulunmakla birlikte, bunlar genel manzarayı değiştirmemektedirler Talep olunan işgücünden işbaşı yapanlar 1704'te %55, 1705'de %20 ve 1707'de %30'du. 1706 yılındaki düşüş Astrahan ayaklanmasının neticesi olabilir. 1707-1708'deki Bulavin ayaklanmasının tesiri felâket olmuştu. Raporda işçile-

nanmanın inşâsı devam etti, tahkimat işi sürdürüldü ve Karadeniz'de seyrüsefer serbestîsi için yeni taleplerde bulunuldu. Büyük Petro burada da işi başlatan oldu, fakat sonuçlandıran Büyük Katarina idi.[22]

Bir Rus filosunun Azak denizinde ve serkeş Kryepost'un felâket habercisi gibi Haliç'te görünmesi Türkleri çok endişelendirmişti. Kazaklar geçmişte hafif şayka'larıyla Karadeniz'de pervasız akıncılar olduklarını ispatlamışlardı. Şimdi bunlara Petro'nun kadırgaları katılmıştı ve onun harp filosunun aniden ortaya çıkışı daha ciddî bir tehlikenin habercisiydi. Türkler Karadeniz'in "saf ve el değmemiş bir bâkire" olarak kalmasmda kararlıydılar,[23] ve Rusların Karadeniz'de seyrüsefer serbestîsi ve Kerç'in kendilerine bırakılması taleplerini çok sert bir şekilde geri çeviriyorlardı. Türkler, ayrıca planları Modenalı mühtedi Galoppo[24] tarafından çizilen ve dar

---

rin çalışma süresi belirtilmemekle beraber, normal süre Nisandan işçilerin evlerine döndükleri Eylüle kadardı.

[22] Hem Voznitsin hem Ukraintsev beyhude yere Karadeniz'de seyrüsefer serbestîsi talep etmişlerdi. H. Uebersberger, 'Russlands Orientpolitik in den letzten zwei Jahrhunderten' (Son İki Yüzyılda Rusya'nın Şark Siyaseti) (Stuttgart, 1913), 70-73, Bogoslovsky, y.a.g.e., V, 149-153, 215, 157-158.

[23] Ukraintsev'in Konstantinopol'den 18 Temmuz 1700 tarihli raporu; metin için bak Ustryalov, y.a.g.e., III, 551. Ruslar Karadeniz'de seyrüsefer serbestîsini ilk talep edenler değildiler. Aynı şeyi İngilizler, Hollandalılar ve Venedikliler de istemişlerdi. Fakat Rusya'nın coğrafî pozisyonundan dolayı onun talebinin diğerlerininkinden farklı olduğu aşikârdır. Ayrıca Türkler Venediklilerin Mora'yı zaptından dolayı Ege ile, Karadeniz'den daha ziyade ilgileniyorlardı: Tolstoy "onlar (Türkler) Akdeniz'i sürekli olarak ve dikkatle gözlüyorlar" diye rapor ediyor (1703: Krylova, y.a.g.e., 255). Ve Türk donanması başlıca Venediklilerin kazançlarını ellerinden almak gayesiyle güçlendiriliyordu ki bunu da 1714-1715'te gerçekleştirdiler.

[24] Meselâ Hurmuzaki, 'Documente...', ek I, 359, 10 Mayıs 1705'te Konstantinopol'deki Fransız elçisi Galoppo'nun Yenikale (Kerç) hazır olduktan sonra Bender'deki yeni tahkimat yapılmasına nezaret edeceğini rapor

boğaza hâkim olacak olan yeni bir kaleyi inşa ediyorlar, hatta boğazı set çekerek kapatmayı planlıyorlardı. Diplomatik cephede ise, Rusların seyrüsefer serbestîsi için mükerrer tekliflerini Azak ve Taganrog'un yıkılması ve Voronej'de gemi inşaatına son verilmesi talepleri ile karşılıyorlardı.[25] Bu meseleyi diplomatik görüşmeler değil, kaba kuvvet çözecekti ve bu kuvvet donanmanın değil de orduların olacaktı. Petro'nun Azak filosu hiç muharebeye girmedi.

Fakat bu husus donanmanın Türkleri ve Tatarları hiç huzursuz etmediği mânâsına gelmesin. Petro, onları kontrol altında tutup, kuvvetlerini XII. Şarl'ınkilerle birleştirmelerine mâni olmak açısından donanmasına büyük

---

ediyordu. Gerçekten de Bender yeniden tahkim edildi, ama bunu Galoppo'nun yapıp yapmadığını bilmiyorum.

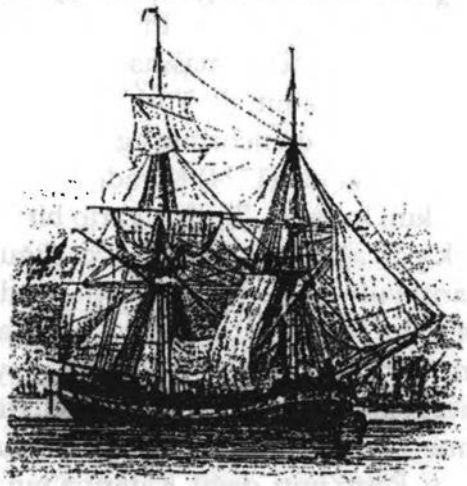
[25] Krylova, y.a.g.e., 251, 257, 260. Aynı makalede Rus hariciye nezareti arşivindeki delillere istinaden Petro'nun iki sefer donanma münasebetiyle Türklere tâviz vermeyi düşünmeye, en azından hazır olduğu gösterilmektedir. 1704'te ticarî bir andlaşmanın müzakereleri esnasında (bu, Rusya ile Türkiye arasında bu türden yapılanların ilkiydi) Petro Karadeniz'de seyrüsefer serbestîsini de bir madde olarak ihtiva edecek müsait bir andlaşmaya mukabil Azak filosunun bir kısmını satmaya hazır gözüküyor (y.a.g.e.,265-266). 1703 Aralığında, Türklerin harp etmeğe çok niyetli göründükleri bir sırada, Tolstoy'a gizlice harpten kaçınmak için en son çare olarak filoyu Azak Denizi'nden uzaklaştırmak veya Türklere satmak teklifini yapmak ve buna ilâveten Kamenni Zaton'u, fakat Taganrog'u değil, yıkmayı teklif etmek yetkisi verilmişti (y.a.g.e., 267). Bu tâvizleri vermek gerçekten düşünülmüşse bile bunlar kısmîydi. Petro Voronej'deki tersanelerini elinde tutacaktı ve Taganrog'un geliştirilmesi ile uzun vadeli planlarından vazgeçilmeyecekti. Aslında mevcut filosunun ekseriyeti pek değerli değildi. Muhtemelen Petro'nun satış teklifinin sebebi de buydu. K. D. Smirnov, y.a.g.e., 707-708, tarih vermeksizin Tolstoy'un satmayı teklif ettiği oniki gemiyi incelemek için Konstantinopol'den bir Türk heyetinin gönderildiğini belirtiyor. Bu muhtemelen S. Yelagin'in, 'Istoriya russkogo flota', 196'da 1703 ilkbaharında Rus filosunun durumunu öğrenmek için casusluk gayesiyle geldiğinden bahsettiği heyettir.

önem veriyordu. Bu donanmanın Poltava'nın arifesindeki en kritik aylarda (Şubat-Mayıs 1709) bu alanda çok etkili bir şekilde kullanıldığı anlaşılıyor. Petro, filonun güçlendirilmesi, Azak'taki ordunun iki mislinin üstüne çıkarılması ve müşterek bir kara ve deniz harekâtının hazırlanması yolundaki emirlerini arttırıyordu. Şahsen Voronej'den güneye Azak ve Taganrog'a gitmiş ve Poltava muharebesinden iki ay önce Mayıs'ta donanma hazırlıklarını, bir Türk elçisine nümâyişkârâne bir şekilde göstermişti. Osmanlı sultanı, buna Devlet Giray'ın Mazeppa ve Zaporoj Kazaklarına yardım etmesini men ederek karşılık verdi ve XII. Şarl'ın ittifak planlarına katılmaktan uzak durdu.[26]

Diğer taraftan ise iki yıl sonra harp çıktığında, Azak filosuna sarf edilen muazzam gayretler meyva vermedi. Ne Azak'tan, ne de Dinyeper'den aşağıya doğru ikinci bir hücum olmadı. Tatarların bütün güçleriyle Prut'ta görünmelerine mâni olunamadı. Denizde hücuma geçen, sayı ve gemi cesameti bakımından çok üstün olan Türkler oldu. Sadece dört Rus harp gemisi denize açılabilecek durumdaydı ve onların mürettebatının ekseriyeti de kara askeriydi. Türkler, Taganrog'da keşif yaptılar ve Azak'ı kuşattılar. Her iki kale de şiddetle direndi, fa-

[26] B. Kafenhaus, 'Istorik Marksist', (Marksist Tarihi) 1939, IV, 49'daki "Poltavskaya bitva" (Poltova Muharebesi) da 'Trudy russkago voenno-istoricheskago obshchestva' (Rus Cemiyetinin Harp Tarihi Çalışmaları), III, 'Dokumenty severnoy voyny' (Kuzey Muharebelerinin Dokümanları), 246-47, 254, 256-57'yi zikretmektedir. Bu dönemdeki Türk tavrı hakkında Tolstoy'un raporları için bak. Soloviev, y.a.g.e., XV, 1335-38. Yine Rus arşivlerinden faydalanan Krylova, y.a.g.e., 269-70'de Tolstoy'un soğukkanlı ve aklı başında davrandığını, Türk hükûmetinin hasmane niyetlerini bertaraf ettiğini ve Türkleri satın almak için kendisine tahsis edilen olağanüstü meblağları çok iyi kullandığını göstermektedir.

kat sonuç olarak Türklerin harekâtını akim bırakan Petro'nun donanması değil de orduları oldu.[27]

Bir Prusya, Snow'u[28]; E.W. Cooke'un gravürü, 1829.

Prut'taki mağlubiyet, donanmanın kaybına ve Azak ile Taganrog'un sadece yıkılmalarına değil terklerine de

[27] Yelagin, y.a.g.e., 235-37. Petro, Türklere karşı ondokuz kalyon çıkarmak gibi olmayacak hayaller besliyordu. Aslında sadece altı tanesi Don nehri boyunca aşağıya yelken açıp oradaki birkaç küçük gemiye katılabilecek durumdaydılar. 1709'da başlanan üç tane kırksekiz topluk geminin inşası daha bitmemişti. Diğer taraftan Türkler, Azak önünde onsekiz kalyon ve ondört kadırga ile göründüler. Y.a.g.e., 231-32, 236-37. O sırada Azak'ta bulunan Cizvit rahibi John Milan, Moskova'ya geldikten sonra 17 Ağustos 1712'de peder John Miller'e yazdığı mektupta kuşatmayı anlatmıştır; 'Pisma i Doneseniya Iezuitov o Rossii...' (Rusya Hakkında Cizvitlerin Haber ve Yazıları) (St. Petersburg, 1904), 374-76.

[28] 'Snow'lar 16-19'uncu yüzyıllarda inşa edilen iki direkli bir ticaret gemisiydiler. Dönemlerinin en büyük iki direkli gemisiydiler ve tonajları 1.000 tona kadar çıkıyordu. Snow tipi gemiler tamamen Avrupa'ya mahsustular ve başka yerlerde görülmemişlerdir.(Ç.N)

sebep oldu.[29] Petro onları bir daha elde edemedi. 1736'da tekrar ele geçirildilerse de Belgrad andlaşmasıyla (1739) tahrip edilip iki tarafa da bırakılmadılar ve hiçbir Rus gemisinin Azak denizine çıkmasına müsaade edilmedi. Ancak Büyük Katarina'nın ilk Türk harbindeki zaferlerinden sonra Rusya, Don nehrinin ağzını tekrar ele geçirebildi ve aynı zamanda (1774) Karadeniz'de seyrüsefer serbestîsi hakkını kazandı. Tarihin garip bir cilvesidir ki Petro'nun ilk göz ağrısı, ölü doğmuş çocuğu ve büyük fedakârlıkların yutucusu olan güney filosu değil de bir vampir gibi daha büyük çalışmaları emen Baltık filosu, elli yıl sonra Türk donanmasıyla ilk çatışmaya girdi ve bu olay Karadeniz'de değil de Ege'de vuku buldu ve Ruslar Çeşme zaferini kazandılar (1770). Rusların Karadeniz filosu Petro'nun değil Katarina'nın eseriydi.[30] Bir sefer ilk günlerde, 1698'de Petro, Voronej'de işçilerin toptan firarına, hastalıklardan dolayı korkunç can kaybına, hemen her şeyin yokluğunun çekilmesine, aşırı masraflara ve amansız düşmanlığa rağmen yorulmak

[29] Sonunda uzayıp giden gecikmelerin nihayetinde, 1712 yılı içinde onlar Türklere devredildiği zaman, Ruslar kayıplarını telâfi etmek hususunda başarılı oldular. Türklere Taganrog'daki malzeme, erzak, toplar ve barutun yanı sıra gerçekten değeri olan iki kalyon ile iki 'snow'u yüksek fiyatla sattılar. Yelagin, y.a.g.e., 239 ve Trilozheniya', II, 142-146.

[30] Her ne kadar Petro'nun güney kalyon filosu, Katarina'nın saltanatının sonuna ve Kırım'ın ilhakından sonra (1783) Sebastopol ve Nikolayev'in inşasına kadar bir meyve vermediyse de az su çeken filotillaların kullanılması (ki bu bir yenilik değil sadece Rus Kazaklarının uygulamasının bir uzantısıydı) 1736-39 harbinde hem Kırım'a karşı Azak denizinde hem de malzeme nakli için Dinyeper üstünde ve Oçakov'da büyük ölçüde uygulandı. Manstein, 'Memoirs of Russia' (Rusya Hatıraları) (Londra, 1773), 123-24, 168, 174-176, 209, 144, 161, 164. Aynı şey Katarina'nın Türklere karşı her iki seferinde de yapıldı.

bilmeksizin donanmasının inşasını sürdürürken bir tek kere ümitsizliğe kapıldı: "Hâlâ bir tek şüphe bulutu zihnimi kaplıyor. Acaba, bizim bu meyvamız fidanını dikenlerin olgunlaşmasını göremediği hurmalar gibi geç mi olgunlaşacak diye."[31]

[31] 14 Kasım 1698'de Petro'dan Vinnius'a; metni Ustryalov, y.a.g.e., III, 249'da.

III.
RUSYA VE ORTODOKSLAR

Büyük Petro'nun Osmanlı imparatorluğu ile olan münasebetlerini nazar-ı itibâre alarak, aslî önemi, Kırım Tatarları, Kazaklar, Lehistan, Azak ve güney bozkırlarından kaynaklanan meselelere verdim. Bu meselelerin bir kısmı yeniyse de çoğu değildi. Rusya'nın Kırım'a karşı uzun zamandır hınç beslediği üç konuya ağırlık verdim: akınlar, esirler ve yıllık vergi. Bunlar "Üçüncü Roma" olarak Müslüman boyunduruğu altında inleyen Ortodoks kardeşlerini kurtarmak rolündeki Rusya için ilk bakışta küçük meselelermiş gibi gözükmelerine rağmen hem kronolojik olarak Petro'nun 1711'de güya kurtarıcı ordusunun başında dramatik olarak görünmesinden daha eskidir, hem de o günün Rusyası için daha sonraları Rus-Türk münasebetlerinin merkezî mevzularını teşkil edecek olan geniş vüsatlı talepler ve ileriye matuf projelerden daha ziyade pratik ehemmiyeti haizdir. Rusya, Karadeniz ve Kuzey Kafkasya bozkırlarında iyice yerleşmeden, genellikle Balkanlardaki birçok Ortodoks ruhanî ve Kafkasya'da bir avuç Gürcü ve Ermeni tarafından ısrarla kendisine mal edilen bu mevzuda müessir bir rol oynayamazdı.

Fakat bu, Ortodoksluğun hâmisi rolündeki Rusya'nın faaliyetinden o gün için ve gelecek için duyulan endişe-

nin derecesini azaltmaz. Prut felâketi uzun bir müddet için pratik bir sonuca ulaşmayı engellediyse de Büyük Petro, gelecekteki Rus talepleri ve faaliyeti için dikkate değer bir ilerleme kaydetti. Balkan Hıristiyanları ile sıkı münasebetler tesis etmek Petro'nun siyasetinin 1711'den çok önceleri de bâriz bir unsuruydu. Bunun hakkında muasırları tarafından çok yorum yapılmıştır. Konstantinopol'deki Rusya muarızları, Tolstoy ile Rus ajanlarının, Ortodoksları, Rus ordularına destek olacak ayaklanmalar için kışkırttıkları yolunda Bâbıâli'ye sürekli olarak ikazda bulunuyorlardı. Daha başlangıç hâlinde bulunan Rus istihbarat servisi ile Rus propagandasının hem menzili hem de müessiriyeti çok abartılmıştı; ama suçlamalarda bir nebze hakikat payı vardı. Petro'nun 1700'de Konstantinopol'de sürekli olarak diplomatik misyon bulundurmak hakkını elde etmesiyle kazandığı hayatî başarı tehlikeyi arttırıyordu.[1] Rus çarının 1711'de ilk defa sultanın topraklarına girip Tuna'ya kırk mil kadar yaklaşması, Boğdan'ı geçici olarak hâkimiyeti altına alması ve Balkan Hıristiyanlarına kâfirlere karşı ayaklanmaları için heyecanlandırıcı bir çağrıda bulunması hususu, Os-

[1] Petro'nun Konstantinopol'e gidecek olan Tolstoy'a 12 Nisan 1702 tarihli talimatı, Petro'nun bilgi edinmek arzusunun şümulünü ve titizliğini göstermek açısından bir örnek teşkil eder. Balkan Hıristiyanlarının tavrı ile ilgili olarak özel bir bahsedişin olmaması ilginçtir. Slavlardan ismen bahsolunmamıştır. Siyasî şartların hâricinde aslî ağırlık ekonomik şartlar, İran'la ticaret, kara ve deniz kuvvetlerinin teşkilât ve plânları, Kerç berzahları, süvari ve piyadenin Avrupai eğitimi, Oçakov, Akkerman ('Belgordo') ve Kilia istihkâmları ve "... doğu bölgelerinde Sultanın teb'ası" arasında muhalefet olup olmadığına verilmişti. Metin için bak. 'Pisına i Bumagi...', II, 30-34. Şüphesiz özellikle Balkan Hıristiyanları ile ilgili olarak ilâve talimatlar olabilir, ama bildiğim kadarıyla bu hususta hiçbir şey yayınlanmamıştır.

manlılara ileride başlarında patlayacak büyük fırtınaların kötü haberini veren şiddetli bir yıldırım gibiydi.

Petro'nun mukaddes topraklara hac serbestîsi, mukaddes yerlerin Rumlara verilmesi ve Ortodoksların din hürriyetinin garanti edilmesi gibi Ortodokslarla ilgili talepleri daha az dramatik olmakla beraber yine de gelecek için belâ yüklüydüler. Bu taleplerin ilki, yeni değildi, diğer ikisi ise yeniydi.

Ruslara mukaddes topraklara müşkülât çıkarılmaksızın hac hakkının tanınması, Petro'dan önce de talep olunmuştu ve Türkler de Bahçesaray andlaşmasında (1681) müphem bir muvafakatte bulunmuşlardı.[2] Petro 1700'deki Konstantinopol andlaşmasında bu hak için kesin şartlar elde etmeye muvaffak olduysa da Tolstoy bu hakkı uygulatmada oldukça zorlukla karşılaştı. Bu hak Edirne andlaşması ile kaybedildi (1713); fakat, Daşkov, ikinci Konstantinopol andlaşması ile (1720) tekrar elde etti ve bundan sonra da uygulamadaki teferruatın hâricinde bir daha münakaşa mevzuu olmadı. Meselenin ehemmiyeti büyük değildi, çünkü Rusların mukaddes topraklara hacca gitmeleri çok ama çok nâdirdi.[3] Rus-

[2] "Usul-ü kadim üzere hareket olunacaktır": Sultan tarafından kabul olunan maddelerin İtalyanca metni, bak. Hammer-Purgstall, y.a.g.e., 502-504.

[3] Petro'nun çağdaşı dört Rus'un Mukaddes Topraklara haccı ile ilgili bilgiler vardır. Yoan Lyukanov, 'Puteshestvie v Svyatuyu Zemlyu staroobryadtsa moskovskago svyashchennika' (Rus Rahibinin Mukaddes Topraklara Seyahati) (Moskova, 1862, 1863'te 'Russky Arkhiv'de de yayınlanmıştır). Rus hacılarının andlaşmadan doğan haklarına işaret eden Petro'nun tanzim ettiği bir "pasaport" ile seyahat etmişti. Verdiği tarihlerin doğru olduğunu kabul edersek, Moskova'dan çok gayrimüsait bir zamanda, 1711 Ocağında, Türkiye'nin harp ilânından hemen sonra ayrılmıştır. Fakat bu olaydan bahsetmemektedir. Ukrayna ve Moldavya üzerinden Tuna üzerindeki Tulça'ya geldi, oradan da deniz yoluyla Konstantinopol,

Mısır ve Filistin'e geçti. Kudüs'ün içinde ve civarında ondört hafta kaldı. Yafa, Kudüs ve Beytüllahim'den bahsedişi teferruatlı ve genellikle tasvir şeklindedir. Latinler ve doğru yoldan sapan Ortodokslar hakkında pek fazla kötü bahsediş yoktur. En fazla Rumlar ve "sapıkların" bir arada bulunmasından ve kiliseleri paylaşmalarından ve "Fransızların" Mukaddes Kabir Kilisesi'ne bir org koymalarından şoke olmuş gözükmektedir. Mukaddes yerlerin Rumlara iadesi taleplerinden bahsetmemektedir Dönüşünde 1712 Ocağında Kudüs'ten ayrıldı, deniz yoluyla Dimyat'a oradan da Rodos ve Konstantinopol'e ve Kilia'ya gitti ve nihayet kara yoluyla ülkesine döndü. Konstantinopol'deyken her dini bütün Rus, özellikle de bir 'Eski Din Taşıyan'dan bekleneceği gibi Rumların tarzlarının ve âyinlerinin Ruslarınkiyle mukayesesini Rumların oldukça aleyhine sözlerle yaptı. Patrikhaneyi çok aleyhte bir şekilde tasvir etmektedir ve Papalılarla* münasebette bulunulması ile yüksek makamlardaki ruhanilerin iskambil ve satranç oynamaları kendisine çok fena tesir etmişti.

* Kastolunan Katoliklerdir.

Vasili Grigoroviç-Barski, 'Puteshestvie k Svyatym Myestam....' (Mukaddes Yerlere Seyahati...) (St. Petersburg, 5. baskı, 1800, ilk baskı 1778'deydi). Yolculuğuna 1723'te başladı ve ancak 1747'de geri döndü. Bu müddet zarfında Antakya'da keşiş oldu. 1726 Eylülünden 1727 Mayısına kadar Filistin'deydi. 1729'da Kudüs'ü tekrar ziyaret etti. Sina'yı ziyaret etti (Sina'nın Romanovlar tarafından desteklenmesi 1687'de başlamıştı). Aslen Kiyefliydi ve yolculuğuna başlarken Rusya'da herhangi bir kişinin değil de sadece Lvov Başpiskoposu'nun tavsiye yazısını haizdi. Kiyef'ten batıya doğru yola çıkmış, Avusturya ve İtalya'yı geçip Ege'ye ve Athos da dâhil olmak üzere Balkanlara ulaşmış, Kıbrıs tarikiyle Selanik'ten Kudüs'e gitmişti. Sekizyüz sayfayı bulan kitabı kiliseler ve manastırlar hakkındaki bilgi açısından bir hazinedir, fakat (kısaca bir göz gezdiriş sonunda karar verebildiğim kadarıyla) Rusların ve Türkiye'deki Ortodoksların münasebetlerine veya mukaddes yerler için mücadeleye ışık tutmamaktadır. Ne o, ne de Lyukanov diğer Rus hacılarına rastladıklarından bahsetmemektedirler.

Matvyey Gavriloviç Neçayev, 'Khozhdenie vo ... Ierusalim...' (Kudüs'e Gidiş Gelişleri...) (Varşova, 1875). Neçayev'in hac kayıtları hakkındaki aşağıdaki hususlar için Mr. F. F. Seeley'e çok şey borçluyum. Neçayev, Yaroslavl şehrindendi ve Kudüs'e hacca gitmek için and içmişti. Nihayet 1721'de Kiyef ten yola çıktı. Yaş ve Balat üzerinden Konstantinopol'e, oradan da iki Fransız gemisiyle Kıbrıs ve Yafa'ya gitti. 1722 Martında Kudüs'e vasıl oldu ve yine geldiği yoldan geri döndü. Lyukanov gibi o da hayretle "Fransızların" org çalmalarından bahsetmektedir. Mukaddes

ya dahilinde yapılan haclar olağanüstü popülerdi, ama önce Avrupa Türkiyesinde kara yoluyla sonra da deniz yoluyla yapılan Filistin seyahatinin zorlukları pek çoktu ve Rumların da kendilerine fazladan para getirmediği sürece Rusya'dan yapılan hacları teşvik etmek için özel bir sebepleri yoktu. Moskof hükûmetinin verdiği sadakalar ve mukaddes emanetlerin satışı dolayısıyla Rusya uzun zamandan beri Rum ruhanîlerin ve bahusus mukaddes yerlerin değerli bir malî destek kaynağı olmuştu.[4] Mukaddes yerler için arzulanan hacıların gelmesi

---

yerlerin hangilerinin hangi mezheplerin elinde olduğunu anlatmakta fakat Ortodokslarla Latinler arasındaki mücadeleye doğrudan temas etmemektedir. Fakat seksen sene önce vuku bulmuş olan bir Ortodoks-Ermeni rekabeti hakkında duyduklarını anlatmaktadır. Mukaddes Topraklardaki Rum, Bulgar ve Sırp hacılarından bahsetmekle beraber Ruslardan hiç söz etmemektedir. Yolculuğu esnasında başka yerlerde birkaç Rus'a tesadüf etmişti, ama onlar hacı değildiler. Konstantinopol'den bahsederken şairane bir dille geçmişteki şanına ağıt yapmakta ve onun yeniden yükseleceği yolundaki ümidini dile getirmektedir. Yazdıkları, müteferrik bilgi, anekdot ve hikâyelerle dolu olmakla beraber, dinî ve siyasî sürtüşmelere tuttuğu ışık açısından önemli değildir.

Petro'nun muasırı olan Silvestr ve Nikodim'in Mukaddes Topraklara yaptığı haccın anlatıldığı dördüncü kitabın, 'Opisanie puteshestviya ... v Tsargradye i Ierusalim v 1721 g.' (İstanbul ve Kudüs'e 1721 Yılındaki Seyahatin İzahatı) (Kiyef 1883: 1883'te 'Trıudy Kievskoi Dukhovnoi Akademii'de (Kiyef Ruhanî Akademisi'nin Çalışmaları) de yayınlanmıştır) bir kopyasını bulmaya muvaffak olamadım.

[4] Bütün onyedinci yüzyıl boyunca Rusya'ya gelen Rumlara büyük ölçüde sadakalar veriliyor, onlar da buna karşılık Türk meseleleri hakkında (değeri belli olmayan) bilgiler sunuyorlardı. Rusya'daki iaşe, ibate ve nakliye masraflarının da dâhil olduğu sadakalar 'posolsky prikaz' (Hariciye nezareti) tarafından dağıtılıyordu. Sadakaların nasıl harcandığı hakkında herhangi bir kontrol yoktu. Konstantinopol ve Kudüs patrikleri ile yüksek ruhaniler geçimlerinin bir kısmını Rusya'dan gelen bu hediyelerle sağlıyorlardı. Petro'nun 1725 yılındaki bir fermanı ile mesele düzenlenmeye çalışıldı ve bütün ödemeler Mukaddes Sinod'a tevdi edildi. Bu ödemeler sonraları "Filistin paraları" diye tanındılar. Mukaddes emanetlerin Rus-

değil de oraların kontrolü için yapılan Rum taleplerini destekleyecek bir gücün varlığıydı. İşte Rusya ilk defa bu güç olarak ortaya çıkmıştı.

Fransız diplomasisinin uzun süreli gayretlerinden dolayı 1690'da Lâtinlere mukaddes yerlerde hâkim pozisyon verilmişti. Bu da Rumların neredeyse on yıl uğraştıktan sonra sultandan Kudüs ve Beytüllâhim'de önemli haklar elde ettikleri 1639'daki durumu tamamen tersine çevirmişti. Lâtinlerin (aslmda Fransiskanların) evvelki hâkimiyeti, Cizvitlerin Filistin'de görünmesinden (1605) ve yeni kurulan 'Congregatio de propaganda fide'nin[5] (1622) faaliyetlerinden dolayı Katolikler arasında çıkan dâhilî anlaşmazlıklar yüzünden sarsılmış ve Konstantinopol patriği Cyril Lukaris'in şahsında en güçlü şekilde temsil olunan Rumların ruhanî ve kültürel yeniden canlanışı tarafından meydan okunmuştu. Bunun sonucunda Rumlar 1639'da galebe çaldılar. Şimdi 1690'da ise

---

ya'ya satılması canlı ve kârlı bir ticaret teşkil ediyordu. Muhtelif Rum ruhanîler (bunların en tanınmışı Paisus Ligarides idi), sahte iddialarla geçici olarak Rusya'da yaşadılar. Petro Rumların ülkesine girişini daha sıkı bir şekilde kontrol etmek ve müddeilere mâni olmak için birçok ferman çıkardı. Muhtemelen, Türklerin, Rumları casus olarak kullanmalarından şüpheleniyordu. Nepluyev, 1723'te, Türklerin Rumları zahiren sadaka dilenmek için ama aslında casus olarak gönderdiğini rapor ediyordu. 1712'de iki Rum tüccarın İsveç'in tertibi üzerine Türkler tarafından Petro'yu öldürmek için gönderildiği iddia edilmişti. Daha 1671'de bir Rum tüccarın tebdil-i kıyafet etmiş bir Türk yeniçeri casusu olmakla itham edildiği bilinmektedir. N. T. Kapterev, 'Kharakhter otnosbenii Russii k pravoslavnomu vostoku XVI i XVII stolyetikakh (XVI. ve XVII. yy.da Rusların Doğu Ortodoksluğu ile Karakteristik Münasebetleri) (Sergiyev Posad, 2. baskı 1914), 145, 221-247 271-275, 346-348. Bundan böyle 'Kharakhter...' olarak zikredilecektir.

[5] 'Congregatio de propaganda fide', İmân Propaganda Cemiyeti mânâsına gelmektedir (Ç.N.)

zaferin meyveleri kaybedilmişti ve Kudüs patriği Dositheus tarafından Fransızlar hemen mukaddes yerleri ele geçirip "Acemler ve Araplardan daha kötü davranmakla" suçlandılar.[6] Dositheus'un sözlü saldırıları en azından 1692'de Kırım'daki bir Rus elçisinin barış şartlarına mukaddes yerlerin Rumlara iadesini ilâve etmesine yol açtı.[7] Bu, Rusya'nın ileride çok hareketli bir tarihi sergileyecek olan talebinin ilk defa ortaya çıkışıydı.

1692 yılındaki talep, Moskof hükûmeti açısından sadece talepte bulunmuş olmak için yapılmıştı ve Dositheus'un sürüp giden mektup bombardımanı pek bir sonuç vermedi.[8] Aynı talep Voznitzin ile Ukraintsev'e verilen talimatlarda tekrarlandı ise de ısrar edilmedi ve Ukraintsev fazla zorluk çıkarmaksızın geleceğe yönelik müphem teminatları kabul etti.[9] Pazarlık yaparken lâzım olabilir mülahazasıyla Rus talepleri listesinde tutuldu. Gerçekten de, Tolstoy, 1709'da müşkül duruma düşürücü bir Türk infialini Petro'nun kısa bir süre önce yapmış olduğu Mukaddes Kabir'in anahtarlarının Rumlara teslim edilmesi yolundaki talebini geri çekerek geçiştirmişti.[10] Sonra bu talep arşivlerde unutuldu. Dositheus ölmüştü. Ruslarm Rum ruhanî hiyerarşisi ile olan münasebetleri gergin ve önemsiz hâle gelmişti. Prut mağlubi-

---

[6] Dositheus'un Moskova'ya 29 Mart 1691'de yazdığı ve Eylül ayında yerine ulaşan rapor; özeti için bak. Soloviev, y.a.g.e., XV, 1143-45. Kapterev, 'Snosheniya...', 281-84'te de kısaca bahsolunmuştur. 1690'da kaleme aldığı ve 28 Nisan 1691'de yerine ulaşan Mukaddes Yerler hakkında ilk raporu sayfa 275-281'de özetlenmiştir.

[7] Soloviev, y.a.g.e., XIV, 111-112.

[8] Kapterev, 'Snosheniya...', 287-99, 326-30.

[9] Bogoslovski, y.a.g.e., V, 57, 78, 154, 159, 284.

[10] Hammer-Purgstall, y.a.g.e., XIII, 215; Kaptarev, 'Snosheniya...' 394-98.

yeti Rusya'yı zor bir müdafaa pozisyonuna geriletmişti. Petro 1720'de Konstantinopol'deki durumunu yeniden canlandırdıktan sonra bile, zâten şahsen ilgi duymadığı bir mevzu olan mukaddes yerlerle ilgili protestolarını yenilemedi. Buna rağmen saltanatı dönemi, ileride çok önemli sonuçlar doğuracak ve Kırım Harbi'nin çıkmasına sebep olacak olan çıbanbaşlarından birinin başlangıcını teşkil eder.[11]

Petro'nun öne sürdüğü ve gelecekte daha fazla önem kazanacak olan üçüncü Ortodoks talebi ise, Ortodokslar için genel bir ibadet ve din hürriyeti teminatı ile aşırı vergilerden muafiyetti. Bu, Rus tarihinde ilk defa Karlofça müzâkerelerinde görülmüş ve Ukraintsev tarafın-

[11] Onyedinci asırda ve onsekizinci asrın başlarında Mukaddes Yerler için: F. v. Verdy du Vernois, 'Die Fragen der Heiligen Staetten' (Mukaddes Yerlerin Meseleleri), (Berlin, 1901), 29-55, kısa, öz ve özellikle hukukîdir. Mukaddes Kabir Kilisesi'nin harikulade bir plânıu havidir; C. Famin, 'Histoire de la rivalité et du protectorate des églises chrétiennes en Orient' (Şark'taki Hıristiyan kiliselerinin rekabetinin ve himayesinin tarihi), (Paris, 1853), 188-264, mevcut durumun güvenilmez ve taraflı bir izahıdır, buna rağmen faydalı noktalar mevcuttur; Kapterev, 'Snosheniya..., 63-86, 111-113 (1630'lardaki Lâtin-Rum mücadelesi hakkında; Jorga, y.a.g.e., IV, 1731 (1600-1640 dönemi hakkında): H. Uebersberger, y.a.g.e., 40-42. Ferman, berat vesairenin ekserisi Testa, 'Recueil des traités de la Porte ottomane' (Bâbıâli Andlaşmalarının Dökümü), III, 313-20'de mevcuttur. XIV. Lui döneminde Filistin'deki ve Osmanlı imparatorluğunun sair yerlerindeki Katolikleri desteklemek Konstantinopol'deki Fransız elçilerinin en önemli görevlerinden biriydi. Müşküller pek büyüktü, ve Latinler, 1718'de, Fransız elçisi de Bonnac Mukaddes Kabir Kilisesini yeniden inşa etmek müsaadesini alana kadar 1690 yılındaki fermanın uygulanmasından tam mânâsıyla yararlanamadılar, C. Scheffer, 'Mémoire sur l'ambassade de France à Constantinople (İstanbul'daki Fransız Sefareti Hakkında Hatıra), (Paris, 1894), XXXIX, XIII. De Bonnac, "Rumların kıskançlıkları ve hileleri, Türklerin bâtıl itikatları ve açgözlülükleri ve söylemeye dilim varsa Mukaddes Topraklarda bile din adamlarının politikasının" sebep olduğu mânileri aşmak zorunda kaldığını vurgulamıştır, y.a.g.e,, 140.

dan 1700'de tekrarlanmıştı. Hazırlanan taslak madde, Avusturyalıların Katolikler için hazırladığı taslağa çok benziyordu. Fakat Avusturyalıların maddesi, tâdil edilmiş şekliyle kendilerinin ve Türklerin imzaladığı Karlofça andlaşmasında yer alırken Ruslar onsekiz ay sonra Konstantinopol'de barış yaparken benzeri bir şeyi elde edemediler.[12] Ancak yetmişdört yıl geçtikten sonra Büyük Petro'nun başarısız olduğu yerde Büyük Katarina muvaffak oldu ve Küçük Kaynarca andlaşmasına sonraları Kırım Harbi'nin çıkmasının sebepleri arasmda önemli bir yeri olan benzeri bir madde yazıldı.

Aslmda Rusya'nın koruyucu elini ilk defa hissedenler Türkiye'deki değil de Lehistan'daki Ortodokslar oldu. Lehistan 1686'da Rusya ile yaptığı andlaşmada Ortodokslara ne şekilde olursa olsun dinî baskı yapmamayı taahhüt ediyordu.[13] Daha 1690'ların başında Moskova'ya bu maddenin ihlâl edildiğine dair rica mektupları yağmaya başladı. O sırada Moskova tarafından

[12] Voznitsin'in Hurmuzaki, 'Fragmente...', III, 413-15'teki taslak maddesinin metni, Bogoslovsky, y.a.g.e., III, 393-94 ile mukayese edin. Bu madde genelde Ortodoksları, fakat daha ziyade özellikle "Rumları, Sırpları, Bulgarları, Sclavonianları ... (Slovakim)" içine alıyordu. Avusturyalıların taslak maddesi ise (Lâtince metni Hurmuzaki, 'Documente V, 2. kısım, 317'dedir) sonunda imzalanan Karlofça andlaşmasının aksine Katolik dini için daha teferruatlı talepler ihtiva ediyordu (Karlofça andlaşmasının metni Noradounghian, y.a.g.e., I, 189'da yer almaktadır). Fakat bu maddeye, andlaşmanın aksine çok daha önemli bir husus olan imparatorun Katolikleri temsil hakkı hakkında bir bahis dâhil edilmemişti. Avusturya taslağını örnek alan Rus taslağında da bu talep yer almıyordu. Ukraintsev'in bu hususlaki müzakereleri için, Bogoslovsky, y.a.g.e., V, 80, 154-55, 159.

[13] Onbeş yıl önce 1671'de, Ukrayna'dan Moskova'ya Katolik baskısına karşı yardım çağrıları ile birlikte Rus garantisi için bir proje gönderilmişti; V. Einhorn, 'Ocherki iz istorii Malorossii v XVII v.' (XVII. yy'da Ukrayna Tarihinin Özeti), (Moskova, 1899), I, 772-78.

herhangi bir harekette bulunulmadı, fakat durum Petro'nun yıldızının parladığı son yıllarında çok değişikti (1718-1725). Lehistan'daki Ortodokslardan gelen yeni başvurular kat kat artmıştı ve Petro'nun vekilleri onlar için oldukça faaliyette bulunuyorlardı. Hayatının sonunda 1724'te Thorn "katliâmı"[14] Rus faaliyetinden dolayı beynelmilel önemi haiz oldu. Lehistan için ölümcül derecede ciddî olan "Muhalifler" meselesi Avrupa Türkiyesindeki Hıristiyanların meselelerinden daha süratle olgunlaşıyordu.[15]

[14] Lehçesi Torun olan Thorn şehri 1558'de din serbestîsine kavuştu. Şehir halkının ekseriyeti Luther'in mezhebini seçti. 1724'te Thorn katliâmı denen Cizvitler aleyhinde nümâyiş yapan 10 şehirlinin idamı olayı büyük ölçüde dikkati çekti (Ç.N.)

[15] Soloviey, y.a.g.e., XIV, 986 (1686), 1128-32 (1690-94), XVII, 536-37, 547-49, XVIII, 706-16 (1718-1724); 'Cambridge History of Poland, 1797-1935' (1797 1935 Lehistan Tarihi), (Cambridge, 1941), 1719.

IV.
RUSYA, AVUSTURYA VE BALKAN HRİSTİYANLARI

Herşeye rağmen Balkan Hıristiyanları meselesi, Avusturyalıların 1638-1698'de Türklere karşı kaydettikleri büyük ilerlemelerinden dolayı iyice açığa çıktı. Petro, karındaşı Sofya'nın naiplik döneminden, Ortodoks Hıristiyanlardan, yalnız başta Dositheus olmak üzere Run ruhanilerden değil, Sırplardan da, gittikçe artan başvurulaı tevarüs etmişti.[1] Avusturyalıların seferleri esnasında, Sırplar Türklere karşı isyana tahrik edilmiş ve birkaç yüzbini güney Macaristan'a göç etmişti. Talihin iki tarafa da güldüğü mücadelelerden sonra Avusturya birlikleri nihayet Tuna'nın kuzeyine çekilince, bu Sırplar, yurtlarına dönme umutlarının Karlofça andlaşması ile kırıldığını gördüler. Sırp millî hissiyatının merkezini teşkil eden Sırp kilisesi ve Peç (İpek) patrikliği fiilen bölünmüştü.[2]

---

[1] Evvelce onyedinci yüzyılda Sırplarla olan irtibat hemen tamamen Sırp ruhanîlerinin malî destek arayışı ile Moskofya'ya yaptıkları oldukça sık ve oldukça başarılı ziyaretlere münhasır olmuştu; L. Hadrovics, 'Le peuple serbe et son église sous la domination turque' (Türk hâkimiyeti altında Sırp halkı ve kilisesi), (Paris, 1947), 103-105, 114-16, 127-28.

[2] Peç patriği III. Arsenius Crnoyeıyiç'in 1690'da Avusturyalılara kaçmasından sonra, Rum asıllı olan bir halefin seçilmesini sağladılar ve Peç'teki patriklik 1766'ya kadar devam etti. O tarihte kapatıldı ve Osmanlı topraklarındaki Sırp kilisesi Konstantinopol'deki patriğin hükmü altına sokuldu. Peç'teki patriklerin pozisyonu olağanüstü zayıftı. Halbuki güney Macaristan'daki Karlofça'nın önde gelen metropolitleri olarak

Macaristan'daki Sırplar, Türklerin Sırp kilisesine verdiği beratları temel olarak alan imparator Leopold'un verdiği diplomaların bahşettiği imtiyazlarla yetinmek mecburiyetinde kaldılar.[3] Bu imtiyazlara rağmen, Avusturyalıların onları Ortodoksluktan Katolikliğe geçirmek teşebbüslerinden bîzâr oldular. Avusttıryalılarla Türklerin arasmda sıkışıp kalmış vaziyetteyken, belki Ruslardan birşeyler elde edebilirlerdi. Bu sadece malî yardım olsa bile yine de önemli bir hususlu.

Balkan Ortodokslarının Rusya'ya başvurularının en dikkati çeken yanı, hem Katolik Avusturya'ya hem de din değiştirtmek peşinde olmayan Müslüman Türkiye'ye karşı olmalarıydı. 1687'de Moskova'ya giden Üsküp metropoliti, Avusturya hâkimiyetinin tehlikelerinden yakınarak mülteci Sırp piskoposlarının Macaristan'da mâruz kaldıkları kötü muameleden şikâyetçi oldu. Onu, ertesi yıl, Athos'taki St. Paul manastırının başrahibi İsaiah takip etti: Rusya'nın Ortodoksları hem Lâtin hem de Müslüman fatihlerden kurtarması için yalvardı ve sadece Konstantinopol ve Eflâk beyi Şerban Kantakuzen'den değil, aynı zamanda Peç (İpek)'teki Sırp patriği Arsenius Crnoyeviç'ten de gelen yardım taleplerini iletti.[4] Avus-

Arsenius'la haleflerinin pozisyonu daha güçlüydü. Hadrovics, y.a.g.e., 147-54.

[3] Hadrovics, y.a.g.e., 144.

[4] Uebersberger, y.a.g.e., 4248; Kapterev, 'Kharakhter...', 369-79; Soloviev, y.a.g.e., XIV, 1017-18.1698'de Viyana'yı ziyareti esnasında Petro, kendisi patrik Arsenius ile temas etti. Arsenius, Sırplara yapılan vaadleri yerine getirmesi için imparatora baskı yapılmasını istedi ve Türklerle yapılan Karlofça müzakereleri için Voznitsin'e bir tercüman temin etti. Sırp 'despot'u Brankoviç de Avusturyalıların kendisini 1689'dan beri tuttuğu hapisten kurtarılması için Petro'ya başvurdu. Bogoslovsy, y.a.g.e., II, 507-10; Uebersberger, y.a.g.e., 59-60.

turya İmparatorluğunun Türklere karşı yeni galebeler elde etmesi, Ortodoksların endişelerini arttırdı. 1698'de yazılan bir mektupta şöyle deniyordu: "Ulu hükümdarın bizi Papacılardan ve Ortodokslara, Türklere ve Yahudilere olduğundan daha kötü davranan Cizvitlerden kurtarması için gözyaşlarıyla yalvarıyoruz... Dünyevî savaş bir gün bitebilir, ama Cizvitlerin savaşı asla bitmez."[5] Prens Eugène'nin Zenta'daki büyük zaferi kurtuluşun "Sueblerden" geleceği korkusunu arttırdı; çünkü bu kurtuluş olmayacaktı.

Kolay bir başarı ve Hıristiyanların, Ortodoks Rusya'yı desteklemek için ayaklanacakları ümidi, evvelce Sofya ve Golitsin'in olduğu gibi bu sefer de Petro'nun hayalinde canlandırılmaya çalışıldı. Sofya, Deborah[6], Judith[7] ve

---

[5] George Kastriot'un (Eflâk hospodarının Moskova'ya yolladığı elçi) Mazeppa'ya yolladığı mektup. 17 Ocak 1698'de Mazeppa'nın L. K. Narişkin'e yazdığı mektubun içine konmuştu (27 Şubat 1698'de Amsterdam'da Petro'nun eline ulaştı). Özeti Ustryalov, y.a.g.e., III, 471-72.

[6] Ahdi atik'de (Tevrat) yer alan esatiri kişiler (Ç.N.)
Deborah: (İbranice 'Arı'), devlet öncesi dönemde (M.Ö. 1100 civarı) yaşamış olan İsrail kadın kâhini ve Kenanlılara karşı savaşta Barak'la birlikteki bir kadın lider; İsrail edebiyatının en eski örneklerinden biri olan 'Debora şarkısı' rivayete göre ondan kaynaklanmıştır.

[7] Judith: (İbranice 'Yahudi kadın'), aslen İbranice yazılmış olan, ama yalnız Yunanca metni günümüze ulaşan Tevrat'taki apokrifik (Yahudilerce Tevrat'taki yazarı belli olmayan kitaplara verilen ad; bunlar Reformasyon hareketi esnasında Ahd-i Atik'ten çıkarılmışlardır) Judith kitabının kadın kahramanı. Bu kitap, M.Ö. 2. yüzyıla ait millî-dinî temâyüllü tarihî bir romandır. Judith, doğduğu şehir olan Baitylua muhasara edilince, bir gece komutan Holofernes'in ordugâhına gidip çadırında kafasını kesmiş, bunu işiten muhasaracılar da kaçmışlardır. Bu hikâyede, belki de, Artaxerxes III. Ochus'un Fenike ve Mısır'a yaptığı ve Orophernes adında bir generalin katıldığı seferlerin (M.Ö. 350 civarında) karanlıklara gömülmüş hatıraları görülmektedir. Katolik itikadı Allah'ın halkının düşmanları üzerine nihaî zaferi bildirmek niyetini

Esther[8] gibi davransın, Petro da Gideon'u[9] örnek ahp üçyüz kişi ile Midian'ın[10] ordularına karşı çıksın istiyorlardı.[11] Ruslar böyle bir rol oynamaya itilecek kadar ihtiyatsız değildiler. Sofya ve Golitsin Kırım'dan ötesini düşünmeğe teşebbüs etmemişler; bu bile güçlerini aşmış ve 1689'da mahvlarına sebep olmuştu. Petro, Balkan ülkelerinden en uzakta olan Azak'a saldırdı. İleriye yönelik plânları, müttefiki Avusturya'nın Batı'da serbest kalmak istemesinden dolayı suya düştü. Avusturya, Karlofça'da Türklerle andlaşma imzaladı ve Lehistan ile Venedik de onu takip ettiler. Evvelce de vurgulandığı gibi, Petro, müttefikinin ihaneti olarak kabul ettiği bu hareketinden dolayı çok öfkelenmişti. Böylece Türkiye'ye karşı bir taarruz ittifakı olan ilk Avusturya-Rus ittifakı, daha mürekkebi kurulmadan sona erdi. Bu iki ülkenin Balkanlardaki rekabeti Petro'nun za-

---

vurgulamaktadır. Judith, şahsında kurtuluşu, iffeti ve dindarlığı canlandırmaktadır.

[8] Esther: ('Yıldız'), Hadassa ('Mersin' bitkisi) adındaki Yahudi bâkirenin Persçe adı. Susa'da Mardohay'ın evlâtlığı idi. Tevrat'taki Esther kitabının kahramanı olan Esther, Pers kralı Ahasverus'un (Xerxes) karısı olarak vezir Haman'ın Yahudilere karşı cinayet teşebbüsünü önlemiş, Mardohay'ın vezir olmasına ve Yahudi dindaşlarının kanlı bir intikam almasına yardım etmiştir (Esther temsası tevâzuun yücelmesini ve kibirin düşüşünü temsil etmektedir.)
Sabık Konstantinopol patriği Dionysius'un 1688'de Sofya'ya yazdığı mektup. Özeti Kapterev, 'Kharakhter....', 370.

[9] Gideon, halk arasında Gedeon (İbranice 'Yaralı elli') Manasse kabilesinden ve Ophra'lıdır. İsrail'in büyük hâkimlerinden biridir. Jerubbaal de denen Midian'lı develi göçebelerle yapılan savaşta muzaffer olmuştur. Gideon hakkındaki kahramanlık destanları günümüze kadar ulaşmıştır.

[10] Midian, 26. enlem ile Akabe körfezi arasında uzanan Kuzey Hicaz bölgesi. Eskiçağ'da Midian'da önemli ölçüde altın bulunmuştu. Midianlılar, halk arasında Medianlılar, SuriyeArabistan çölünde yaşayan İsraillilerle akraba plan bir göçebe kabileler birliği idiler. Sonraları develi göçebeler olarak Batı Ürdün'ü tedirgin etmişlerdir. (Ç.N.)

[11] Kudüs Patriği Dositheus'un 1698'de Petro'ya yazdığı mektup, y.a.g.e., 510.

manından kalmadır. Fakat bu Balkanlara ithal edilmiş olan sadece haricî bir rekabet değildi. Evvelce de ihsas edildiği gibi, bu rekabetin kökleri Balkan kavimleri arasındaydı ve onlar tarafından bol bol besleniyordu.

Karşılıklı düşmanlık veya en azından şüphe, Petro'nun saltanatı boyunca devam etti. Onun Rakoçi ve Macarlarla çevirdiği entrikalar Viyana'da çok kötü hissiyata sebep oldu. Hatta, Rus diplomatları fırsat zuhur edince faydalı bir paratoner olarak Türkiye'yi Avusturya ile harbi yeniden başlatmaya teşvik ettiler.[12] Nihayet, Türkler 1716'da Rusların kışkırtması olmadan harbi başlatınca, Daşkov, Konstantinopol'de efendisinin Viyana'nın Avusturya ve Venedik ile ittifak tekliflerini kesin bir şekilde reddettiği iddiasıyla büyük havalara girdi.[13] Bu ayrılık; Mecklenburg anlaşmazlığı, Çareviç Aleksis'in Avusturya'ya kaçışı ve bundan kaynaklanan sürtüşmeler, Lehistan münasebetiyle olan karşılıklı kıskançlıklar ve VI. Karl'ın I. George'un Rusya'ya karşı olan hareketine katılmasıyla gittikçe büyüdü. Ancak, Petro'nun saltanatının sonlarında değişme başladı. Kafkasya'daki durum iyiye gitmiyordu. Fransa Konstantinopol'deki desteğini çekmişti. Türkiye harbe hazırdı. Sonuç olarak St. Petersburg'daki Avusturya partisi

[12] Petro'nun hariciye nâzırı Golovin, bunu 1703 yılı sonunda Tolstoy'a teklif etti; fakat Tolstoy yerine getirmedi. 1706 yılı sonunda Tolstoy'un kendisi Fransızlarla ilgili olarak bu teklifi yeniledi; fakat hiçbir şey hâsıl olmadı. Fransız siyaseti 1707'de değişti ve bundan böyle Türkiye'yi Rusya'ya karşı kışkırtmaya yönelik oldu. Krylova, y.a.g.e., 263, 268, Rus arşivlerinden.

[13] Daşkov, 1719: y.a.g.e., 278; Zinkeisen, 'Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa' (Avrupa'daki Osmanlı İmparatorluğu Tarihi), V, 583, 587-88; Hurmuzaki, 'Documente...', VI, 288. Daşkov'un ilk kabulde sadrazama verdiği muhtıranın Lâtince metni. 1716'da Venedik ile ilgili olarak Hurmuzaki, 'Fragmente...', IV, 92 ile mukayese edin.

güçlendi ve Petro'nun ölümünden bir yıl sonra Osterman, Avusturya ile ikinci ittifakı akdetmeye muvaffak oldu. Bu ittifak, otuzbeş yıl yürürlükte kaldı ve bu esnada Türkiye ile (1735-39) harbi ve Avrupa'da Yedi Yıl Harbi[14] yapıldı. Fakat Belgrad andlaşması (1739) Rusya'ya acı bir şekilde gösterdi ki Batı'daki emperyalist menfaatlerin aksi yönlere çekişi ile Balkanlardaki, özellikle de prensliklerdeki[15] karşılıklı rekabet Petro'nun zamanındaki kadar barizdiler.

O zamanlar, binaltıyüzdoksanlarda, Petro, prenslikler veya Sırplar vasıtasıyla gelen ve gerçekçi olmayan harekete geçme çağrılarına iltifat etmemişti. "Azak'tan daha önemli olan ve Karadeniz'in kilidi vaziyetinde bulunan Oçakov'a[16] saldır" diye ısrar etmişlerdi. "Bucak'ı istilâ et, Perekop berzahını tut, fakat Kırım'ı zapt etmeye kalkışma, ayaklanıp Tuna hattını tutacak olan Boğdanlılar ve Eflâklılar ile birleş: 300.000 Bulgar ve Sırp, Müslümanlara ve de "Almanlara karşı silahlı mücadeleye katılacaklar."[17] Bunlar havada kalan hayallerdi, ama Avusturya birlikleri Tuna'dayken askerleri yüzlerce mil ötede Dinyeper ve Don'da bulunan Rusya, Balkan Hıristiyanları nezdinde önemli bir rol oynayamazdı. Petro, aslında Dinyeper ağzından Tuna ağzına kadar Karadeniz sahilinin keşfini emretmişti. Bir yıl sonra Ukraintsev, Konstantinopol'e gönderildiği zaman (1699), ona, şayet barış mümkün olmazsa Hıristiyanların yardımıyla harbe devam edip Tuna üstündeki Kili'ye yürümek için Dositheus ile istişare etmesi talimatı verilmişti.[18]

---

[14] Yedi Yıl Harbi 1756-63'te oldu. (Ç.N.)
[15] Prenslikler, Eflâk ve Boğdan beylikleriydiler. (Ç.N.).
[16] Oçakov, Özü kalesidir (Ç.N.).
[17] Ustryalov, y.a.g.e., III, 477-78; Uebersberger, y.a.g.e., 43.
[18] Ustryalov, y.a.g.e., III, 478, 281.

V.
PRENSLİKLER VE PRUT SEFERİ

1700'de barış mümkün oldu, 1711'de mümkün olmadığı zaman ise bu tamamen Petro'nun niyeti ve teşebbüsü doğrultusunda değildi. 1711 harbini Petro istememişti. İki yıl önce "Phaeton'ların[1] bütün ordusunun hak ettikleri akıbete uğradığı" "mümtaz ve beklenmedik bir zafer" olan Poltava savaşını kazandığı zaman XII. Şarl, Bender'de Osmanlı topraklarına iltica etmişti.[2] Ona refakat eden Mazeppa, 1709 sonbaharının başlarında ölmüştü; ama Kazaklarının bakıyesi onun yerine ataman olarak hayatının geri kalan kısmını kararlı bir şekilde Ukrayna Rakoçi'si obuaya hasreden Filip Orlik'i seçtiler.[3] Poltava'dan önce Mazeppa ve Şarl'a katılan ve

[1] Phaeton, (Lâtince 'Parlayan'), güneş tanrısının, sonradan da özellikle Helios'un oğlunun lakabı. O, babasından güneş arabasını bir kere sürmek için müsaade almış; fakat dünyaya çok yaklaşıp büyük bir yangına sebep olmuştu. Zeus, onu bir yıldırımla Eridanus'a fırlatmıştı. Yas tutan kız kardeşleri Heliad'lar kehribar sızan ağaçlara döndürüldüler (Ç.N.)

[2] Petro'nun F. M. Apraksin'e 8 Temmuz 1709'da kendi elyazısı ile yazdığı mektup. Metni Golikov, 'Dyeyaniya Petra Velikago' (Büyük Petro'nun Hareketleri), XV, 396-98'dedir. Bu ifadeleri aynı zamanda yazılmış birçok diğer mektupta da tekrarlamaktadır.

[3] Orlik ve özellikle İngiltere ile olan münasebetleri için bakın E. Borshak, 'Early Relations between England and Ukraine' (İngiltere ile Ukrayna Arasındaki İlk Münasebetler), Slavonic Review, 1931, X, 149-57.

misilleme olarak Petro tarafından Seç'in tamamen tahribine mâruz kalan Zaporoj Kazakları Kinburn yarımadasında Türklerin himayesine sığınmışlardı.[4] Devlet Giray, hâlâ Kırım hanıydı ve hâlâ Rusya ile harbe kararlıydı. Böylece Osmanlı imparatorluğumun bozkır toprakları ateş almaya hazırdı."İsveç kralı Babı âli'nin omuzlarında ağır bir yük teşkil ediyor." Bu ifade bir Türk belgesinde yer alıyordu.[5] Fakat Şarl'ın sultanı harbe razı etmesi bir yıldan fazla zaman aldı.

Poltava, Konstantinopol'de büyük bir etki yaptığı gibi çok endişeye de sebep olmuştu. Tolstoy, ilk raundu kazandı ve 1700 yılında yapılmış olan andlaşmanın yenilenmesini sağladığı gibi Şarl'ın İsveç'e dönmesi için bir madde de ilâve ettirdi. Fakat bundan sonra Türkler arasındaki dâhilî mücadele Rusların aleyhine oldu. Şarl para bulmuştu,[6] Fransızların aktif desteğine mazhardı ve Konstantinopol'de kabiliyetli iki adamı vardı, Lehistan'ın Şarl'ın elinde bir kukla olan kralı Lesczynski'nin taraftarı olan Poniatowski ile Petro'nun hizmetinde ge-

[4] "Bütün evlerinin imha edilmesini, böylece bu hainlerin yersiz yurtsuz kalmalarını da ... emrettim"; Menşikov'un Soloviev, y.a.g.e., XV, 1546'da zikredilen raporu. W. E. D. Allen, 'The Ukraine' (Ukrayna), (Cambridge,1940), 196-97,208-09 ile mukayese edin. D.Doroshenko, 'History of the Ukraine' (Ukrayna Tarihi), (Edmonton, 1939), 396, Poltava'dan önce Petro'nun Zaporojların nehir filotillasını Perevolaçnaya'da imha etmeye muvaffak olmasının ve bunun sonucu olarak İsveçlilerin Dinyeper'i önemli sayıda geçmeye imkân bulamayıp Perevoloçnaya'da teslim olmalarının önemini vurgulamaktadır.

[5] Hammer-Purgstall, y.a.g.e., XIII, 217.

[6] Mazepypa'nın ölümü üzerine yeğeni Voynarovsky hazine sandığını Şarl'a ödünç olarak vermişti. Şarl ayrıca Holstein'dan ve Konstantinopol'de Levant Company'nin (Doğu Akdeniz Kumpanyası) ajanları Cook biraderlerden bir miktar para temin etmeye muvaffak olmuştu; Soloviev, y.a.g.e., XVI, 43, 89.

çirdiği kısa bir dönemden sonra Rusya'yı derin bir düşmanlıkla terk eden propagandacı bir Alman maceraperesti olan Neugebauer. Poniatowski sultanın doktoru olan Portekiz Yahudisi Fonseka'nın yardımını sağladığı gibi oğlu sultanı "aslanım" dediği Şarl'ın çarı yemesi için zorlayan yaşlı valide sultanın da yardımına mazhar oldu.[7] Petro'nun prensliklerle olan ve giderek yakınlaşan münasebeti de Türklerin endişelerini arttırıyordu. 1710 yılı Temmuzunda barış yanlısı olan sadrazam Ali Paşa azledildi. Sonbaharda Devlet Giray'ın başı çektiği "kuzeyliler" nihayet arzularına kavuştular ve Sultan Ahmed Kasım'da harp ilân etti.[8]

Petro, onu Şarl'ın ayrılması için sıkıştırıp duruyordu ve nihayet harp tehdidinde de bulunmuştu; ama haberci Konstantinopol'e ulaşamadı ve Türkiye'ye karşı nihaî niyetleri ne olursa olsım Petro, Viborg, Riga ve Baltık eyaletlerinin zapt olunmasına rağmen Kuzey'de İsveç'e karşı

---

[7] Hammer-Purgstall, y.a.g.e., XIII, 212. Valide sultan, "aslanı" için olan hayranlığını sürdürdü ve onunla 1713 Mart ve Nisan aylarında muhaberatta bulundu. Şarl'a yazdığı ve Paris arşivlerinde bulunan iki mektubun metni A. N. Kurat, İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de kaldığı zamana ait metinler ve vesikalar, (İstanbul, 1943), I. bölüm, 196-98'de yer almaktadır. Bu belge koleksiyonunun ilk yansı Türkçedir ve ben Türkçe okuyamıyorum. Aynı sebepten dolayı profesör Kurat'ın 'İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de kalışı ve bu sıralarda Osmanlı İmparatorluğu' (İstanbul, 1943) adlı eserinden de faydalanamadım.

[8] "Meselenin aldığı şekil tamamen Tatar hanının eseridir", (orijinal metinde de altı çizilmişti); Sutton'un 20 Kasım (O.S.) 1710 tarihli raporu, P.R.O., S.P.97/22'de bulunmaktadır. Han o sırada Konstantinopol'de bulunmaktaydı. Kararda müessir olan faktörün Konstantinopol'deki yabancı misyonlarda değil de Türklerin kendi aralarındaki iktidar mücadelesinde bulunması muhtemeldir. Konstantinopol'deki İngiliz elçisi Sutton'un yakında Ankara'da profesör A. N. Kurat tarafından yayınlanacak olan Camden serisindeki raporlarının bu döneme çok ışık tutacağı şüphesizdir.

yapacak çok şey bulunduğu bu sırada Güney'de harbe girmeye hiç de niyetli değildi. Balkan Hıristiyanlarına yaptığı ayaklanma çağrısı nihaî bir istek veya Osmanlı imparatorluğuna karşı iyi zamanlanmış bir hücumun bir parçası değil de sadece kendisine destek bulmak içindi. Türklerin harp ilânına ve 1711'in Ocak ayında Kırımlıların Voronej tersanelerine yaptıkları başarısız kalan büyük akına karşı uzlaşmaz bir tepki göstermedi. Kaçınılmaz olarak Güney'de harp için hazırlıklarını alelacele hızlandırırken Büyük Britanya, hatta Avusturya ve görüşmelerin Moskova'da resmen harp ilân edilmesinden sonra bile Haziran ayına kadar sürdüğü Fransa vasıtasıyla tavassut imkânları araştırıldı.[9] Bu harp ilânı 11 Martta yapıldı ve hassa muhafızları üstünde haç resmi ve "Bu işaretin altında muzaffer oluruz" yazısı bulunan sancaklarıyla resmigeçit yaptılar.[10]

---

[9] Goloviev, y.a.g.e., XII, 248-51, Petro'nun sultana 17 Ocak 1711 tarihli deklarasyonu, Türklerin harp ilânını ve Tolstoy'un hapsedilmesini Petro'nun öğrenmiş olmasına rağmen barışçı bir havadadır 'Arkhiv Kurakina', II. 36-8, Petro'nun 11 Mart 1711 tarihli deklarasyonunun metni, çok ılımlı bir tarzdadır. Büyük Britanya ve Avusturya'nın yardımlarını veya aracılıklarını kabul edecek şekilde hazırlanmıştır. M. Vassileff 'Russland und Frankreich von der Thronbesteigung Peter des Grossen bis ... 1717' (Büyük Petro'nun Tahta Çıkışından 1717'ye Kadar Rusya ve Fransa), (Gotha, 1902), 44-52. Kasten veya çatışan görüşler yüzünden Fransızlar kandırma değilse bile çok anlaşılmaz ve karmaşık bir siyaset güdüyorlardı. Macaristan'dan gelen ve Rakoçi ile yakın irtibatı olan Fransa'nın Konstantinopol'deki elçisi Desalleurs, Türkleri Rusya ile harbe kışkırtıyordu. Ruslar bunu biliyorlardı. Buna rağmen 1710-11 kışında Rakoçi için destek sağlamak ve Rusya, Türkiye ve İsveç arasında barışı garantilemek amacıyla Baluze, Rusya'ya gönderildi. Petro, Rakoçi'ye yardım planlarını dinlemeyi reddetti ve Fransızların diğer niyetlerine karşı da aşırı derecede şüpheciydi. Fakat nihayet Fransızlarla müzakerede bulundu. Hâlbu ki onlar görüşmelere İsveç'in dâhil edilmesinde ısrar ediyorlardı. Petro ise sadece Türkiye ile anlaşmayı kabul ediyordu.

[10] Soloviev, y.a.g.e., XVI, 57.

Hassa muhafızları muzaffer olamadılar; ama Svyatoslav'dan beri hiçbir Rus'un ayak basmadığı yerlerde döğüştüler, hem de iyi döğüştüler. Yedi yüzyıldan beri ilk defa bir Rus ordusu Boğdan'a girdi ve Rönne'nin kolordusu İbrail'de sadrazamın mühimmat depolarını yaktığı zaman Rus süvarileri atlarını Tuna'da suvardılar. Bir nesil önce Çehrin seferinde (1677-78) bir Rus ordusu Türklerle Dinyeper'in sağ yakasında tehlike altındaki Kiyef'ten yüz mil ötede çarpışmıştı. Şimdi 1711'de ise Ruslar Yaş'taydılar ve Prut'ta hezimete uğramalarına rağmen bulundukları yer nehrin oldukça alt tarafında, Osmanlı topraklarının iyice içinde ve Kiyef'ten beş yüz mil uzaktaydı.[11]

Yanında karısı Katarina olduğu hâlde Petro, ordusunun başındaydı. 19-21 Temmuzda Stanelişte muharebesinde çembere alındığı zaman, hayatında hiç bu kadar "ümitsiz durumda" kalmadığımı açıkça itiraf etmişti.[12] Bu "ölümcül ziyafet" ona pahalıya mal olduysa[13] da yine de korktuğu kadar değildi. Son çare olarak "esaret hâriç" her şartı kabul edecekti,[14] sadece Azak'ı Türk-

[11] II. Augustus ile ittifak içinde olan Ruslar Boğdan'a Leh Ukrayna'sından girdiler. Bu onların çok iyi tanıdıkları ve kolay bir yoldu. Böylece aşağı Dinyeper, Bug ve Dinyester arasındaki ismen Türklerin olan kimsenin kontrolünde bulunmayan topraklardaki uzun ve tehlikeli yolu kullanmamış oldular. Rusların Boğdan'ı bir dahaki istilâ teşebbüsünde, 1733'te Münich, bu zor araziden yürüdü. Kısmen de Dinyester'i nerede geçeceğini bilmediğinden dolayı tamamen başarısızlığa uğradı. Öteki yıl parlak bir şekilde muvaffak oldu. Çünkü Leh Ukraynası'ndan geçip gelmişti.

[12] Petro'nun F. M. Apraksin ve Senato'ya 26 Temmuz 1711 tarihli mektupları, metinleri Golikov, y.a.g.e., XII, 361, 363'te.

[13] y.a.g. yerde.

[14] Petro'nun Türk karargâhındaki Şafirov'a 22 Temmuz 1711'de kendi el yazısı ile yazdığı mektup; metni Golikov, y.a.g.e., XII, 355'te.

lere iade etmekle kalmayacak, İsveç'ten aldıklarını da (Pskov'a ilâveten ve daha fazlasını), "sevgili cenneti" St. Petersburg ve İngria[15] hâriç olmak üzere geri verecekti.[16] İmzalamak zorunda kaldığı şartlar gerçi daha hafiftiler, ama izzet-i nefsini kırmaya yetecek kadardılar. Azak'ı, Taganrog'u, Dinyeper kalelerini, donanmasını, 1700'de kazandığı her şeyi kaybetti. Lehistan'a müdahale etmeyecekti, XII. Şarl serbestçe İsveç'e geçip gidebilecekti. Petro'nun güneyle ilgili projeleri tamiri mümkün olmayacak şekilde bozulmuşlardı. "Rabbimiz beni Âdem'in Cennet'ten çıkarılışı gibi bu yerden sürüp çıkardı."[17]

Katarina'nın mücevherleri de dâhil olmak üzere büyük ölçüde rüşvetin, sadrazamın daha katı şartlar için ısrar etmemesine sebep olduğunu iddia etmek doğru değildir. Muhakkak ki Baltacı'ya ve diğerlerine hediyeler verilmiştir; fakat bu o zamanların değişmez bir kaidesi mahiyetindeydi ve verilen miktarın olağanüstü olup olmadığım söyleyebilmek için daha fazla araştırma yapmak gerekir. Altınla yüklü arabalar karşılığında padişahın menfaatlerini feda etmekle şiddetle suçlanan Baltacı birkaç ay sonra vezirlikten oldu.[18] Fakat bu suç-

[15] İngria, Doğu Estonya'dır (Ç.N.).

[16] Petro'nun Şafirov'a talimatı, metni Soloviev, y.a.g.e., XVI, 71'de.

[17] Metni E. Herrmann, 'Beitraege zur Geschichte des russischen Reiches' (Rus İmparatorluğunun Tarihine Katkılar), (Leipzig, 1843), 125'te bulunan Münich'in günlüğüne göre Petro Azak-Taganrog bölgesinin kaybından bu şekilde bahsederdi.

[18] Jorga, y.a.g.e., IV, 311, rüşvetten sadece dipnot olarak bahseder. Hammer-Purgstall, y.a.g.e., XIII, 237-38, 243-45, Baltacı'ya karşı sonraki bir Türk suçlaması olmasının hâricinde önem vermez. Uebersberger, y.a.g.e., 109-11, fikir beyan etmez. Soloviev, y.a.g.e., XVI, 71, sadrazama ve diğerlerine teklif edilmesine müsaade olunan meblağları yorum yapmaksızın zikreder. Leszczinsky'nin elçisi ve XII. Şarl'ın sırdaşı olan ve o sırada sadra-

lama zaman geçtikçe mübalağa edilmişe benzemektedir. Yeniçeriler şiddetli çarpışmalara mâruz kalmışlar ve ağır kayıplar vermişlerdi; Rönne'nin süvarileri Türklerin gerisinde kalan İbrail'i basmışlar ve mühimmat depolarını yakmışlardı. Kırım hanı Devlet Giray'ın müfrit savaş taraftarlığı Baltacı'ya göre değildi ve acımasız XII. Şarl imha ve kıtal arzusuyla Bender'den gelmeden önce Ruslarla meseleyi halletmeye çalışmış olabilir. Petro'nun esir düşmek korkusu gerçekleşseydi, zaten müşkül durumda olan Türkler için ellerinde iki tane tâcidar

---

zamun yanında bulunan Poniatowski'nin Kostantinopol'deki İsveç elçisi Funck'a yazdığı, ne 22 Temmuzdaki acele ve kısa mektupta (andlaşma ertesi gün imzalanmıştı), ne de 27 Temmuzdaki uzun mektubunda (anlaşıldığına göre baş kısmı kayıptır) rüşvetten hiç bahsetmemesi dikkati çekicidir. Bu mektupların metinleri A. N. Kurat tarafından Slavonic Review, 1947, XXVI, 245-48'de neşredilmiştir. Aynı şekilde XII. Şarl'ın 7 Ağustosta sultana yazdığı barış andlaşmasını protesto eden mektupta da belli bir rüşvet suçlaması bile yoktur. Fleischman ile Talmann'ın 29 Temmuz ve 21 Ağustosta Viyana'ya yolladıkları raporlarda da böyle bir şey yoktur. Fakat 5 Ağustosa kadar sadrazama katılmamış olan Fleischman Viyana'ya gönderdiği 14 Eylül tarihli raporda rüşvet olduğunu vurgulamaktadır Aynı şekilde Talmann da 19 Eylüldeki raporunda Türklerin büyük bir harp tazminatı talep ettiklerini, fakat Ruslar sadrazama "el altından" çok miktarda altın verince bundan vazgeçtiklerini bildirmektedir. Fleischman'ın raporuna göre Kırım hanı sadrazamın aldığının sadece yarısı kadarını almıştır. Bu Avusturya raporlarının metinleri Hurmuzaki, 'Documente....', VI, 82, 846, 947, 107-14, 114-23'te bulunmaktadır.

Konstantinopol'de bulunan İngiliz elçisi Sutton, İsveçlilerin çabalarına ve Devlet Giray'ın itirazlarına rağmen, Türklerin "genelde varılan şekliyle barıştan pek memnun göründüklerini" 10 Ağustosta (O.S.: Eski takvime göre Ç.N.) rapor etmiştir. Sadrazam, XII. Şarl'a karşı öfkeli, hatta neredeyse hakaretâmizdi. Sutton, rüşvetten ilk defa 4 Eylül (O.S.) tarihli raporunda bahsetmektedir: "Halktan birkaç kişi İsveçliler ve Tatarların yaydıkları rüşvet hikâyesi ile sadece eğleniyorlar". 21 Kasım (O.S.) tarihli raporunda ise sadrazama karşı yürütülen kampanyanın başarılı olduğu kaydedilmektedir P.R.O., S.P., 97/22.

olması ne rahatsız edici olurdu! Aslında Baltacı, Devlet Giray ve Şarl için değil; ama kendi efendisi için önemli kazançlar elde etmişti.

Barış şartlarının sebepleri biraz şüpheli olsa bile Petro'nun felâketinin sebepleri aşikârdır. İstihbaratı hatalı ve aşırı derecede iyimserdi. Lojistik desteği tamamıyla başarısız kalmış ve kuraklığa uğramış topraklarda kısılmıştı. Türkler tahmin olunandan daha süratle ilerlemişlerdi ve muharip ve top adedi olarak çok üstündüler; Tuna geçitleri için yapılan yarışı rahatça kazanmışlardı. Petro, Türklerin nehri geçtiğini öğrendikten sonra güneye doğru ilerlemekle gösterdiği tedbirsiz acelecilikten dolayı suçlanmıştır. Türklerin geçişini öğrenince, şayet, ric'at etseydi belki de felâkete uğramaktan kurtulurdu. "Pour ne pas mettre en désespoir les Chrétiens qui imploraient le recours de sa Majeste"[19] için böyle yapmadı. Resmî açıklamada böyle deniyor, muhtemelen de esas olarak doğrudur. Petro, Türklerin gücünü ve her şeyden önce de hospodarlar[20] ile diğer Balkan Hıristiyanlarından gelecek fiilî yardımı yanlış hesaplamıştı. Hayatî zorluk burada yatıyordu. Hıristiyanlar ancak Ruslar Türkleri yenip kazanan tarafta olduklarını ispat ederlerse ayaklanıp fiilî yardımda bulunurlardı; fakat Ruslar da Hıristiyanlardan büyük bir yardım görmeksizin muzaffer olabilecek güçte değillerdi.

[19] "Majestelerinin imdat etmesini niyaz eden Hıristiyanları sukut-ı hayale uğratmamak için" (Ç.N.)
Journal de Pierre le Grand .... (Büyük Petro'nun Günlüğü), (Berlin, 1773), 369.

[20] Hospodarlar, Eflâk ve Boğdan beyleri (voyvodalar) için kullanılan bir terimdi. (Ç.N.).

Onyedinci yüzyılın üçüncü çeyreğinde Moskofların Eflâk ve özellikle de Boğdan ile münasebetleri çok yakın olmuş ve Petro'nun babası Aleksis birçok ittifak ve hatta metbuluğunun tanınması teklifleri almıştı (1654-56, 1674).[21] Fakat Moskofya, Lehistan-Ukrayna mücadelesine güneybatıda o kadar uzak mesafede müessir olamayacak kadar karışmıştı ve ondan sonra kültürel bağların hâricinde prenslikler için önemli olan Moskofya'nın değil de Avusturya'nın nüfuzuydu. Büyük Kuzey Harbi esnasında Petro'ya doğru dönmeye başlamışlardı; ama iki hospodarın arasındaki rekabet ile Eflâk'taki boyarların ve daha az ölçüde Boğdan'dakilerin birlik içinde olmayışı Rusların topyekûn ve enerjik bir şekilde desteklenmesine mâniydi.

Beyleri sürekli ve seri bir şekilde değişen Boğdan, Brankovan'ın 1689'dan beri hospodarlık ettiği Eflâk'tan daha zayıf ve fakirdi. Muazzam bir servete ve diplomatik kabiliyete sahip olan ve güçlü bir de ordusu bulunan Brankovan rüzgâra göre yelken açanların prensiydi ki bu bu şartlar muvacehesinde bir hospodara yapılabilecek en büyük iltifattı. Bütün bunlara rağmen sonunda her şeyini kaybetti ve Konstantinopol'de alenen kellesi uçuruldu (1714). Daha Poltava'dan önce yelkenlerini Rusya'nın rüzgârına göre açmaya başlamıştı. Kısa bir süre sonra daha da yakınlaştı ve belki de Petro ile Türkiye ile harp olduğu takdirde yakın bir ittifak yaptı. Fakat her halükarda gemilerini yakacak bir insan değildi ve pek çok alternatif vasıtaya ihtiyacı vardı.

[21] A.D. Xénopol, 'Histoire des roumains...' (Romenlerin Tarihi), (Paris, 1896), II, 71-76, 98-102; I. Cheban, "O vsaimo-otnosheniyakh Moldavii s moskovskom gosudarstvye v XV-XVIII vv."(XV.-XVIII. yy.'da Boğdan ile Rus Devletinin Münasebetleri Hakkında), Voprosy istorii, 1945, II, 62-65'te.

En büyük düşmanları, Boğdanlı bir boyar ailesi olan Kantemirler ile otuz yıldan beri Babı âli'nin baş dragomanı[22] ve Konstantinopol'ün önde gelen siyasîlerinden olan Aleksander Mavrokordato idi. 1709 Kasımında Boğdan'da bir değişiklik oldu. Hospodar Mihael Rakovitza Ruslarla sıkı fıkı olmakla suçlanıp azledildi. Onun yerine Fenerli hospodarların ilki olarak Aleksander'in oğlu Nikolas Mavrokordato tâyin edildi. Bu tâyin Brankovan'a doğrudan bir darbe idi. 1710'ntm sonlarında Türkler harp ilân edince Nikolas'm yeterince güçlü olmadığı düşünüldü ve yerine görevi Brankovan'ı tasfiye etmek ve mükâfatı da çok daha zengin olan Eflâk olmak üzere Demetrius Kantemir getirildi. Sultanın huzurunda Brankovan'ı Petro ile olan irtibatından dolayı suçlayan ve ordusuyla beraber Rusların tarafına geçmeden önce icabına bakılması gerektiğini beyan eden Devlet Giray bu entrikanın beyni ve kalbiydi. Fakat Kantemir, Brankovan'a karşı harekete geçmek için kesin emir almamıştı ve rakibinin her zamanki gibi sırtını Konstantinopol'de sağlam bir yere dayamış olmasından korkuyordu. Gerçekten de durum böyleydi; ama Brankovan kendisini Petro nezdinde de emniyete almak istiyordu. Rus sempatizanlarının bu iki rakibi bir araya getirmek yolundaki teşebbüsleri başarılı olmadı.

Kantemir'in kendisi Osmanlıların yıldızının söndüğüne ve Rusya'nın yükselen güç olduğuna ikna edildi. Mümkün olan en büyük gizlilik içinde Petro ile müzâkerede bulundu. Kantemir'in boyarları birlik içinde de-

[22] Dragoman, yabancı elçilerle münasebette istihdam edilen tercümanlara denirdi (Ç.N.).

ğildi; ama çoğu, belki de ekseriyeti, Ruslarla işbirliğinin lehineydi. Onlar artık yakındaydılar ve nihayet 1711 Nisanının sonlarında Brankovan'la işbirliği yapmayan Kantemir Petro'yla işbirliği yaptı ve onunla iki andlaşma imzaladı. İlki ittifak, savaşta yardım ve Boğdan için Rusya'nın askerî himayesi altında muhtariyet statüsü sağlıyordu. İkincisi daha da önemliydi: Kantemir'e ihtiyaç hâlinde Rusya'da emin bir ilticayı garanti ediyordu.

Brankovan, Eflâk'ta Petro'nun taraftarı olan ve boyarların bir kısmı ile birlikte olayların gelişmesini beklemeden Eflâk'ı meselenin içine sokmaya aşırı meyyal Tomas Kantakuzen'in uzun süreden beri devam eden düşmanlığıyla karşı karşıyaydı. Kantakuzen, Brankovan'ı işi ağırdan alan bir hain olarak suçlamak ve Eflâk'ı Rusların tarafını tutmaya hazırlamak üzere Petro'ya gönderildi. Fakat Eflâk boyarlarının diğerleri, muhtemelen de ekseriyeti, başka türlü düşünüyordu. Bunlardan biri şöyle demişti: "Çarın ordusu Tuna'yı geçmeden Rusya'nın tarafını tutmak tehlikelidir. Hem sonra Rusların elindeki Eflâk'ın Türklerin hâkimiyetindekinden daha mesut olacağını kim bilebilir?"[23] Prut muharebesinden sonra Brankovan'ın yakın taraftarlarından biri, onun, "nihayet Alman elbiselerinin içinde Moskofların hâlâ Moskof olduklarının görüldüğü muharebenin sonucunu beklemekle" gösterdiği ileri görüşlülüğü öven

[23] A. Kochubinsky, 'Snosheniya Rossii pri Petrye pervom s yuzhnymi slavyanam i runewnami' (Birinci Petro Zamanındaki Rusya'nın Güney Slavlarla ve Romenlerle Münasebeti), (Moskova, 1867), 59; ayrıca 'Chteniya moskovskago obshchestva istorii i artresti' (Tarihî İçtimaî Moskova Belgeleri), 1872, II'de.

bir yazı yazmıştı.[24] İşte böylece iki kısa izahla, Petro'nun Eflâk'ı kazanmaktaki başarısızlığının sebepleri özetlenmiş oluyor.

Prensliklerdeki durumun aslî hatları bu şekilde özetlenmiş oluyor. Herşey hospodarlara, boyarlara ve onların önde gelen adamlarına bağlıydı. Onlar kesin bir şekilde önderlik etmediği takdirde, Osmanlı metbua karşı ayaklanma çağrıları halk kitlelerini harekete geçiremezdi. Rusya'ya daha yakın olmakla beraber daha zayıf olan ve Eflâk hospodarıyla kanlı bıçaklı olan yeni bir hospodarın hakimiyetindeki Boğdan'ın güçlü ve teşkilâtlı bir yardım için hemen hemen faydasız olduğu görülmüş oldu. Rusların çok ihtiyacı bulunan malzemenin büyük ölçüde mevcut olduğu Eflâk, takip edilecek en tehlikesiz yol hususunda ikiye bölünmüştü. Türkler tarafından güçlü bir zan altında bulunan ve muharebe meydanlarındaki Türk orduları karşısında saygılı bir çekingenlik duyan Brankovan, kat'i harekete geçmeyi mümkün olduğunca geciktirmişti. Sonra da Türkler Tuna'yı geçince kendisini ve ülkesini kurtarmak için onların taleplerine boyun eğmeyi ve Petro'nun parasıyla alınıp Ruslar için toplanmış olan malzemeleri Türklere teslim etmeyi tercih etti.[25]

[24] Hurmuzaki, 'Documente...', ek I, 414.

[25] Prensliklerdeki durumun bu tahlili başlıca Kochubinsky, y.a.g.e., 18-25, 40-75'e dayanmaktadır; Uebersberger, y.a.g.e., 91-112; Soloviev, y.a.g.e., XVI, 58-74; Xénopol, y.a.g.e., II, 124-54 ve R. W. Seton-Watson, 'A History of the Rumanians' (Romenlerin Tarihi), (Cambridge, 1934), 70-100.

VI.
SIRPLAR VE KARADAĞLILAR

Karşılıklı çekişme sonucu bölünmüş olan Romen aristokrasisi Türk efendilerine karşı ayaklanmayı kararlı bir şekilde yönetmeyi genellikle göze alamazken Batı Balkanlarda, Karadağ'da olduğu gibi bir kıvılcımla olmasa bile, içten içe yanan ateşle alevlenebilecek yeterince hayduk[1] birikimi vardı. Sırpların ve Karadağlıların arasmda bir kısmı ayaklanma ajanı olarak Rusya'ya gitmiş olan ve hepsi zor şartlara ve ümitsiz maceralara alışkın savaş liderleri bulmak mümkündü. Petro'nun ateşli ayaklanma çağrısı, işte sadece bu zorlu köylüler arasmda meyva verdi.

1704'le 1710 yılları arasmda, en azından dört Sırp savaş lideri münasebet tesis etmek ve para istemek için Moskova'ya gittiler. Ve bunlardan biri de, "Ortodoks çarlarının hesabma ..." Sırpların hizmetini sundu: "Çünkü imanımız ve dilimizde Cennet'te Tanrı'dan başka çarımız olmadığı gibi yeryüzünde de en Ortodoks Çar Petro'dan başka çarımız yok."[2] Bunlar şimdiye kadar Rus-

[1] Hayduk, Sırp çeteci asilerine verilen isimdir (Ç.N.).

[2] Soloviev, y.a.g.e., XVI, 61; Hadrovics, 'Le peuple serbe et son église sous la domination turque', 125; S. Bogoyavlensky, "Iz russko-serbskikh otnoshenii pri Petrye pervom" (Birinci Petro Döneminde Rus-Sırp Müna-

ların büyük ölçüde itimat ettikleri Rum ruhanî liderleri ile Romen prensçikleri ve onların adamlarından çok değişik bir tipteki haber toplayıcı ve destek vericiydiler.[3] O sırada Balkan meseleleri için Petro'nun baş müşaviri ve ajanı olan ve genellikle Raguzinski ismiyle tanınan Sava Vladislaviç de bu türdendi. 1668'de Hersek'te Popovo'da doğmuş, Raguza'da babasının ticaret işinde büyümüş ve sonra Konstantinopol'e gidip Uktraintsev'in gizli ajanı olarak çok iş becermişti. Tolstoy üzerindeki tesiri de büyük olmuştu. Sayısız ilişkisi olan kabiliyetli ve verimli bir adamdı ve özellikle ticarî enerjisinin dikkatini çektiği Petro, onu 1702'de Rusya'ya çağırmıştı. 1705'te tekrar Türkiye'ye döndü, üç sene Ruslar hesabma çalıştı ve sonra yine Rusya'ya gidip Petro'nun nezdinde çok yükseldi. Türkler onu geri istiyorlardı; kellesini istiyorlardı; Prut müzâkerelerinde Kantemir'le birlikte iadesini talep ettiler, fakat Ruslar bu talebe yan çizdiler. Ve o uzun yıllar boyunca Rusların hizmetinde bulundu (1738'de öldü), uzun süre İtalya'da sonra da I. Katarina döneminde özel elçi olarak Çin'de hizmet gördü.

---

sebetleri Hakkında), Voprosy istorii, 1946, VIII-IX, 25'te; Uebersberger, y.a.g.e., 95-6.

[3] Raguzinski'nin Sırp ajanlarından en azından biri, kaptan (yüzbaşı) İvan İvanoviç Albaneza adını ve unvanını kendine mal etmiş olan Moses Mitoanoviç adında bir rahipti; Bogoyavlensky, y.a.g.e., 31.
Sırplar ve Karadağlılar arasında kilise, Osmanlı idaresi ile yakın ilişki içinde olan Konstantinopol'deki ve şehirlerdeki Rum ruhanîlerin sahip olmadığı bir şekilde silâhlı mücadele ve millî direnişle özdeşti. Onyedinci yüzyılın sonuna kadar, Rusların Türkiye'deki Ortodokslarla olan münasebetleri, ekseriyetle Ortodoksların en az militan ve en çok şehirli olanları olan Rumlar ve Rumenlere münhasır kalmıştı. Petro'nun döneminde bâriz bir değişme oldu. Sırplar için rahip ve köylü ve hayduk çok daha kolayca aynı şahıs olabiliyordu.

Bosna prenslerinin soyundan gelen (böyle olduğunu iddia ediyordu) bu marifetli, çok yönlü ve aşırı derecede optimist adam, Rusya tarafında, Petro'nun Balkan Hıristiyanlarını kendisine yardım için ayaklandırma teşebbüsünün nirengi noktasını teşkil ediyordu. 1711 Martının başlarında Petro, Raguzinski'nin kaleme aldığı ve çarın Katolik olsun, Ortodoks olsun Hıristiyanların yeminli kurtarıcısı olarak ortaya atıldığı bir bildiriyi onayladı. Bu bildiride Sırbistan, Slovenya, Makedonya, Bosna ve Hersek Hıristiyanları "dinleri ve yurtları, şerefleri ve şanları, kendilerinin ve evlâtlarının hürriyeti ve kurtuluşu için" Ruslara katılmaya davet olunuyorlardı. Ancak bu şekilde "kâfir Mahomet'in soyundan gelenler, eski yurtları olan Arabistan kumları ve bozkırlarına sürülebileceklerdi."[4] Raguzinski, ajanları ile birlikte bu bildirinin Sırplar ve Karadağlılar arasmda dağıtılmasını organize etmekle meşgul oldu ve Boğdan'a girdikleri zaman Rus öncü kuvvetleriyle birlikteydi. Plânları alelacele yapılmış ve yeterince organize edilmemiş olabilir, fakat, körükleri, yazın Batı Balkanlarda, özellikle de Karadağ'da, alevleri yükselttirdi.

Petro'nun saltanatının başlangıcı, Rusya ile Sırplar arasındaki doğrudan münasebetlerin artışının dönüm noktasını teşkil ederken, 1711 yılı da Karadağ'la ilk önemli

[4] Metin sık sık neşredilmiştir, meselâ Golikov, y.a.g.e., XII, 278-83'te. Fakat Bogoyavlensky'nin, y.a.g.e.,31'de gösterdiği gibi bu ve Rusların neşrettiği diğer varyantlar, muhtemelen taslaktırlar ve Sırp tarihçilerinin doğrusunu neşrettikleri nihaî orijinal metne tam olarak uymamaktadır. Karadağ ve Sırbistan'daki ayaklanma hakkındaki müteakip paragraflar genelde Bogoyavlensky'nin makalesine dayanmaktadır. O da temel olarak Rus arşivlerini, neşredilmiş Sırp malzemelerini ve müteakip dipnotta bahsolunan Rovinsky'i almıştır.

münasebetlerin tesis edildiği yıldır. Orada enerjik prens-piskopos Daniel Petroviç onaltı yaşından beri (1697) hüküm sürüyordu.[5] Oldukça zor şartlar altında başarılı olmuştu. Venediklilerin başka yerlerdeki başarılarına rağmen, nüfuzları Karadağ veya Hersek'te mümasil bir ölçüde artmamıştı. Aksine, 1690'da Türkler Çetine'yi yakmış ve tekrar vergi almaya başlamışlardı. Daniel zamanını kolladı ve 1702 Noelinde Müslümanları ve onlarla işbirliği yapan Karadağlıları katliama mâruz bırakarak karşılık verdi. Türklerin misillemesi başarısız oldu ve 1706'da ağır bir mağlubiyete uğradılar. Bu Karadağ başarısı, sadece geçiciydi ve cephane bulmak zordu, ama Karadağ'ın maneviyatı kuvvetliydi. Daniel, Hersek'li dövüşçü bir kabile reisi olan Mihael Miloradoviç'in başkanlık ettiği Raguzinski'nin ajanlarını tehalükle kabul etti ve iki kardeşiyle birlikte isyanı başlatmaya öncülük etti.

İsyan çabucak alevlendi ve Haziran ayı ortalarında başarılar elde edildi. Yirmi otuz bin silâhlıya ilâveten onbin de Karadağlı'nın bulunduğu ileri sürülüyordu. Fakat kabul etmek gerekir ki aşırı derecede kötü silâhlanmışlardı ve topları yoktu. Bu yüzden Türk müstahkem mevkilerine karşı bir şey yapamıyorlardı, sadece kuşatmaya muvaffak oluyorlardı. Ayrıca kaçınılmaz bölünmeler de oluyordu.[6] Birçok köy geride kalıyor

[5] Yirmi yaşına gelip Güney Macaristan'daki patrik Arsenius tarafından takdis edilinceye kadar kutsanmış bir piskopos değildi: P. Rovinsky, 'Chernogoriya v ego proshlom i nastoyashchem' (Bugünkü ve Geçmiş Zamandaki Karadağ), 'Sbornik otdyeleniya russkago yaz yka i slovesmosti' (Rus Lisanının Slavizm'den Ayrılık Kaynağı), (St. Petersburg, 1888, 1879 ve 1901), 1888, XIV, 313'te.

[6] Muhtemelen Rum asıllı ve yeni tayin edilmiş olan Peç patriğinden destek yoktu; Hadrovics, y.a.g.e., 149.

veya yardımda bulunmuyordu. Bazıları ise düşmanca davranıyordu. Miloradoviç'in teşkilâtlanma çabalarına rağmen, isyan ancak yer yer mümkün oluyordu. Türklerin bir seferinde Niş önlerinde bile mağlup olmalarına rağmen, isyanın tesiri daha ziyade Karadağ ve Güney Hersek'e, Türklerin hiçbir zaman boyun eğdiremedikleri sarp yörelere münhasır gibiydi. Çok uzaklardaki Boğdan'da bulunan Ruslarla birleşmenin sözü bile olamazdı.[7] Türklerin kuvvetlerinin bir kısmını kuzeybatıya göndermek zorunda kaldıklarına dair bir işaret de yoktur. Türkler Prut muharebesinin de (1921 Temmuz) gösterdiği gibi her halükârda Ruslara sayıca faiktiler ve onları yendiler.

Mağlubiyet ağır bir darbe olmuştu; fakat Daniel önce haberlere inanmadı. Teyit edilince de barış yapıldığına inanmayı kabul etmedi. Karadağlılar, Pavel Arkuley adındaki bir Rus maceraperestinin davranışına aldanmışlardı. Rus donanmasında gemici olan Pavel Venedik'teki Rus ajanlarına kurye olarak gönderilmişti.[8] Bir miktar parayı zimmetine geçirdi ve Petro'nun gizli diplomatik görevlisi olduğu iddiasıyla Karadağ'a gel-

[7] Brankovan'ın 19.000 Avusturya Sırbını Prut seferinde Petro'yu desteklemek için harekete geçmekten alıkoyduğu hikâyesi sadece Tomas Kantakuzen'in iftiralarına dayanıyora benzemektedir. Avusturya Sırplarını uyandırıp askere kaydetmek için Raguzinsky ajanlar yollamıştı. Fakat Avusturya makamları büyük çaplı hareketleri önlemek için tedbir almıştı. Sonuç olarak yüzelli kişilik küçük bir Avusturya Sırbı birliği Prut muharebesine katıldı ve sonra bunlardan birkaçı Rus ordusuna girdi. Bogayavlensky, y.a.g.e., 2830; Uebersberger, y.a.g.e., 97.

[8] Tolstoy'un Yedikule'de hapsedilmesinden sonra Balkanlardaki Rus entrikalarının merkezi Tolstoy'un ajanı Mathew Caretta'yı diplomatik temsilci olarak yolladığı Venedik'e kaydırıldı; Krylova, y.a.g.e., 272; Bogoyavlensky, y.a.g.e., 30.

di. Petro'nun Türklere karşı harbi yeniden başlatacağını ileri sürüp Daniel'in mücadeleyi sürdürmesini istedi ve Miloradoviç'in çarın adına andlaşma yapmaya yetkili olduğunu beyan etti. Bu şekilde Rusya ile Karadağ arasında yapılan ilk andlaşma sayılan andlaşma meydana geldi (27 Nisan 1712). Neredeyse kesinlikle yetkisizce hazırlanmış olan bu doküman muhtemelen Arkuley'in kendi başına hareket etmesiyle ortaya çıkmıştı. Şeklen hayli şüpheci ve muhteva olarak müphem olan bu dokümanda Rus hâkimiyetinin tanınmasından ziyade ister Türk, ister Venedik olsun başka bir hâkimiyetin reddi bahis konusuydu.[9]

Batı Balkanlardaki isyanın nihaî olarak bastırılmasının gecikmesine rağmen, Rusların Prut'ta uğradığı felâketten sonra meselenin nasıl sonuçlanacağına dair bir şüphe yoktu. Daniel, 1712'de bir Türk hücumunu püskürttü, ama 1714'te güçlü bir istilâ ile karşı karşıya kaldı ve bir müddet için ülkeyi terk etmeye mecbur oldu, Petro'nun gelecek için olan niyetlerini ilk elden öğrenmek maksadıyla Rusya'ya gitti. Edirne andlaşması, Petro'nun dikkatini Baltık'a teksif ettiğini ve Ahmed'in (Sultan III. Ahmed) ise Mora'yı istirdada niyetli olduğunu kesin bir şekilde ispat etmişti. Daniel, para yardımları (ve çarın portreleri) ile geri döndü ve asilerin bir kısmını müsait şartlarla Rusya'ya iskân için anlaşmalar yapıldı. Fakat, sonuç olarak Karadağlılar ve Sırplar

[9] Andlaşma Rovinsky tarafından münakaşasız sahih olarak kabul edilmektedir, y.a.g.e., 524-26. Bogoyavlensky ise, y.a.g.e., 36, Miloradoviç tarafından çar adına imzalanan andlaşmanın Rus hariciye nezâreti veya onun yetki verdiği kişiler tarafından hazırlanmadığına dair inanılır sebepler olduğunu göstermektedir.

Türklere ellerinden geldiğince kendi başlarına karşı koyacaklardı. Rusya değil de Avusturya 1716-18 harbinde kurtarıcı rolünü oynadı ve Pasarofça andlaşması yirmi yıl için Avusturya'ya hâkim bir pozisyon sağladı. Bütün bunlara rağmen, Petro Karadağ'la müteakip iki yüzyıl boyunca sürecek olan münasebetleri başlatmış ve onsekizinci yüzyılın ortalarında büyük ölçüde göçmenin Dinyeper bozkırlarına yerleşmesi sonucunu veren Sırplarla olan ilişkileri de arttırmış oldu.

VII.
TÜRKİYE, VOLGA MÜSLÜMANLARI VE RUS KAZAKLARI

Büyük Petro'nun Osmanlı imparatorluğu ile olan münasebetlerinin birbiriyle ilgili üç cephesi vardı: Osmanlı hükûmeti ile, diğer yabancı güçlerle ve sultanın Hıristiyan teb'ası ile olan münasebetler. Petro'nun 1711 yılındaki seferinin kesin başarısızlığı, onun kışkırtıcı raporlara çok itimat ettiğini ve Balkanlarda müessir hazırlıklar için zaman ayırmadığını göstermesine rağmen bütün aynı devirde yaşayanlar, Ortodokslar için çekici bir güç teşkil eden Rusya'nın temsil ettiği potansiyel tehlike bakımından hemfikirdiler. Avusturya, Avrupa Türkiyesindeki Katolikler bakımından bazı benzer avantajlara sahipse de bunlar Ortodokslara göre çok azdılar. Doğu Akdeniz, Filistin ve bazı Ege adalarındaki önemli Katolik irtibatlarına rağmen, Fransa mecburen bambaşka bir rol oynuyordu. Hiçbir Avrupalı güç Balkan Hıristiyanları için Rusya kadar cazip olamıyordu. Buna mukabil Rusya hâriç, hiçbir Avrupa ülkesinde de Türklerin çağrıda bulunabileceği Müslüman teb'a yoktu. Kazan Tatarları, Başkurtlar ve Rus hâkimiyeti altındaki diğer Müslüman kavimler Balkanlı Ortodokslar karşısında bir denge sağlayabilirler miydi? Volga Müslümanlarıyla ittifak hâlinde

veya en azından onlara alternatif olarak Rusya'nın güney hudutlarındaki zapturapta gelmeyen muhalif Kazaklar, Türkiye tarafından Rusya'nın Türk hâkimiyetindeki Karadeniz'e doğru ilerleyişini durdurmak için engel olarak kullanılabilirler miydi?

Volga Müslümanlarının uzun vâdede böyle bir denge olamayacakları ispatlanmıştı, ama onyedinci yüzyılla onsekizinci yüzyılın başlarında bu husus düşünmeye değerdi. Bunun için Türk kaynaklarına eğilmek gerek ve maalesef benim Türkçem yok. Fakat buna rağmen yazılı Rus kaynaklarının meseleye ne kadar aydınlık getirdiğine işaret etmek faydalı olabilir. Bildiğim kadarıyla onlar da çok az, fakat o kadarından da edinilen intibaa göre Volga-Ural Müslümanlarının Konstantinopol'le olan bağlantıları oldukça tâli ehemmiyeti haizdi, hatta Kırım Tatarlarıyla olan münasebetler bile oldukça önemsizdi.

Rus makamları Müslüman teb'aları ile Kırım, Kuban ve Türkiye arasındaki gidip gelmelere, özellikle de tabiatıyla çalkantılı Volga-Don bölgesinde pek sık görülen ayaklanma dönemlerinde, çok dikkatli bir şekilde göz kulak oluyorlardı. 1662-64'teki Başkurt ayaklanması esnasında Başkurtlar, Kazan Tatarları ve Kırım hanı arasında işbirliği plânları olduğu söyleniyordu. Fakat Kırım'a elçilerin gitmesinin ve bir kere de Azak'taki Türk paşasma müracaatın hâricinde elle tutulur bir şey meydana gelmedi. Budist Kalmukların genelde Müslüman Başkurtlara ve Tatarlara düşman olması ve Moskova'ya bilgi vermeleri haberleşme ve Ruslara karşı birlikte hareketin zorluklarını arttırıyordu. Başkurtlar, çok uzaktaki Kırım hanından veya daha da uzaktaki Osmanlı sultanından ziyade yurtlarına daha yakın olan doğuya,

Sibirya Tatarlarının Küçük Han'ın soyundan gelen hanlarına yöneliktiler.[1]

Stenka Razin ayaklanması ve bunu müteakip geniş çapta Moskof baskısı sonucunda Volga Müslümanlarının büyük ölçüde galeyana geldiği binaltıyüzyetmişlerin başlarında da müşterek bir hareket olmadı: Kazan ve Astrahan'dan gelen yedi kişilik bir Başkurt ve Tatar heyeti, 1672'de Konstantinopol ve Edirne'ye vâsıl olarak Türk askeri yollanmasını istediler; o takdirde onlar da ayaklanıp Rusları mağlup edecek ve sultanın emrine gireceklerdi. Fakat bundan da bir netice çıkmadı.[2] Altı yıl sonra Kazan ve Astrahan'dan başka bir heyet Kırım'a geldi ve oradan da Edirne'deki sultana gönderdiler. Çigrin'deki Türk muvaffakıyetinin haberi, Volga'ya yayılmış ve Müslümanlarda Rus boyunduruğundan kurtulmak için yardım gelebileceği ümitlerini uyandırmıştı. Başkurtlar, "biz onlarla (Kırım Tatarları ve Türkler) aynı soydan ve ruhtanız" diyorlardı.[3] Fakat anlaşıldığına

---

[1] Soloviev, y.a.g.e., XII, 576-77; N. V. Ustyugov, "Bashkirskoe vosstanie 1662-64 gg."(1662-64 Yıllarında Başkurt Ayaklanması), 'Istoricheskie Zapisk', 1947, XXIV, 65-67'de; A. Chuloshnikov, 'Materialy po istorii bashkirskoi A.S.S.R.' (Başkurt A.S.S.R.'nin Tarihi Hakkında Malzemeler), (Moskova, 1936), I, 169. 1723'teki ölümüne kadar Ayuk Han'ın büyük bir başarı ile yönettiği Kalmuklar 1683'ten sonra kendilerinden çok korkan değişik Tatar ordalarına ve Başkurtlara karşı hemen daima Ruslarla yakın işbirliği içinde olmuşlardır. Büyük Petro, Ayuk'a çok hediye gönderilmesine özen göstermiştir. İran'a sefer yapmak için Astrahan'a giderken Petro ile Katarina'nın 1722'de Ayuk'u ziyaretleri John Bell (Petro'nun İskoç doktorlarından biri) tarafından 'Travels from St. Petersburg in Russia to diverse parts of Asia' (Rusya'da St. Petersburg'dan Asya'nın değişik yörelerine seyahatler), (Glasgow, 1763), II, 331-34'te ilk elden anlatılmıştır.

[2] N. A. Smirnov, 'Rossiya i Turtsiya v XVI-XVII vv.' (XVI.-XVII. yy'da Rusya ve Türkiye), (Moskova, 1946), II, 121, 122-23.

[3] Smirnov, y.a.g.e., II, 162; Soloviev, y.a.g.e., XIII, 861. Muhtemelen Vol-

göre yine mücessem bir karşılık verilmedi; sadece lâf ve hediyeler. 1675'te Kırım'a karşı bir Rus seferi hazırlandığında, Başkurtların da asker göndermesinin istenmesi belki meseleye ışık tutucudur. Bazıları katıldılar; bazıları çeşitli mazeretler beyan ederek reddettiler. Askerlik yapmak mükellefiyeti yoktu; seferdeyken Kalmukların muzırlık yapmasından çekiniliyordu veya Sibirya tarafından tehlike gelebilirdi; fakat Rus raporlarında onların potansiyel kurtarıcıları olarak gördükleri Müslüman kardeşlerine karşı askerlik yapmayacaklarına dair hiçbir telmih yoktur.[4]

Bir nesil sonra Petro, Rus ilerleyişi ve baskısına karşı başka bir Başkurt ayaklanmasıyla karşı karşıyaydı (1705-11). Bunlar saltanatının en kritik yıllarıydı. XII. Şarl Lehistan'a hâkimdi ve doğuya, tecrit edilmiş Rusya'ya doğru ilerliyordu; Astrahan ayaklanmıştı; Bulavin Don havzasmda kıyam etmişti; Mazeppa Şarl'la birlik olmuş ve Zaporoj Kazakları onun peşinden gitmişti. Başkurt ayaklanması da genel zorlanmaya büyük ölçüde katkıda bulunmuş ve Petro bir ara (Mayıs-Haziran 1708) Azak ve Taganrog'un Bulavin'in eline düşeceği ve belki de muhtemel bir Türk harekâtı korkusuyla güneye gidip Bulavin'in icabına kendisi bakmak için hazırlık yapmıştı.

---

ga Müslümanları 1677'de Astrahan'a karşı bir Türk-Tatar teşebbüsünden dolayı da teşvik olmuşlardı. Bunun bir hikâyesi 'Zapiski odesskago obshchestva istorii i drevnosti (Odesa İçtimaî'nin Tarihi ve Mitolojik Kayıtları); 1872, VIII'de vardır: "İstoriya o prikhod turetskago i tatarskago vointsva pod Astrakhanye v lyeto ot R.Khr 1677" (Türk ve Tatar Silâhlı Kuvvetlerinin 1677 Yazında Astrahan Seferi Tarihi). Fakat ben bir kopyasını bulamadım.

[4] Raporların metni Chuloshnikov, y.a.g.e., I, 198-205'te.

Başkurtların arasında ve Kazan'da Türk yardımı ve Volga'nın gerçek sahipleri olan Müslümanların eline tekrar geçmesi konuşuluyordu. Daha da tehlikeli olan husus, birçoğu misillemeden korktuğu için Başkurtların yardım istemek hususunda birlik içinde olmamalarına rağmen Kuban ve Kırım üzerinden Konstantinopol'e yine heyetler yollanmış olmasıydı.[5] Sultan Murat adındaki bir bozkır maceraperesti (Sultan İbrahim ve Sultan Hozya olarak da bahsolunmaktadır), Boğaziçi'ne gittikten sonra Kuzey Kafkasya bozkırlarındaki Tatarları ayaklandırıp Rusları Terek'ten sürmeye teşebbüs etmek için geri dönmüştü. Derhal Astrahan'dan harekete geçildi, çetesi imha edilip kendisi yakalandı ve asıldı. Yakalandıktan sonra icabına bakılması enteresandır. Kırım ve Konstantinopol'de en iyi ihtimalle faydalı, fakat pek önemli olmayan bir ortalığı karıştırıcı, en kötü ihtimalle de ne mümkünse onu eline geçirmeye çalışan bir gezginci maceraperest olarak görüldüğü intibaını uyandırmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Türklerden pek ciddî teşvik görmemişti ve mollalarla irtibatından veya dinî hisleri kamçılamaktan bahsolunmamaktadır.[6]

---

[5] V. I. Lebedev, "Bashkirskoe vosstanie 1705-11 gg." (1705-11 Yıllarında Başkurt Ayaklanması), Istoricheskie Zapiski', 1937, I, 87-88, 92. Sultan Murat, güneye, Kuban ve Kırım'a doğru "Başkurtların en iyilerinden" elli kişi ile at sürdü. Sadece kendisi ve daha sekiz kişi Kuban'a ulaştı, diğerleri Kalmukların eline düştü.

[6] Sultan Murat hakkındaki dokümanlar: "Pisına i Bumagi Petra Veligako', IV, 452; V, 173; VI, 506; VII, I. bölüm, 208, 621; VII, II. bölüm, 750-51; 'Istoriya Tatarii v documentakh i materialakh' (Tatar Tarihi ile İlgili Belge ve Malzemeler), (Moskova, 1937), 391; Chuloshnikov, y.a.g.e., I, 225'te. İdamı Chuloshnikov, y.a.g.e., I, 238-43 ve 'Istoriya Tatarii..., 391-96'da. Sultan Murat kendi ifadesine göre Başkurt değildi, Karakalpak veya Kırgız'dı, Volga-Yayık bozkırlarında birçok maceradan sonra kuzeye, Başkurdis-

Özellikle Osmanlı hükûmetinin tutumu hakkında Türk kaynaklarından çok şey öğrenilebilinir. Meselâ Müslümanların tarafında Petro'nun 1711'deki bu Ortodokslara ayaklanma çağrısına tekabül eden bir şey var mıdır? Rus kaynakları aksi istikamette olanlardan değil de sadece Kırım'a ve Konstantinopol'e yapılan başvurulardan bahsetmektedir. İşaret ettiğim münferit kaynaklar, geçici bir hüküm olmak kaydıyla Rusya'daki Müslümanlar üzerinde düzeni bozucu bir tehdit olarak Balkanlardaki Ortodokslardan daha az uğraşıldığını akla getirmektedirler. Her şey nazar-ı itibâre alındığında onlar zâten daha uzakta ve daha dağınık vaziyetteydiler. Daha ziyade olmasa bile en azından aynı derecede kendi içlerinde bölünmüşlerdi. Dinî bağları muhtemelen Konstantinopol'den ziyade Buhara ve Orta Asya'ya daha yakındı. Rus kolonizasyonu, onların içinde ve etrafında yayılırken Balkanlarda Müslüman yerleşim merkezlerinin buna mümasil bir artışı yoktu. Türk nüfuzuna en açık, coğrafî bakımdan en yakın ve harekete geçirilmesi en kolay bölge olan Kuban bozkırları, Petro'nun zamanında bile Rusların değil de hâlâ Türklerin ismen hâkimiyeti altındaydı. Kuban Tatarları, Terek nehri boyundaki Rus Kazaklarının ileri hareketleri için ciddî bir tehlike teşkil ediyorlardı ve sürekli olarak Don Kazaklarıyla çatışma halindeydiler Gerçi Kırım Tatarlarıyla olan durumları da aynıydı. Petro'nun saltanatının son dört yılında Hazar boyunca ve Kafkasya'da yayılma planları

tan'a gelmişti. 1708 Martında Bulavin'in Çerkask'ı ele geçirmesinden, Azak'ı tehdidinden ve Kuban Tatarları vasıtasıyla Türkiye sultanına mektup göndermesinden (aşağıya bakın) kısa bir süre önce yakalanmıştı.

Kuzey Kafkasya bozkırlarının hâkimiyeti için Rusya ile Türkiye arasında uzun bir rekabet dönemini başlattı ve bu ancak onsekizinci yüzyılın sonunda Rusya'nın lehine sonuçlandı. Ayrıca Petro'nun zamanında Kuban bozkırları Rusya tarafından henüz sarılmamıştı ve Türklerin oradaki Tatarlarla olan irtibatı Rusların Türk topraklarındaki Ortodokslarla olan irtibatı ile mukayese edilemezdi.

Kuban Tatarları kritik bir dönemde, 1708'de Bulavin'in sancağı etrafında toplanan muhalif Kazakların ve kaçakların "sinsi büyük şeytanın çocuklarının" muhtemel müttefiki (Türklerle birlikte) olmak durumundaydılar.[7] Bulavin, Çerkask'ı ele geçirip Azak'ı tehdit ettiği zaman Kuban Tatarlarma elçilerle birlikte Konstantinopol'deki sultana gönderilmek üzere, onu Azak'a saldırmaya davet eden, uzun ve teferruatlı bir mektup yolladı (7 Haziran); "şayet çarımız bize babalarımıza, dedelerimize ve atalarımıza verdiği gibi imtiyazlar vermezse ... cemaati (yâni Don Kazaklarını) ondan ayırıp Türk çarından niyazda bulunacağız ki bizi reddetmesin."[8] Aslında bu müphem başvuru bir sonuç vermedi ve Bulavin hemen akabinde kuzeye gitti, fakat Müslümanların safına geçmek fikri, Don havzasmda yeni değildi, her halükârda Moskof hükûmetinden daha müsait şartlar elde etmek için bir tehditti ve Bulavin'in başyardımcısı Nek-

[7] F. M. Apraxin'in Bulavin asilerini tasviri; 'Pisma i Bumagi..., VII, II. bölüm, 752.

[8] 'Bulavinskoe Vosstanie' (Bulavin Ayaklanması), (Moskova, 1935), 461-65'teki mektubun metni. Bulavin'in Tatarlar ve Türklerden yardım sağlamak veya Kuban Tatarlarına sığınmak yolundaki fikirleri Azak valisi İvan Tolstoy tarafından biliniyordu; y.a.g.e., 258,269-70.

rasov, sonunda Kuban'a ve oradan da Konstantinopol'e geçti. Tolstoy, orada izini sürdü ve Petro iadesini talep ettiyse de Türklerden alamadı ve müteakip on sene boyunca bu ateşli kişi güneyin bozkırlarında Tatarlarla birlikte akınlara katıldı ve Petro için dert kaynağı oldu.[9] En kritik yıllar olan 1711 ve 1713'ün de gösterdiği gibi[10] genelde Türk ve Tatar kontrolü altındaki bozkırlar ümitsizliğe kapılanlar için bir iltica yeri ve yardım ve silâh temini için bir kaynak olmakla beraber Rus muhalif gruplarının kuzeye doğru teşkilâtlı bir hücumu için güvenilir bir toplanma yeri olamadı.

Nekrasov ve taraftarları Don Kazakları arasmda bir istisna teşkil ediyorlardı. "Cemaatin" ekseriyeti Kırım'a veya Türkiye'ye taraf olmuyordu, Petro'ya karşı kullanılabilinecek daha muhtemel bir silâh hiçbir zaman ka-

[9] Y.a.g.e., 360; 'Pisına i Bumagi ...', VIII, I. bölüm, 378; 'Sbornik...', XXV, 373; Golikov, 'Dyeyaniya ...', XI. ek, 498-50; Yelagin, 'Istoriya russkago flota'; 'Prilozheniya', II, 374-5; Soloviev, y.a.g.e., XVI, 652. Taraftarları, bir nesil boyunca Kuban bozkırlarında kaldılar; fakat 1735-39 harbinde Dobruca'ya göç edip sığınmak zorunda kaldıklarında adları hâlâ Nekrasovtsi idi. Hammer-Purgstall, 'Geschichte der Chane der Krim' (Kırım Hanlarının Tarihi), (Viyana, 1856), 189'da Türk kaynaklarına dayanarak Kırım hanı Kaplan Giray'ın Çerkezlere ciddî bir şekilde yenildiği ve "İgnatius isyanına katılan 8.000 kaçak Kazak'ı" (Nekrasov) iskân ettiği için 1707 yılı Aralık ayında azledildiğini beyan etmektedir. Bu beyan yanlışa benziyor; çünkü ayaklanma 1708'e kadar doruğuna ulaşmamıştı. Soloviev, y.a.g.e., XV, 1470'de, 1708 sonbaharında Nekrasov'la birlikte Kuban'a giden 2.000 asiden bahsediyor.

[10] Anlaşıldığına göre 1711 yılı başlarında Petro, sol sahil Ukraynası yüzünden endişeliydi; 3 Ocak 1711'de Kiyef valisi prens Dimitri Mikhailoviç Golitsin'e "Ukraynların tereddüde düşme" tehlikesini dikkatle gözlemesini ve hetman Skoropadsky'e "okşayıcı bir şekilde" muamele etmesini emretmişti; metni 'Sbornik...', XI, 93'tedir. Gerçekten de Prut seferi esnasmda ve müteakip birkaç yıl içinde sol sahil Ukraynasında ciddî bir mesele ortaya çıkmadı.

yıtsız şartsız Rus hâkimiyetini kabul etmemiş olan ve Kamenni Zeton ile Petro'nun inşa ettirdiği diğer yeni hudut kaleleri ile hürriyetlerinin tehdit altında olduğunu hisseden Zaporoj Kazakları idi. Fakat hetmanları Hordienko bir Sirko değildi. Evvelce bahsolunduğu gibi 1709'da Mazeppa ve Şarl'a katıldılar ve başlangıçtaki bazı muvaffakıyetlere rağmen, Ruslar tarafından Seç'in tahribiyle felâkete uğradılar. Sultan, Kırım hanını frenledi ve XII. Şarl'ın Türkiye, Kırım, Zaporoj Kazakları ve Ukraynları "Moskal"lara karşı büyük bir ittifak içinde birleştirmek gayreti gerçekleşmedi. Zaporojlar Kırım himayesine sığındılar, ama kuzeye doğru bir Türk-İsveç hücumunda öncü unsur olamayacak kadar az, şüphe altında ve manen çökmüş vaziyetteydiler.

Ruslara karşı en tehlikeli muhalif Kazak tehdidi, Don ve Zaporoj Kazaklarından değil de muhtemelen Poltava mağlubiyetinden sonra Mazeppa ve XII. Şarl ile kaçan Mazeppa taraftarlarından kaynaklanıyordu. Sayıca çok az olmalarına rağmen sürgündeki hetman olarak Mazeppa'nın halefi olan Filip Orlik'in şahsında çok iyi eğitim görmüş, kararlı, kabiliyetli ve tecrübeli bir lidere sahiptiler. Rakoçi'nin Macaristan için yaptığı gibi Orlik Ukrayna'yı kurtarmak için plânlar yapmaktan hiçbir zaman yorulmadı ve Türkleri Ruslara karşı harbe teşvik için XII. Şarl ile çok yakın işbirliği içindeydi. Sonraları ve muhtemelen bu dönemde de (1710-13), Orlik, "Moskof boyunduruğu altında inleyen" Müslümanlarla Türkiye'nin ilgilenmesinin menfaatine olduğuna işaret etmiş ve Büyük Petro'nun Rusyasını merkezî Moskofya'ya sürecek olan Türkiye, Kırım, İsveç ve Lehistan'ın silâhlı saldırısıyla aynı zamanda Don ve Ural arasındaki geniş arazilerde vukubulacak bir dâhilî ayaklanmayı

tasvir etmişti.[11] Türklerin Volga Müslümanlarının ayaklanması ihtimaline inanıp inanmadıklarını bilmiyorum ama 1710, 1711 ve 1712'de resmî görevlilerine gönderdikleri üç savaş manifestosunda bu hususta bahsolunmamaktadır.[12]

Orlik'in Rusya için teşkil ettiği tehlike hem Zaporoj Kazaklarının dahil olduğu taraftarlarının sayıca azlığından ve paralarının olmamasından dolayı hem de hedeflerinin bazan XII. Şarl'ınkilerle, bazan Lehlilerinkiyle, bazan da Türklerinkiyle çatışmasından dolayı asgariye inmişti.[13]

Orlik, 1712 Martında Dinyeper'in sağ yakasında Türk himâyesi altında bulunan işgal edilmemiş topraklarda Zaporoj Kazaklarının atamanı olacağına dair Türklerle kâğıt üstünde bir anlaşma yapmaya muvaffak oldu. Fakat yarım asır önce ataman Doroşenko'nun zamanına bu şekilde dönüş aslında gerçekleşmedi. Her halükârda Orlik nihaî olarak bundan daha fazlasını, bütün Ukrayn topraklarının iadesini hedefliyordu. Lehistan Ukraynasını, en azından onun güneydoğu bölümünü ve Kiyef'le kendi memleketi olan Dinyeper'in sol sahilindeki Rus Ukraynasını istiyordu. İlk talep Lehistan'ı Rusya'nın

[11] E. Borshak, "Early Relations between England and Ukraine" (İngiltere ile Ukrayna Arasındaki İlk Münasebetler), 'Slavonic Review', 1931, X, 153.

[12] 1710 yılı Aralık ayı başı, 17 Aralık 1711, 20 Kasım 1712; metinler Fransızca olarak W. Theyls, 'Mémoires pour servir à l'histoire de Charles XII ..' (XII. Şarl Tarihi ile İlgili Hatıralar), (Leyden, 1722), 7-13, 23-26, 63-66'da. Son ikisinin aksine birinci manifestonun ardından fiilî savaş Prut seferi geldi.

[13] Orlik hakkındaki bu ve müteakip paragraflar için Borshak, y.a.g.e.'in yanı sıra B. Krupnyckyj, 'Geschichte der Ukraine' (Ukrayna Tarihi), (Leipzig, 1939), 152-59'a da bakın.

kollarına atardı ki Türk siyaseti buna mâni olmak istiyordu. İkinci talep ise Rusya ile sonuna kadar kıyasıya savaş demekti ve bunu da ancak Türklerin arasındaki en müfrit "kuzeyliler" ciddî bir şekilde düşünebilirlerdi. Diğer taraftan XII. Şarl tam tamına böyle bir harbi istiyordu, fakat Orlik'le Lehistan Ukraynası yüzünden ihtilâfa düştü, çünkü kukla kralı Lesczynski'yi terk edemiyordu.

İster Augustus olsun, ister Lesczynski hiçbir Lehistan kralı çok büyük tehlikelere atılmaksızın Lehistan Ukraynasında tâviz veremezdi. Büyük Petro bunu erkenden fark etmişti ve XILŞarra karşı Augustus'la olan ittifakını nazar-ı itibâre alarak Lehistan'la olan münazaalı hudut bölgeleri meselesine pek girmemişti. Evvelce Mazeppa, onun Kazak Paley'in Leh idaresine karşı olan isyanını (1699-1704) desteklemesi için ısrar etmiş, ama Petro birlikleri o zaman ve ondan sonra da bu bölgelerde istedikleri gibi gidip geldikleri hâlde Mazeppa'nın tavsiyesine uymamış ve Lehistan'daki Kazak topraklarını Dinyeper'in öte yakasındaki Mazeppa'nın Ukraynası ile birleştirmemişti.[14] Siyâsetini Poltava'dan sonra da değiştirmedi. Müttefiki Augustus'u bırakmadı. Prut'tan ve Azak'ın kaybmdan sonra, gerçi Augustus, Petro'ya tâviz verdi, ama bu, güneyde değil, Livonya üstündeki Leh hak iddiasının Rusya'ya bırakıldığı kuzeyde oldu.

1710-14 yıllarının karışık olayları Orlik'in pozisyonunun önemli bir zaafmı açıkça ortaya çıkardılar: O neredeyse Ruslar için olduğu kadar Lehler için de şüp-

[14] Allen, y.a.g.e., 184-86; Soloviv, y.a.g.e., XV, 1284-86, 1288-89; Doroshenko, y.a.g.e., 376-80.

heliydi. 1711 yılı başlarında Kırım Tatarlarıyla birlikte Zaporoj Kazakları ile sağ yakadaki Ukrayna'ya akın yaptı ama ne ciddî bir şekilde Rusların askerî planlarını bozmaya ne de kendi pozisyonunu güçlendirmeye muvaffak oldu.[15] Kırım Tatarları çok kötü bir müttefik olduklarını gösterdiler ve fark gözetmeksizin yaptıkları yağmadan sonra memleketlerine geri döndüler, fakat muvaffakıyetsizliğinin diğer bir önemli sebebi ise Lehistan Ukraynasındaki Kazakların itimadını kazanmayı ve Lehlilerle olan anlaşmazlığı önlemeyi başaramamasıydı. 1712 sonlarında akınını yenileyip Lehliler tarafından mağlup edildiğinde de aynı hikâye tekrarlandı.[16]

Konstantinopol'de Orlik, Türkler, Kırım Tatarları, XII. Şarl ve Lehlilerin (hatta bir ara II. Augustus da işin içindeydi) çevirdikleri entrika karmaşasından, ki bu arada Şafirov ile Tolstoy Yedikule zindanlarından, Türklerin yeniden savaşa girmesini önlemek için ellerinden geleni yapıyorlardı; dört netice ortaya çıktı ve Rusya'ya karşı Kazak-Türk-İsveç-Lehli ittifakının yakın tehlikesini ortadan kaldırdı.

1. 1713 Martında ateşli Rus düşmanı Devlet Giray Kırım hanlığından azledildi.

2. Petro, Prut şartlarını Türk siyasîlerinin Venedik'le harbi ve Mora'nın istirdadını en önemli husus telâkki eden ve Kuzey'e, Rusya'ya doğru hareket için masraflı ittifaklara girmeye karşı olanlarının avanta-

[15] Doroshenko, y.a.g.e., 400-402.

[16] Hrushevski, 'A History of the Ukraine' (Ukrayna Tarihi), (New Haven, 1937), 372.

jına olacak kadar yerine getirdi. Böylece 1713 Haziranında Edirne andlaşması, Azak'ın ve Taganrog'un iadesi, Kamenni Zaton ve bazı diğer Dinyeper kalelerinin terki, Zaporoj Kazakları ve Kiyef'in hâricinde Dinyeper'in sağ sahili üzerindeki bütün haklardan vazgeçilmesi hususunda Prut şartlarını teyid etti. Rus hududu Orel nehrine kadar önemli bir miktarda geriye itilmiş oldu.[17]

3. 1714 Nisanında Sultan, II. Augustus ile onun Lehistan Ukraynasına sahipliğini tanıyan bir andlaşma yaptı. Bu Lesczynski'nin Türklerden destek görmek ümitlerinin nihaî hezimeti oldu ve o da birkaç ay sonra mülteci olarak bulunduğu Türkiye'den ayrılıp Macaristan'a gitti. Bu aynı zamanda Türklerin XII. Şarl ile olan anlaşmazlığının son safhasını başlattı.

4. 1713 Şubatında Türklerin serkeş -ve aşırı derecede müsrif- Şarl ile sabırları tükenmişti. Karşı konulamayacak derecede çok adama karşı yaptığı şiddetli bir mücadeleden sonra yakalandı[18] ve Dinyester cephesinden

[17] Edirne andlaşmasının metni Noradounghian, y.a.g.e., I, 203-07'dedir. İki önemli nokta haricinde 1712 Nisanındaki sonuçsuz kalan Rus-Türk andlaşmasının aynıdır; metni Theyls, y.a.g.e., 46-56'da Fransızca ve V. I. Lebedev tarafından neşredilen 'Reformy Petra I, (Moskova, 1937), 248-55'te Rusça'dır. Orijinal metin Rusça (İtalyanca tercümesi ile birlikte) ve Türkçe idi. Farklılık arz eden iki önemli nokta Rusların Lehistan topraklarını tahliyesi (bu XII. Şarl'ın ve Türklerin başta gelen taleplerindi) ve Şarl'ın İsveç'e dönüşü hakkındaydı. 1712 yılı andlaşması üç ay içinde tahliyeyi, 1713 andlaşması ise iki ay içinde tahliyeyi öngörüyordu. 1712 yılındaki andlaşma şartlarına göre, Şarl yurduna Rusya üzerinden bile dönebilecekken 1713 yılındakinin şartlarında sadece Lehistan'dan bahsolunuyordu. Andlaşmaların ikisinde de Kırım hanına Rusya'dan haraç almak hakkı tanınmıyordu.

[18] Şarl'ın karşı koyuşunun yeni bir hikâyesi -ki bu onun birçok akıl almaz maceralarının en inanılmazlarından biriydi- o sırada Bender'de bulunan

yarı mevkuf olarak Edirne civarında ikamete yollandı. Nihayet ertesi yıl Türkler kendisinden kurtuldular. 1714 Ekiminde modern Avrupa tarihinin en dramatik yolculuğuna çıktı.

Böylece Orlik en ümitvâr olduğu iki destekçisini, Şarl ile Devlet Giray'ı ve Rusya ve Lehistan Ukraynası için büyük emellerine her nev'i Türk desteğini kaybetmiş oldu. Petro, Türkiye ile sağlam bir sulh yaptı ve Lehli müttefiki Augustus Konstantinopol'de tanındı. Orlik de Rusya'ya karşı koalisyon projelerine devam etmek üzere Türkiye'den ayrılıp Batı'ya gitti. Sonunda bunda da muvaffak olamadı ve Türkiye'ye geri döndü. Fakat Ukrayna vatanperverliği fikrine sadık kaldı ve 1735-39 Rus-Türk harbi esnasında Türklerin müşaviri olarak yine ün kazandı. Fakat bu tarihte artık Zaporoj Kazaklarının desteğini de kaybetmişti. Onlar Dinyeper sahilindeki yeni yurtlarında Kırım Tatarlarının himayesinde yaşama şartlarını tahammül edilmez bulmuşlar ve 1734'te Rus tâbiliğine geçip nehrin yukarısında yeni bir Seç'e dönmüşlerdi. Orlik'in harpten faydalanıp Ukrayna'da söz sahibi olmak ümitleri yine boşa çıktı. Sürgünde otuz üç yıl amansız bir mücadeleden sonra 1742'de Yaş'ta öldü.

Orlik'in hayat hikâyesini derinlemesine inceledim, çünkü başarıya ulaşamamış mültecilerin yaptıkları, sonraki tarihçiler tarafından çoğu kez zâten başarısızlığa

---

bir Fransız tacir tarafından anlatılmış ve Quai d'Orsay* arşivlerinden alınıp A. N. Kurat tarafından 'İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kaldığı Zamana Ait Metinler ve Vesikalar', (İstanbul, 1943), I. bölüm, 187-92'de orijinal Fransızcası ile neşredilmiştir.

* Quai d'Orsay, Fransa hariciye nezâretinin adıdır (Ç.N.).

mahkûm ve dolayısıyla fuzulî ve önemsiz olarak değerlendiriliyorlar. Hâlbuki hiç de bu şekilde mahkûm değiller, hatta göstermeye çalıştığım gibi Rusya'ya yönelik muhalif Kazak tehdidinin şansının pek de çok olmamasına rağmen. Bu Petro'yu çok endişelendiren bir tehditti ve Rusya Müslümanlarına yönelik bir Müslümán çağrısı tehdidinden daha büyük dert çıkarmıştı.

VIII.
KONSTANTİNOPOL'DE RUSLARIN DİPLOMATİK TEMSİLİ

Büyük Petro'nun saltanatıyla birlikte, Rusların muhtelif Avrupa başkentlerinde muntazaman diplomatik temsili de başlamıştır. Aynı hak 1700'de Konstantinopol için de kazanılmıştır. 1711'de kaybedilmesine rağmen 1720'de tekrar kazanılmış ve bundan sonra da bir daha münakaşa mevzuu olmamıştır. Heyecan verici olmayan bu basit konu Petro'nun Osmanlı imparatorluğu ile olan münasebetlerinin belki de en önemli neticesidir. Bu, Rusya'ya daha iyi bilgi almak ve nüfuz icra etmek ile Konstantinopol'de belli ölçüde doğrudan harekete geçmek şansını vermiş ve onu orada muntazaman mukim elçiler bulunduran diğer devletlerle -Fransa, Alman imparatorluğu. Büyük Britanya, Felemenk ve Venedik- eşit duruma getirmiştir.[1]

Onyedinci yüzyıl boyunca gittikçe artan sayıda Rus elçisi, Moskova'dan Konstantinopol'e olan meşakkatli

[1] İsveç'in 1745'e kadar muntazaman İstanbul'da mukim elçileri yoktu. Onyedinci yüzyılda Konstantinopol'e gönderdiği elçilerin, Rusya'nınkinden çok olmasına rağmen, Lehistan'ın, onsekizinci yüzyılda da orada muntazaman mukim elçileri yoktu: B. Spuler, "Europaeische Diplomaten in Konstantinoptel bis zum ... 1739" (1739'a kadar Konstantinopol'deki Avrupalı Diplomatlar); Jahrbücher für Geschichte Osteuropas; 1936, I

ve zaman zaman da tehlikeli olan bu yolculuğa katlandılar. Genellikle Azak'a inip oradan bir Türk gemisiyle deniz yolundan bazan da Kırım veya Prenslikler üzerinden geliyorlardı. Türk heyetleri de aynı şekilde Moskova'ya gidiyorlardı. Bunlar belli gayeler için gönderiliyor ve sadece kısa bir süre kalıyorlardı. İlk defa Karlofça müzâkereleri esnasında, Voznitsin tarafından sürekli bir misyon bulundurmak talebinde bulunuldu ve bu husus üzerinde Ukraintsev başarıyla ısrar etti ve bu husus 1700'de Konstantinopol'de görüştüğü andlaşma metnine dahil edildi.[2] Bunlar, Petro'nun Türkiye ile olan münasebetlerini başlangıçta emanet ettiği iki adamdı. Her ikisi de Petro tahta çıktığında Moskova hariciyesinde görevli olan ve özellikle Türklerle ilgili meselelerde büyük tecrübesi olan ve Ordin-Naşçokin ile Matveyev'in nezâretinde Batı münasebetleri ve usulleri hususunda eğitilmiş kişilerdi. Ukraintsev daha yaşlıcaydı ve kesinlikle daha üst bir pozisyondaydı.[3] 1665'ten itibaren birçok özel görevle yurtdışma çıkmış, bu meyanda iki defa Varşova'ya gitmiş ve 1676-89'daki siyasî çalkalanmalara rağmen sürekli bir şekilde yükselerek hariciye servisinde önemli bir mevkie gelmişti. Hem Sofya'nın hem V.

[2] Anlaşıldığına göre bu zor olmamıştı; Bogoslovsky, y.a.g.e., V de bu mesele hakkında sadece bir atıf vardır, 215-16.

[3] Sürekli olarak 'posolsky prikaz'da çalıştı; 1673'te 'dyak', 1682'de 'dumny dyak' ve 1700'de 'dumny sovyetnik' (bu yeni ihdas edilmiş bir unvandı) oldu. Voznitsin, 1681'de 'dyak', 1690'da 'dumny dyak' ve 1700'de 'dumny sovyetnik' oldu. Her ikisi için detaylı bilgi S. K. Bogoyavlensky, 'Prikaznye sudi XVII vyeka', (Moskova, 1946)'da mevcuttur. Voznitsin için ayrıca Bogoslovsky, y.a.g.e., III, 342-43'e bakın. Her ikisi de Brockhaus ve Efron ansiklopedilerindedir; 'Rıssky Biografichesky Slovar'da hiçbiri yoktur.

V. Golitsin'in (1682-89) döneminde ve müteakip on yıl içinde hükûmetin özellikle Türkiye ile ilgili meselelerinde baş diplomatik uzmanı olmuş ve Golitsin'in her iki Kırım seferine katılmıştı.

Atalarının Novgorod'daki toprakları III. İvan tarafından ellerinden alınıp Moskova yöresine iskân edilmiş olan Voznitsin, uzun zamandan beri devlet hizmetinde bulunmuş olan bir aileden geliyordu. Ukraintsev gibi Varşova ile ilgili hususlarda çok tecrübesi vardı ve Kırım Tatarlarının hanı ile yapılan Bahçesaray andlaşmasının nihaî görüşmelerini yapmak için 1681'de ziyaret ettiği Konstantinopol'ü de biraz tanıyordu. İyi iş görmüş, fakat 1689'da Sofya'nın devrilmesinden sonra hariciyeden ayrılıp Kazan bölümünün başındaki Boris Golitsin'e intisap etmişti. Bu, hayatında bir dönüm noktası teşkil etmişti; çünkü Golitsin Petro'nun en yakın destekçilerindendi ve bu münasebetle Petro Voznitsin'i şahsen tanımıştı. Bunun sonucu olarak Petro 1697'de Batı'yı gezmek için güya tebdil-i kıyafetle "büyük tur"una çıktığı zaman Golovin ve Lefort'un yanı sıra onu üçüncü elçi olarak yanına almıştı. Viyana'dayken Petro onu alelacele Türklerle barışı sağlamak için bıraktı (bak. sayfa 15). Voznitsin başarılı olamadı; artık kendi kabiliyetsizliğinden mi yoksa Avusturyalıların Rusları soktukları pozisyonun müşküllerinden dolayı mı olduğunu söylemek çok güç. Bütün elde edebildiği iki yıllık bir ateşkesti. Evvelce gördüğümüz gibi birbuçuk yıl sonra Ukraintsev Konstantinopol'de Voznitsin'in evvelce Karlofça'da başaramadığını başardı.

Müzâkereleri nihayete erdirmek için, Ukraintsev, dokuz kıymetli ay geçirdi ki bu esnada Petro serbest kalıp İsveç'le harbe tutuşmak için sabırsızlanıyordu. Bu uzun

bekleyiş için kısmen Ukraintsev sorumluydu; çünkü Moskof diplomatik uygulamalarının ananevi teferruatına sıkıca bağlıydı ve efendisinin feda etmeğe hazır olduğu bazı küçük avantajları elde etmek arzusundaydı.[4] 1700 yılı sonunda yurduna döndüğü zaman, anlaşıldığına göre, Voznitsin'in ününü karaladı ve ondan sonra Voznitsin kayıtlara geçmeyen esrarengiz bir şekilde kayboldu. Birkaç yıl sonra Ukraintsev, rüşvet iddialarıyla gözden düştü; ama 1707'de Lehistan'da önemli müzakerelerde bulunmakla görevlendirildi; ertesi yıl da bir misyonla Macaristan'a Rakoçi'ye gönderildi ve orada öldü (1708).

Petro'nun Konstantinopol'de görevlendirdiği diğer dört kişi olan Tolstoy, Şafirov, Daşkov ve Nepluyev'in kariyerleri ve şahsiyetleri çok değişikti. Şafirov ve Nepluyev tamamen, Tolstoy ve Daşkov ise kısmen olmakla beraber hepsi de Petro'nun yaratıklarıydılar.

Orta halli toprak sahibi bir aileden gelen Petr Andreyeviç Tolstoy (1645-1729), Petro'nun muarızları Miloslavski ve Naibe Sofya'nın taraftarı olarak başlayıp sonunda Petro'nun en güçlü ve güvenilir müşavirlerinden biri olan yegâne kişidir. Petro'nun tarafına 1689'da geçmiş, fakat yeni efendisi ona itimat etmediğinden dolayı taşraya önemsiz idarî görevlere yollamıştı.[5] İkinci Azak

[4] Bogoslovsky, y.a.g.e., V, 247-49. Bogoslovsky'nin detaylı çalışmasının son cildi olan bu cilt, tamamiyle Ukraintsev'in Konstantinopol'deki görevine hasredilmiştir.

[5] Arkhangel'e gitmekte olan Petro'yu ağırladığı 1694'te Ustyug voyvod'u idi; Bogoslovsky, y.a.g.e., I, 179. Belki, o zaman Petro üzerinde kuvvetli bir tesir bırakmıştır. Fakat kabule mazhar olması çok büyük bir ihtimalle Petro'nun en nüfuzlu gözdelerinden biri olan Apraksin'le akrabalığından dolayıdır; Soloviev, y.a.g.e., XIV, 1329.

seferinde başarı göstermiş ve yaşının ellinin üstünde olmasına rağmen Petro'nun fikirleri ve talepleriyle tamamen hemfikir olduğunu İtalya'da seyrüsefer öğrenmek için gönüllü olmakla ispat etmişti. Orada İtalyancayı da çok iyi öğrenmiş ve bu da 1701'de ilk Rus sefiri olarak Konstantinopol'e gönderildiği zaman çok faydalı olmuştu. Onüç yıl sonra Rusya'ya döndüğü zaman büyük imtiyazlar ve pek çok zor görevin verilmesiyle mükafatlandırılmıştı, ki bunların en önemlisi Çareviç Aleksis'i kandırıp Rusya'ya geri getirmek olmuştu. Bu başarı, Petro'nun onun hakkında beslediği güveni nihaî olarak pekiştirmişti. Gizli kançılaryanın başına getirildi ve Petro'nun saltanatının son karanlık yıllarında Katarina ile yakın bir ittifak içinde Petersburg'daki en güçlü adamlardan biriydi. Fakat sonunda, Petro'nun ölümünden sonra, tahta geçiş meselesinden Menşikov'la arası açıldı ve 1729'da Solovetski manastırında sürgünde öldü. Kültürlü, Batı temâyüllü, belâgatli, kurnaz, vicdansız, meşum, kindar, serinkanlı ve ne yaptığını bilen bir adam olan Tolstoy, Rusya'nın Boğaziçindeki ilk temsilcisi rolünü büyük bir müessiriyetle oynamaya çok uygun, çok yönlü kabiliyetleri ve tecrübesi olan kararlı bir tipti.

O, çok büyük zorluklar altında işe başladı. Diğer yabancı temsilcilerden daha ziyade sefaret binasına kapanmak zorunda kaldı. Buna rağmen ilk etapta Rusya'nın eski yardakçısı Kudüs patriği Dositheus'un sayesinde oldukça başarılı bir istihbarat servisi kurmaya muvaffak oldu. 1669'dan beri patrik olan Dositheus nâdiren Kudüs'te bulunuyordu; 1690'dan beri oraya hiç gitmemişti; vaktini daha ziyade Konstantinopol'de ve Prensliklerde geçiriyordu. Yeğeni ve halefi (1707) Chrysanthus baş aracıydı. Çok önemli baş tercüman Aleksander

Mavrokordato ile uzun zamandan beri iyi tanışıyordu. Dositheus, kendisine iyi para ödeyen Petro'yla zaman zaman doğrudan muhaberatta bulunmağa devam etti ve Tolstoy ona çok değer veriyordu: "gerçekten ölümü hakir görerek her fırsatta hükümdar hazretleri için çalışıyor."[6]

Buna rağmen Tolstoy baştan beri Rum ruhanîlerin hâricinde de başka kaynaklarla ek bağlantılar kurmaya başlamıştı. Becerikli ve hırslı Dalmaçyalı tacir Sava Raguzinski ona iyi hizmet etti (bak sayfa 51) ve onun vasıtasıyla Fransız sefareti ile münasebet tesis edildi.[7] Başka İlliryalılar da hizmete alındı. Bunların arasında iki faal Katolik ruhanî, Gallani ve kardeşi sonradan Rus donanmasında amiral olan Zmaevski de vardı (bak sayfa 23'teki dipnot 21). Ragusalı bir Slav ve bir ara Cattora başpiskoposu olan Zmaevski, Sırplarla Karadağlıları ayaklandırmak işine de karışmıştı.[8] Dominikan tarikatına mensup olan ve Konstantinopol'de Papalık temsilcisi olarak bulunan Gallani de benzer bir rol oynamıştı; ama her tarafla işbirliği ediyordu; şimdi Ruslara, sonra Fransızlara, daha sonra ise Avusturyalılara para karşılığında hizmet ediyordu: sonunda Rusya yeterince para vermedi ve Gallani piskopos olarak Ragusa'ya çekildi.[9]

---

[6] Tolstoy'un 14 Haziran 1703 tarihli raporu, metni 'Pisma i Bumagi...', II, 228'dedir Petro ile Dositheus 1701, 1702 ve 1704'te karşılıklı olarak mektuplaşmışlardır, metinleri y.a.g.e., I, 470-73, II, 341-49, 715-21'dedir.

[7] Krylova, y.a.g.y., 263.

[8] Bogoyavlensky, 'Voprosy istorii', y.a.g.y., 28.

[9] Y.a.g.y., 40; C. Scheffer, 'Mémoire sur l'ambassade de France à Constantinople ...', (Paris, 1894), XXIII; Hurmuzaki, 'Fragmente ...', IV, 203, 264; Spuler, 'Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven' (Slavların Kültür ve Tarih Yıllıkları), 1935, XI, 205'te.

Ortodoks olmayanlar arasında Tolstoy'a ve halefle-rine muhtemelen en müessir yardımı Felemenk sefiri Jacobus Coljer ile tercümanı William Theyls yaptılar. Diğer yabancı misyonlar siyasetin günlük durumuna göre tavırlarını değiştirirken, Felemenkliler 1719'a kadar sürekli olarak Rusların Türk siyaset hayatında enfrikalarının ve sarayla münasebetlerinin baş dayanağı oldular. Önce babasının emri altında ve 1684'ten beri de sefarette onun halefi olarak, otuz yıllık tecrübesiyle Coljer çevreyi çok iyi tanıyordu.[10]

Rusların bilgi kaynaklarını ve nüfuz imkânlarını berrak bir şekilde görebilmek için Petro'nun saltanatı esnasında Konstantinopol'deki Rus diplomasisinin detayları üzerinde çok çalışmak gerekir, fakat buna rağmen bir genellemede bulunulabilinir. Anlaşılan Tolstoy gittikçe artan bir şekilde tamamen Fenerli Rumlara dayanan evvelki Rus uygulamalarından sapıyordu. Ruslarla olan dolambaçlı muhaberatlarında, her halükârda mümkün olduğunca ihtiyatlı olmak zorunda olan Konstantinopol patriklerinin anlaşıldığına göre onunla veya halefleri ile pek münasebetleri olmamıştır. 1707'de, Chrysanthus'un Kudüs patrikliğinde amcasının halefi olmasından kısa bir süre sonra bâriz bir değişiklik vukubuldu. Chrysanthus ilk bir iki yıl prensliklerde Ruslarla sıkı münasebeti devam ettirdi;[11] fakat 1711'de çift taraflı çalışmasından şüphelenildi, gerçi 1713'e kadar kendisiyle irtibat kesilmedi, ama sonra 1728'e kadar bu münasebet yine de te-

[10] Spuler, 'Jahrbücher für Geschichte Osteiıropas', I, 1936, 258-59.
[11] 'Pisma i Bumagi ...', V, 630-33; VII, I. bölüm, 114, 466-87.

sis edilmedi. Bu tarihte de münasebet ancak Sinod[12] vasıtasıyla siyasî olmayan mevzularda tesis edinildi.[13] Bu belki de Rusların açısından Rumlardan yüz çevirmenin bâriz bir nişânesiydi.

Genelde onyedinci yüzyılın ilk üççeyreğinde, ikisi arasmda gittikçe artan dinî ve kültürel bağlar, yüzyılın son çeyreğinde Konstantinopol'ün değil de Kiyef'in Rusya'daki önde gelen Ortodoks kültürün nüfuzu olduğunu ispat etmesiyle azalmıştı. 1685-86'da Kiyef metropolitliği Moskova patrikliğine bağlandığı zaman bu Konstontinopol'le önceden mutabakata varılmadan yapılmıştı ve Konstantinopol patriği hiçbir işe yaramayan protestolarda bulunmaktan başka bir şey yapamamıştı.[14] Rusya'daki yeni Ortodoks düşünce ve eğitiminin önde gelen temsilcileri, Rumlar değil de Ukraynlar oldular. Konstantinopol, artık, Nikon'un[15] zamanında olduğu gibi, Rusya için ilmin ve Ortodoks ananesinin kaynağı değildi.[16] Böylece Petro'nun ateşli Batılılığı bir

[12] Sinod, Patrikhane'de Ruhanîler Meclisi'dir. (Ç.N.)

[13] Kapterev, 'Snosheniya ...', 374-417. Soloviev, y.a.g.e., XVI, 88, Şafirov'un 1712'de yazdığı ve Chrysanthus aleyhine ilâveten onun 'Kazak patriği' olarak tayin edildiğini bildirdiği rapordan bahsetmektedir, fakat bunun tam olarak ne mânâya geldiğini belirtmemektedir.

[14] Kapterev, 'Kharakhter ...', 460-67; 'Snosheniya...', 252-66.

[15] Nikon (1605-1681), (1652-66 Moskova patriği), 1649'da Novgorod metropoliti, 1652'de de Çar Aleksey Mihayloviç'in sayesinde Moskova patriği oldu. Bu, Nikon'un enerjik bir şekilde Rum örneğine göre Rus Kilisesinde yaptığı reformların taraftarlarının zaferi oldu ve sonunda Rus Kilisesinin bölünmesine yol açtı (Ç.N.)

[16] Çok az sayıda yüksek derecedeki Rum ruhanîye Petro tarafından Rusya'da görev verildi. Ve bu birkaçı da Rumların prestijinin azalmasını hızlandırdılar. Meselâ, Smolensk piskoposu (evvelce Ohrida başpiskoposu olan) Philotheus ve Vologda başrahibi Athanasius Kondoili çekişip durdular, entrikalar çevirdiler ve eğitim için hiçbir şey yapmadılar; Kapterev,

kenara bırakılsa bile (ki buna Dositheus ve Konstantinopol patriği tarafından alenen ve sertçe karşı çıkılmıştı) Rumların genel prestiji onsekizinci yüzyılın başlangıcında oldukça azalmıştı. Petro ve taraftarları için Rumlar verebilecekleri siyasî yardımın hâricinde çok az şey veya hiçbir şey ifade etmiyorlardı. Bunun, güçlü bir Batı taraftarı olan ve Rum Ortodoksluğuna karşı hiçbir hissî veya ananevi yakınlığı olmayan Konstantinopol'deki Tolstoy ve haleflerinin de tutumu olduğu görülüyor.

Petro'nun Prut'taki mağlubiyetinden sonra, Şafirov ile Tolstoy, Türklerin elinde rehin olarak bulunur ve ikballeri en düşük noktasındayken mümkün olan her yardımı talep ettiler. Konstantinopol'deki Rumlardan hiçbir yardım gelmedi (sadık hempaları Luke Kirikov istisna teşkil eder).[17] Tolstoy içini şöyle dökmüştü: "Aslında küçüğünden büyüğüne hepsi yalan söylüyor ve onlara itimat etmek kesinlikle mümkün değil." Şafirov daha da ileriye gitti: "Para için Tanrılarını, imanlarını, ruhlarını ve hükümdarlarını satmaya hazırdırlar", verdikleri istihbarat "ince elenip sık dokunmalıdır", içlerinde "ne bir dost ne de iyi bir insan" bulmak mümkün değildir, zor zamanlarda "yabancı diplomatlardan vebadan kaçar gibi kaçıyorlar."[18] Bu gayet tabii idi ve Fener Rum-

'Klıarakhter ...', 475. 1721'de Mukaddes Sinod tesis edildiğinde Konstantinopol patriğinin ismi Rusya'da yapılan dualarda anılmadı; y.a.g.e., 473.

[17] Soloviev, a.g.e., XVI, 85.

[18] Kapterev, 'Snosheniya ...', 413. On yıl sonra (1723) Nepluyev, Konstantinopol patriğinin Rusları sevmediğini acı bir dille rapor ediyordu; y.a.g.y. Konstantinopol'deki halefi olan Viyeşniyakov, Fenerli Rumların ekserisinin "avare, imansız, kanunsuz, şerefsiz olduklarını, sadece kendi menfaatlerine hizmet ettiklerini, Rusların düşmanı olduklarını ve Türklerden daha kötü olduklarını" söyleyerek suçluyordu (25 Nisan 1736 tarihli

larına karşı olan Rus suçlamalarını olduğu gibi kabul etmemek gerekir. Buna rağmen muhtemelen bu tarihten itibaren Rus sefareti ile ruhban hiyerarşisi ve Konstantinopol'deki ve Prut seferinden itibaren bir yüzyıl boyunca hospodar olarak Romenlerin yerini alan Prenslikler'deki Rum efendi zümresi arasında uzun süreli bir kopma başlamıştı.

Harp ve sulh arasmda hassas bir dengenin mevcut olduğu bu yıllarda (1711-13) Şafirov, Türkiye'ye aslında Prut şartlarının onaylanması ve uygulanmasını müzâkere etmek üzere rehin olarak gelmişti. Tolstoy'dan yirmibeş yaş daha genç olan Şafirov (1669-1739) hem menşe hem de karakter bakımından ondan tamamen farklıydı. Menşikov ve Yaguzhinski gibi Petro'nun hiçten büyük mevkilere getirdiği ve bu yüzden de yeni rejime karşı olan hissiyatı şiddetlendirdiği, asil menşeli olmayan yeni yetmelerden biriydi. Smolensk bölgesinden Hıristiyanlaşmış bir Yahudi ailesindendi. Babası hariciye nezâretinde mütercim olarak çalışmış, kendisi de birçok küçük ticarî işlerden sonra hariciye nezâretinde aynı göreve başlayıp (1691) Petro'nun önde gelen diplomatik yardımcılarından biri seviyesine kadar yükselmişti. Lâtince de dâhil olmak üzere Batı dillerini harikulade bilmesi ve teknik resim çizimindeki büyük

rapor). O, onları Rusya'ya yönelik ve Türk boyunduruğunu atmak için fedakârlıkta bulunmaya hazır olan yukarı tarafların Rumları, Bulgarlar ve Romenlerle mukayese ediyordu. A. A. Kochubinsky, 'Graf Osterman i razdyel Turtsii', 141. Gerçek olan husus, bu tarihte Fenerli Rumların hâli vakti yerinde olanlarının ekserisinin, Hıristiyanların ayaklanması yolundaki Rus hülyalarına sempati beslemeyecek ve Balkanlardaki Türk gücünün aşırı derecede azalmasını istemeyecek kadar (özellikle prenslikler dâhil olmak üzere) imparatorluğun idaresinde yakinen yer aldıklarıdır.

kabiliyeti ile yeri doldurulamaz hâle gelmişti. Şişman ve rahat, mütebessim ve verimli kaynaklı olarak önce Ukraintsev'e, sonra 1697-98'de Batı'ya yapılan "büyük sefaret"te refakat ettiği Golovin'e ve nihayet Petro'nun kendisine, yaranmasını bildi. Golovin'in 1706'da ölümü üzerine hariciye nazırı olarak yerine geçen Golovkin aynı derecede inanmış bir Batı taraftarı boyar olmakla beraber, tamamen değişik karakterde bir insandı ve o kadar hünerli de değildi. Şafirov'un onun emrinde işleri önce iyi gitti, fakat sonra bozuştular ve uzun süren acı bir rekabet dönemi başladı. Bu arada gizli müşavir ve şansölye yardımcısı olmuş olan Şafirov 1711'de Petro tarafından diplomatik kançılaryanın başı olarak Prut seferine götürüldü. Bu sebepten dolayı Petro'yu felâketli durumundan kurtaracak barış şartlarını sadrazamdan elde etmek görevi ona düştü. Geriye daha da zor olan bu şartları sultana onaylatmak görevi kalmıştı.

İşi başlangıçta iyi gitmedi ve kararları Petro tarafından değiştirilmek zorunda kalındı. Bu belki de Şafirov'un önce Edirne'de olmasından ve hâlâ Konstantinopol'de Yedikule'de hapis olan Tolstoy'la daha irtibat kuramamış olmasından ve bu sebepten dolayı da onun Türkler hakkındaki mahallî bilgi ve tecrübesinden yararlanamamış olmasından kaynaklanıyordu.[19] Şafirov'un sadece sultanın çevresindeki âni değişen siyaset ve entrika girdabından değil, aynı zamanda Rusya ile olan haberleşmenin aşırı yavaşlığından,[20] Petro'nun inatçılığından ve kendisi-

[19] 1711-13'te Türkiye ile yapılan müzakerelerin Ruslar tarafından en mufassal anlatılışı bugün dahi Soloviev, y.a.g.e., XVI, 75-99'dakidir.

[20] Petro, içmeler için 1711 sonbaharında Karlsbad'a gitmiş, sonra da Almanya'da kalıp 1712'nin Ocak ayına kadar Rusya'ya dönmemişti. 1712'nin

ni kasıtlı olarak zor durumda bırakmakla itham ettiği Golovkin'in husumetinden dolayı da eli kolu bağlı kalıyordu. Fakat bu şartlar altında Şafirov ile Tolstoy'un büyük ölçüde kendi başlarının çaresine bakmaları kaçınılmazdı. Doğrudan görüşmeler kopup tekrar harbin eşiğine gelindiği zaman, her ikisi de Türkler tarafından yeniden hapsedildiler ve Fransız ve İsveç entrikalarına karşı koyup Rusya ile Türkiye arasında sağlam bir barış yapmak için Felemenk ve İngiliz elçilerinin yorulmak bilmeyen gayretlerine büyük ölçüde bağlı kaldılar.[21]

Ordusu kurtulup kendisi de Dinyeper'e doğru yol almaya başlayınca, Petro, Prut şartlarını yerine getirmesinin XII. Şarl'ın Türkiye'den çıkıp gitmesine bağlı olduğu görüşünü benimsedi. Bu yüzden de Azak ile Taganrog'un iadesini geciktirdi. Türkler ise Şarl'm gitmesi için anlaşmaya varılsın veya varılmasın Prut şartlarına uyulmasında ısrar ettiler. Petro, Şafirov'un raporlarından ve Ukrayna'da komuta eden Şeremeteyev'in verdiği haberlerden bu hususta kesin bilgiye sahipti.[22] 1711 Kasımının ortalarında Petro ra-

---

Haziran ayından 1713'ün Nisan ayına kadar da Pomeranya ve Battık sahillerinde idi. Bu gaybubetler Konstantinopol ile olan haberleşmenin daha da aksamasına sebep olmuşlardı.

[21] Evvelce de bahsolunduğu gibi, Sutton'un raporları bu dönemdeki Rus-Türk münasebetleri hakkında önde gelen bir otorite olan Profesör A. N. Kurat tarafından Camden yayınları serisinde neşredileceklerdir. Yayınlanmaları olayların olağanüstü karışık seyrine-özellikle Türklerin açısından büyük ölçüde ışık tutacaktır. Ruslarla yapılan müzakereleri tam olarak anlamak için Türklerin noktai nazarı başlıca ana anahtar durumundadır. Hollandalıların tarafından birçok bilgi (dokümanlar da dahil olmak üzere) W. Theyls, 'Mémoires pour servir à l'histoire de Charles XII ..' (Leyden, 1722)'de mevcuttur. Theyls, Hollanda sefiri Coljer'in tercümanı ve Şafirov'un da aracısıydı.

[22] Prut andlaşmasının uygulanmasında ortaya çıkan zorluklar ve tehlikeli durumlar Şeremeteyev'in 'Sbornik ..', XXV'de yayınlanan evrakında çok

zı oldu, fakat tavizinin haberi Konstantinopol'e ulaşmadan önce savaş yanlısı grup istediğine ulaşmıştı ve Türkler ancak 1712 Şubatında Azak'la Taganrog'un terk edileceğine kani olup muhasematı ertelediler. Geriye kalan Prut şartları Rusya'nın Lehistan'ı ve Dinyeper kalelerini tahliyesi. Kazaklara müdahale etmemesi ve büyük önemi haiz olan XII. Şarl meselesi Konstantinopol'deki harp taraftarlarına Türklerle sağlam bir barış yapmaya çalışan Şafirov'un gayretlerini engellemek için ziyadesiyle fırsat yaratıyorlardı.

Bu yüzden tarif olunamayacak bir "acele ve kargaşa"[23] ile, temelde, geçen yılınkinin bir tekrarı olan (bak. sayfa 67 dipnot 108) bir andlaşma yapmakla 1712 Nisanında bâriz bir başarı elde etmesine rağmen bu ölü doğmuş bir andlaşma oldu. Çünkü Fransızlar tarafından kışkırtılan Türkler, eskisinden daha çok Rusya'nın Lehistan'ı tahliyesinde ısrar ediyorlardı ki bu şartın İsveç Pomeranyası'ndaki Rus harekâtı ve Lehistan topraklarındaki muhabere hatları nazar-ı itibâre alındığında yerine getirilmesi neredeyse her halükârda imkânsızdı. Yine geçen sonbaharda olduğu gibi harbin eşiğine gelinildi. Yüksek mevkili bir Türk görevli mahallinde araştırma yapmak üzere Lehistan'a gönderilmiş ve Le-

güzel tasvir edilmişlerdir. 1711 Kasım ayının başlarında sadrazam Mehmet Paşa'nın yerine harp taraftarı Yusuf Paşa getirilip, Devlet Giray, İsveçliler ve Orlik, Türkleri savaşı yeniden başlatmak için yönlendirmeye muvaffak olunca, evvelce Azak'tan vazgeçilmesini tavsiye etmiş olan Şafirov, artık her halükârda savaş 1712 yılının baharında başlayacağa benzediği için kalenin elde tutulmasını cesurca tavsiye etti: 21 ve 24 Kasım'da Şeremeteyev'e gönderilen raporlar, metinleri y.a.g.e., 341-44'te.

[23] Sutton'un 7 Nisan tarihli raporu (O.S.), P.R.O., S.P., 97/22'de; müzakereler sadece sultanla sadrazamın ellerindeydi; Devlet Giray o sırada Kırım'daydı.

histan'da daha pek çok Rus birliği bulunduğu haberi ile geri dönmüştü (dönüşünde Bender üzerinden gelmiş ve orada XII. Şarl ile Devlet Giray'ın harp plânlarının telkini altında kalmıştı).[24] Yusuf Paşa, sadrazamlık makamını sultanın uysal damadı Süleyman Paşa'ya bırakmış ve 1712 Kasımında yeni bir harp bildirisi çıkarılıp Şafirov ve heyeti yine Yedikule'ye hapsedilmişlerdi.

Şafirov bu ikinci krizi de evvelce olduğu gibi aynı cesaret ve ustalıkla karşılamış ve Sutton, Coljer, reis efendi[25] ve müftü ile gizli ve dolaylı temas kurmak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamıştı. Petro da Bâbıâli'nin taleplerine boyun eğmeyi ve yanlarında hain Don Kazağı Nekrasov'un bulunduğu Kırım Tatarlarının zorlu akınları karşısında korkup geri çekilmeyi kabullenmemişti.[26] Rusların kesin tavrı, Konstantinopol ve Bender'deki harp taraftarlarının zor duruma düşmelerine sebep olmuştu. Kendisini aldatılmış hisseden III. Ahmed, hem XII. Şarl ile hem de Devlet Giray ile bozuşmuştu (bak sayfa 63-64). 1713 Şubatında Şafirov dolaylı müzâkereleri yeniden başlatmaya muvaffak olmuş ve nihayet beş ay süren karmakarışık zigzaglardan ve bol miktarda rüşvet yedirilmesinden sonra. Edirne andlaşması ile kesin barış yapılmıştı. Rusların Lehistan'ı iki ay içinde tahliyesini ve Ukrayna hududunun kuzeye Samara ve Orel nehirleri arasına çekilmesini kabul etmek zorunda kalmış, fakat Türklerin geç öne sürülmüş olmakla beraber en tehlikeli talepleri olan Zaporoj Kazak-

[24] Talmann'ın (Konstantinopol) Viyana'ya 18 Kasım 1712 tarihli raporunun metni; A. N. Kurat, y.a.g.e., 180-84'tedir; Soloviev, y.a.g.e., XVI, 91.

[25] Reis efendi, Osmanlı Hâriciye nâzırı olan reis-ül küttap'dır. (Ç.N.)

[26] 'Sbornik ...', XXV, 375, Şeremeteyev'in 2 Nisan 1713 tarihli mektubunun metni.

larının Türk himayesi altında bu belirsiz hudut boyuna yerleştirilmelerine başarıyla karşı koymuştu.[27]

Kırım Tatarları, yıllık verginin yeniden ödenmesi hususundaki taleplerinde sonuna kadar ısrar ettiler.[28] Evvelce de işaret olunduğu üzere, Petro, 1700 yılındaki andlaşmada bunu kesinlikle reddetmiş[29] ve Prut andlaşması da bu nazik talepten bahsetmeyerek meseleyi açıkta bırakmıştı. Şimdi ise Kırım hanının ısrarı, neredeyse anlaşmayı bozacaktı. Mavrokordato, hayatını tehdit ederek Şafirov'u hana "bütün taleplerinden vazgeçmek kaydıyla" bir sefere mahsus 120.000 rixdaler[30] ödemeye söz vermeye mecbur etmişti; fakat bu, hanın yıllık 80.000 rixdaler vergi talebi yanında hiçbir şey değildi. Fakat sonunda, Kaplan Giray, kendi oyununa geldi.[31] Ruslardan çok rüşvet almış olan reis efendi ile müftü, Şafirov'la anlaşmak taraftarı idiler. Türkler, Venedik'ten intikam alıp Mora'yı istirdat için serbest olmak istiyorlardı. Bu yüzden, Prut andlaşmasında olduğu gibi Edirne andlaşmasında da Kırım'a vergi ödenmesinden bahsolunmadı.

---

[27] Theyls, y.a.g.e., 94, 98; Soloviev, y.a.g.e., XVI, 97-98.

[28] Bir sene önce 1712 Haziranında Golovkin, Kırım hanı Devlet Giray'la doğrudan doğruya anlaşıp, her zamanki gibi kürklerden meydana gelen olağanüstü büyük bir hediye ile onu satın almaya çalışmış, ama muvaffak olamamıştı; Şeremeteyev'e verilen talimatlar, metni, 'Sbornik ...', XXV, 360-64'te.

[29] Bogoslovsky y.a.g.e., V, 78, 211-12, 144-49, 155-57, 162-63 ve 193'te gösterildiği gibi bu mesele Ukraintsev'in 1700'de Konstantinopol'deki görüşmelerinde en zor hususlardan biri olmuştur.

[30] Rixdaler ('Reichstaler'), İsveç taler'i, Gustav Adolf'dan beri sadece 'Daler' de deniyordu. 1648'den 1740'a kadar 1/3 Taler 1/2 Gulden değerindeydi (Ç.N.)

[31] Theyls, y.a.g.e., 98, 112-13; Fleischmann'ın (Konstantinopol) Viyana'ya 26 Mayıs 1713 tarihli raporu, metni Kurat, y.a.g.e., 213'te, 30.000 duka altınından bahsetmektedir.

Şartlar vakit geçirmeksizin onaylandı, fakat Türkler şartlar yerine getirilene kadar Şafirov'un ayrılmasma müsaade etmediler. Şafirov ile Tolstoy ancak 1714 Eylülünde Rusya'ya doğru yola çıkabildiler.

Şafirov'un Türkiye'de gösterdiği cesaret ve becerikllik ona efendisinin tam beğenisini kazandırmıştı. Müteakip on yıl boyunca haricî meselelerde Petro'nun en önde gelen adamlarından biri oldu, ve aynı zamanda da ticarî ve sınaî projelerin faal bir yöneticisiydi. Ticaret ve sanayideki bereketli dehâsı, Petro'nun önde gelen hizmetkârlarında arayıp da pek azında bulabildiği bir şeydi. Yaratıcılık, faallik ve optimizm mukabilinde pek çok şeyi görmezden gelmeye hazırdı. Fakat sonunda Şafirov çok ileri gitti. Bir hiçken büyük güce ve zenginliğe yükselmişti ve dört güzel kızını Rusya'nın en yüksek dört ailesine gelin vermesine rağmen genellikle, düzenbaz bir sonradan görme olarak kabul ediliyordu ve haddinden fazla düşmanı vardı. Petro'nun nâzırlarının ve idarecilerinin pek çoğu gibi fakat hariciye nezâretinde ismen şefi olarak kalan düşmanı Golovkin'in ve diplomaside rakibi olan Osterman'ın aksine irtikâp ve rüşvet işlerine bulaşmıştı. Nihayet 1723'teki skandallarda canı yandı ve Petro'nun saltanatının mütebaki yıllarında görevden uzaklaştırıldı. Sonra tekrar dönüş yaptı ve Çariçe Anna zamanında Türk meselelerinde tekrar önemli bir rol oynadı.

Şafirov'la Tolstoy 1714'te Türkiye'den ayrıldıklarında halefleri olan bir Rus elçisi yoktu. Prut şartları geçerliydi ve Konstantinopol'de devamlı temsilci bulundurmak hakkı kazanılmamıştı. Bu, Petro'nun aslî hedeflerinden birisiydi. Müteakip birkaç yıl içinde Türkler Petro'nun elçilerini kabul etmediler ve Petro Coljer'le para karşılığında gayriresmî Rus ajanı olarak yetinmek mecburi-

yetinde kaldı. Avusturya'nın kazandığı zaferler ve Pasarofça andlaşması siyasî sahneyi değiştirdi ve Petro'ya Rusya'ya tâviz verilmesi için müessir bir şekilde bastırmak fırsatını verdi. 1719 Mayısında Daşkov çok boyutlu tekliflerle dolu olarak Konstantinopol'e geldi.

Daşkov'la Şafirov arasındaki fark Şafirov'la Tolstoy arasında olduğu kadar büyüktü. Onaltıncı yüzyılın başlarında Altın Ordu'dan gelmiş bir mültecinin soyundan gelen Daşkovlar zengin bir toprak sahibi aile olmakla beraber hiçbiri devlet hizmetinde yükselmemişti. Aleksis İvanoviç Daşkov (ölümü 1733) gençliğinde Petro'nun karındaşı V. İvan'ın karısı Çariçe Praskovya Saltikova'nın sarayında göreve başlamıştı. Bu lehine bir hususu, çünkü Petro'nun yengesiyle münasebetleri hep dostâne olmuştu. Fakat Daşkov, Matveyev'le birlikte görevli olarak 1699'da Lâhey'e gidene kadar ciddî bir şekilde yükselmeye başlamadı. Hem Lâtince hem de Almanca biliyordu ve Batı eğitimiyle dolu olarak yetişmişti. II. Augustus'un sarayında Patkul'un maiyetindeyken çok şey öğrenmişti (1704). Yüce kraliyet hetmanı nezdinde Lehistan'daki iki dönemlik (1708-12, 1715-16) diplomatik görevinden de çok tecrübe edinmişti, ama özellikle temayüz etmişe benzemiyor. Şayet Avusturya kaynaklarına güvenilirse Petro'nun gözünden de düşmüştü. Fakat 1718'de I. Joseph'in kızı Avusturya arşidüşesi Maria Josepha'nın Saksonya ve Lehistan kralı II. Augustus'un oğlu ve vârisiyle evlenme plânını öğrenen ilk Rus olarak yeniden göze girdi.[32]

Bu evlilik ittifakı, Rusya'yı, Büyük Britanya-Hanover, Alman imparatorluğu, İsveç ve Saksonya-Lehistan

[32] Hurmuzaki, 'Fragmente ...' IV, 193.

koalisyonu ile zor duruma düşürmek için I. George'un başlattığı muhteris plânın bir parçasıydı. Augustus hem Varşova'da bir veraset tahtı ümitleriyle hem de Lehistan'da kraliyet gücünü gerçekleştirmek plânlarının desteklenmesi ile teşvik edilecek; Lehliler de Rusya'ya kaybettikleri topraklarını ve hatta belki Smolensk ve Kiyef'i de geri almak ümidiyle kazanılacaklardı. Daşkov, Konstantinopol'e, Avusturya'nın aşırı artan gücünü ve yeniden doğmuş, güçlü bir Lehistan'ın hem Rusya hem de Türkiye için müşterek bir tehlike teşkil edeceğini manivela olarak kullanarak orada bir Rus temsilciliğini yeniden ihdas etmek için gönderildi. Evvelce olduğu gibi Konstantinopol Avrupa'nın güç mücadelesini yansıttı ve Büyük Kuzey Harbi'nin nihaî çatışmaları Boğaziçinde yankılandı.

Avusturya elçisinin ihtişam ve azametini gölgede bırakan Daşkov, sadece Fransız elçisi De Bonnac'dan yardım görerek atak bir oyun sergiledi. Fakat bu yardım aslında çok önemliydi, çünkü de Bonnac'ın sultanın Yahudi doktoru Fonseka vasıtasıyla en önemli çevrelerle harikulade münasebetleri vardı.[33] Şayet Fransız desteği olmasaydı Daşkov'un durumu çok kötü olurdu. İngilizler 1710-13 yıllarındaki tutumlarının aksine şimdi Ruslara karşı Avusturyalılarla ittifak hâlindeydiler.[34] Daşkov'un acı acı şikâ-

[33] Y.a.g.e., 230.

[34] Konstantinopol'deki İngiliz sefiri Stanyan'ın P.R.O., S.P.97/24'teki raporlarında (özellikle 12 Şubat (O.S.) ve 2 Mart (O.S.) 1720 tarihlilerde) Avusturya sefiri Virmont ile birlikte bir İsveç-Türk ittifakı sağlayarak, Daşkov'u mağlup etmek için bir sonuç vermeyen çabaları hakkında çok bilgi vardır. Stanyan, rüşvet vermek için parasının ve yetkisinin olmayışından çok şikâyet etmektedir. Daşkov'un andlaşması imzalanmadan önce sadrazam tarafından huzura kabul edilmeye de muvaffak olama-

yet ettiği gibi, Felemenklilerden fayda yoktu. Coljer, artık bunamış ve iş göremez hâle gelmişti. Theyls, Ruslar için pek az şey yapabildi ve kavas olarak yerine geçen oğlu Nicholas, Avusturyalılarla işbirliği içindeydi.[35]

Daşkov, Avusturya-Leh evlilik anlaşması haberleri ve çok güçlenmiş bir Lehistan'da Avusturyalıların hâkim olması ihtimâliyle Türkleri endişelendirmeyi başardı. Evvelce bahsolunduğu gibi (bak sayfa 38, dipnot 60) Viyana ve Venedik'in Türkiye'ye karşı son savaşta birleşmek teklifini Rusların reddini büyük bir olay gibi takdim etti. Bir taarruz ve müdafaa ittifakı teklif etti, Rus birliklerinin Lehistan'a girmesine itiraz edilmemesini istedi,[36] Rakoçi'yi Lehistan tahtı için Augustus'a rakip olarak öne sürdü ve durumun Konstantinopol'de sürekli olarak bir Rus elçisinin bulundurulmasını gerekli kıldığında ısrar etti.[37]

Bunlara ilâveten Tatar hanının yıllık vergi talep etmemesi ve Rus tüccarlarına bütün imparatorluk topraklarında kara ve deniz ticareti serbestîsinin tanınması gibi eski istekler tekrarlandı.[38]

---

mıştır. Mart ayının sonunda en fazla umabildiği, "İsveç lehine maddelerle" Daşkov'un andlaşmasının "tekerine çomak sokabilmektir". Buna bile muvaffak olamamıştır. Hâlâ Konstantinopol'de akredite edilmiş bir sefirinin bulunmayışının İsveç'in, pozisyonunu çok zayıf düşürdüğünden şikâyet etmektedir.

[35] Hurmuzaki, y.a.g.e., 263; Soloviev, y.a.g.e., XVII, 591-92.

[36] 1719'da bütün Rus askerleri Lehistan'dan geri çekilmişti. Fakat dört Leh-Litvan hetmanının Flemming'e ve Augustus'un Sakson hâkimiyeti planlarına karşı ayaklanmaları Rus nüfuzunun ve askerlerinin geri dönmesine sebep oldu.

[37] Hurmuzaki, y.a.g.e., 194-96; Soloviev, y.a.g.e., XVII, 591.

[38] P.R.O., S.P, 97/24; Daşkov'un "talep ettiği başlıca hususlar"; Stanyan'ın 19 Ağustos (O.S.) 1720 tarihli raporunu müteakip Fransızca yazılmış tarihsiz

Avusturyalılar, Rakoçi ile birlikte çevrilen entrikalardan çok rahatsız oluyorlardı ve 1720 Nisanında Tekirdağ'a sürülmesiyle bâriz bir başarı elde ettiler. Fakat burası anti Rus ittifaka karşı koymak için Macar ve Jacobit[39] mültecilere yardım yoluyla çok yönlü Rus ve Fransız projelerinin devamını önlemek için Konstantinopol'e çok yakındı. Sonunda ciddî hiçbir sonuca varılamadı. Rakoçi, ne Lehistan'a ne de isyan çıkarmak için kral olarak Macaristan'a gitti; ne de Yaşlı Müddei[40] bir daha İskoçya'ya ayak bastı.[41]

Bunlar, Ruslar için İngiliz ve Avusturya projelerine bir çeşit karşı hücum olarak düşünülmüş talî meselelerdi. Daşkov'un misyonunun ana hedefi Türklerin İsveç lehine bir müdahalesini önlemek ve Rusya'nın dostluğuna ve Konstantinopol'de sürekli bir temsilcilik tesisine mukabil Avusturya'nın Pasarofça'daki zaferinin Türkler üzerindeki tesirini silmekti. Uzun süren müzâkerelerden sonra, Daşkov, nihayet 1720 Kasımmda imzalanan Konstantinopol andlaşması ile son gayesine ulaştı.[42]

1713 yılında akdedilen barışın yirmi beş yıl için olmasına mukabil iki ülke arasındaki barışın bu sefer sürekli olduğu beyan edildi. Buna ilâveten Rusya, 1700 yılı andlaşmasında bulunan Mukaddes Topraklara serbestçe hac yapılması maddesinin yeniden yürürlüğe girmesine muvaffak oldu. Kırını Tatarlarına ödenecek vergi

---

ve imzasız bir doküman. Daşkov, andlaşması ile kara ticaretinde serbestî sağlayabildi, fakat deniz ticaretinde serbestî sağlayamadı.

[39] İskoç tahtı üzerinde hak iddia eden Jacob'un taraftarları (Ç.N.).

[40] İskoçya tahtı üstünde hak iddia eden Jacob (Ç.N.).

[41] Hurmuzaki, y.a.g.e., 230, 238, 252-56.

[42] Y.a.g.e., 23949. Metni Noradounghian, y.a.g.e., I, 227-33'tedir.

konusundaki kaçınılmaz mücadele yine uzun sürdü ve şiddetle müzâkere edildi. Petro yine inatçı davrandı ve andlaşmada yıllardan beri süregelen bu talep hakkında bir şey yer almadı. Lehistan hakkındaki bir madde, Rus müdahalesinin devanı etmesine imkân sağladı. Genel duruma bakıldığında Daşkov'un başarı elde ettiği söylenebilir.

Müteakip yıl içinde Büyük Kuzey Harbi nihayet sona erdi. Nystad andlaşmasıyla (1721) İsveç'e karşı Rus zaferi tescil edildi. Güney için Petro serbest kalmıştı, ve derhal büyük bir enerjiyle Trans-Kafkasya'da İran'a karşı harekete geçti. Tabii ki en kısa zamanda burada da Türkiye ile karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdı. Müteakip dört yıl boyunca Konstantinopol'de sürüp giden bu hususla ilgili tehlikeli müzâkerelerde Rusya'yı yeni bir savaştan korumak görevi Daşkov'a düşmedi.[43] Bu, halefi Nepluyev'in görevi oldu.

Petro'nun Konstantinopol'deki temsilcilerinin sonuncusu olan İvan İvanoviç Nepluyev (1693-1773), tam Petro'nun kafasına göre bir genç adamdı. Tatişçev'le birlikte belki de Petro'nun en tanınmış "yetiştirme"lerindendi ve onun gibi sonraları Orenburg genel valisi olarak Başkurdistan'da büyük bir rol oynadı. Her şeyini Petro'ya borçluydu, bütün kalbiyle ona hayrandı ve hizmetinde hiçbir şeyi esirgemiyordu. Onun için Petro, gerçekten de "memleketin babası" idi ve efendisi imparator öldüğü zaman döktüğü gözyaşları ile çok bahsolu-

[43] Bundan sonra Daşkov, Menşikov'un kızlarından biriyle evlenmesine rağmen önemli bir rol oynamadı. Petro, onu posta idarelerinin genel müdürü yaptı. 1730'da oligarş'ların safında olmasına rağmen aynı yıl içinde gizli müşavirliğe getirildi.

nan mersiyesi, tamamen samimiydi. Fakat menşe olarak Petro'nun muhalifleri arasından geliyordu. Nepluyev, Novgorod bölgesinde nüfuzlu akrabaları olan orta halli, toprak sahibi eski bir ailedendi. Ailesi, 'Eski Din Taşıyanlar' ve Petro'nun Batılı usullerine muarız olanlarla yakın irtibat içindeydi. Kendisinin tamamen Ortodoks ve gerçekten imanlı kalmasma rağmen gençlik yıllarının muhafazakâr ve Batı düşmanı havası, hükûmet işine girdikten sonra uzun ömürlü olmadı. 1714'te Novgorod'daki "şifre" okuluna, sonra da Narva'daki seyrüsefer okuluna yollandı. Oradan da Petro'nun gözde yeni müesseselerinden olan St. Petersburg'daki deniz akademisine transfer edildi. Buradan da, denizcilik eğitimi görmek üzere, dış ülkelere yollandı ve bu meyanda bir ara Osmanlılara karşı Venedik filosunda hizmet gördü. Dönüşünde kısa bir süre için St. Petersburg'da gemi inşaatının başında bulundu. Oradayken, becerikli dürüstlüğü ve atraktif erkekliği ile Petro'nun şahsen gözüne girdi ve Konstantinopol'e Rus sefiri olarak tayin edildi (1721).

Petro'nun bu kadar çok denizcilik eğitimini niye heba edip Konstantinopol gibi o kadar önemli bir merkeze hiçbir diplomatik tecrübesi olmayan birini tayin edişini izah etmek zordur. Bu görev için tek uygun vasfı İtalyanca bilmesiydi. Gençliği (sadece yirmi sekiz yaşmdaydı) bir mahzur teşkil etmiyordu. Volinski, aynı yaştayken Petro tarafından İran'a olan çok başarılı misyonu için seçilmişti ve Astrahan valiliğine terfi ettiği zaman sadece otuzundaydı. Bu tayin her halükârda iyi bir tercihti. Nepluyev, Konstantinopol'de yorulmak bilmeksizin onüç yıl çalıştı ve İran ile Kafkasya yüzünden Türkiye ile savaşa girilmemesi ve Petro'nun başlıca emelini tat-

min eden bir 'modus vivendi'nin[44] Türklerin Hazar Denizinden uzak tutulması sağlanması büyük ölçüde onun azminden, çalışkanlığından ve Fransız misyonu ile olan iyi münasebetlerinden kaynaklanmaktaydı.[45]

Petro'nun Osmanlı imparatorluğu ile olan münasebetlerinin sonuncusunu teşkil eden bu Kafkasya dönemi başka bir incelemenin mevzuunu teşkil edecektir. Burada söylenebilecek olan husus bu iki ülkenin Asya'daki rekabetinin daha çok bilinen ve daha çok görünürde olan Balkanlardaki çatışmadan daha az önemli olmadığıdır. Ermenilerle Gürcüler, Petro'nun döneminden itibaren Sırplarla Karadağlıların şarktaki benzerleri olmuşlardır. Nepluyev'in Büyükdere'ye yerleştiğini görmüştük. Birkaç yıl sonra karısını getirttiği zaman bu işi yapan ilk Rus olmuştu. Bu teferruatı bir sembol olarak görmek gerekir. Artık bir başka devlet daha sert bir şekilde Batılılaştırılmış olan Rusya Boğaziçi sahillerine yerleşmeye başlamıştı.

[44] Modus vivendi, davranış tarzıdır (Ç.N.)

[45] Nepluyev'in hayatının ilk kısmı için bak. V. N. Vitevsky, 'I. I. Neplyuevi Orenburgsky krai ... do 1758 g.' (1758 Yılına Kadar İ. İ. Nephıyev ve Orenburg Memleketi), (Kazan, 1889), I, 1749.

IX.
ESKİ VE YENİ KAZANÇLAR VE KAYIPLAR

Büyük Petro'nun Osmanlı imparatorluğu ile olan münasebetleri, Rusya tarihinde bir yenilik arz edecek kadar doğrudan ve sürekli olmuştu. Mesele, artık, Türkiye'nin Kırım Tatarlarının metbuu olarak olaya karışması değildi. Petro'nun tahta çıkışından kısa bir süre önce, Rusya ile Türkiye arasındaki 1676-81 harbi ile yeni bir dönem başlamıştı. İki ülkenin doğrudan çalışmasına kısmen Kırım'ın sebep olmasına rağmen aslî sebep Dinyeper'in sağ sahilindeki Kazaklardı. Rusya'nın bâriz bir şekilde Lehistan'ın aleyhine olarak, Kiyef'e ve Dinyeper'in sol sahiline ilerlemesi, hem Rusya'nın gücü ve prestijinin arttığı mânâsına geliyor, hem de Ukrayna'nın Vivold'un zamanından beri Litvanya, Lehistan, Kazaklar, Kırım ve Türkiye'nin nüfuz sahasına giren Dinyeper ile Dinyester arasmda kalan muazzam topraklarında bir üçüncü gücün ortaya çıkması demekti.

Ukrayna meselesinin bu yeni veçhesi, Petro'ya miras kalmıştı. 1686 yılında Rusya ile Lehistan arasında yapılan andlaşma ile nihaî şeklini alan yeni yaklaşım da miras kalmıştı. Bu andlaşmaya göre Lehistan, Kiyef üstünde hak iddiasından kesin bir şekilde vazgeçiyor, buna mukabil olarak da Rusya, Türkiye'ye karşı aktif ittifaka

giriyordu. Bunun hemen görülen sonuçları Golitsin'in Kırım'a yaptığı ve felâketle sonuçlanan iki sefer ile Türkiye ile harp hâliydi. Böylece Lehistan ile müttefik olan Rusya, Lehistan'ın diğer iki müttefiki olan Avusturya ve Venedik ile de ittifaka girmiş oluyordu. Bu, Rusya'nın teknik olarak üye olmamakla birlikte bir Avrupa koalisyonunda ilk defa taraf olarak görünmesiydi. Petro, 1697'de Türkiye'ye karşı Avusturya ile üç yıllık bir ittifak yapınca öne doğru bir adım daha atmış oldu. Fakat bu ittifak yarı ömrünü bile tamamlayamadı. Avusturya, Batı'da elinin serbest kalması için Karlofça'da barış yaptı (1698). Kendisini terk edilmiş olarak kabul eden Petro, Avusturya'yı hiçbir zaman affetmedi ve saltanatının hemen hemen sonuna kadar münasebetleri mümkün olabildiğince kötü kaldı. Saltanatının son günlerinde bir değişme oldu ve bu, ölümünden bir yıl sonra 1726'da Viyana ile imzalanan bir ittifakla sonuçlandı. Bu ittifak, birçok sürtüşmelerle birlikte Yedi Yıl Harbi'nin nihayetine kadar devam etti.[1]

1695'te iktidarı eline aldığı zaman Petro'nun yeni iki mirası işte bunlardı. Eskiden beri olduğu gibi Kırım Tatarları meselesi vardı - akınlar, Tatarların elinde bulunan ve Türk esir pazarlarında satılan Rus esirleri, haraç. Azak'taki güçlü Türk kalesi yüzünden denizden uzak kalan Dinyeper şelâlelerindeki Zaporoj Kazakları ile Don Kazakları eskiden olduğu gibi sürekli olarak hudut sürtüşmelerine sebep oluyorlardı.

Petro, neye teşebbüs etti? Ne üzerinde hak iddia etti? Hangisinde muvaffak oldu?

[1] Yedi Yıl Harbi: 1756-1763. (Ç.N.).

Güneyde Türkiye'ye karşı olan üçlü ittifak münasebetiyle harp siyasetine devam ederken Rusya için yeni olan bir yola başvurdu, Azak'a doğrudan saldırdı (1695, 1696); kale ikinci teşebbüste alındı ve aynı zamanda donanma yapımına başladı. 1700 yılındaki andlaşma ile Türkleri Azak'tan vazgeçmeye mecbur etti. İnsan ve malzeme gücünün korkunç derecede harcanmasına rağmen, donanma yapımını ve Taganrog'da yeni bir liman inşasını hızla sürdürdü. 1711 yılında Prut'ta uğradığı felâketten dolayı 1700 yılında elde ettiklerini geri vermek zorunda kalınca bütün bunlar kaybedilip heba edilmiş oldu. 1739'da bunlar kısmen yeniden elde edildilerse de tamamı ancak 1774'te geri kazanılabilindi.

Azak denizinin girişinin anahtarı ve bu münasebetle Taganrog'da üslenen bir Rus Karadeniz filosunun vazgeçilmez ön şartı olan Kerç, Voznitsin'in (1698) ve Ukraintsev'in (1700) yürüttüğü müzâkerelerde talep edildi. Fakat İsveç'le harp edebilmek için Türkiye ile mutlaka sulh hâlinde olmak mecburiyetinde olan Petro, bu talepten vazgeçti. Sonra da Petro, hiçbir zaman bu talebi yenileyebilecek bir pozisyonda olmadı. Kerç, ancak II. Katarina 1783'te Kırım'ı ilhak ettiği zaman Rusların eline geçti.

Petro'nun Azak denizi donanması siyasetinin önemli bir parçası olan ve ticarî anlaşma talepleriyle bağlantılı olan Karadeniz'de seyrüsefer serbestîsi talebinde ilk defa Voznitsin bulunmuş, sonra da hiçbir başarı elde edilmeksizin Ukraintsev ve Tolstoy tarafından tekrarlanmıştı. Seyrüsefer serbestîsi Türkiye tarafından 1774'e kadar tanınmadı ve ilk Rus-Türk ticarî anlaşması 1783'te imzalandı.

Bu geçici kazançlar ve talepler yeni bir dönemi başlatmıştı. Petro, aynı zamanda Dinyeper'den aşağıya

doğru oldukça başarıyla sarkarak (1695) eski siyasetini devam ettiriyordu. Türkler gerilemek mecburiyetinde kaldılar ve Zaporoj Kazakları daha müessir bir şekilde Rus nüfuz sahasına sokuldular. 1700'de elde edilen bütün avantajlar 1711'de kaybedildi ve Petro, eski hududu olan Orel nehrine çekilmek zorunda kaldı. Onun kaybettiklerinin büyük bir kısmını Rusya, Belgrad andlaşması (1739) ile tekrar geri kazandı.

Kırım Tatarlarma yıllık haraç ödenmesi Petro tarafından reddedilmişti.[2] 1700 yılındaki andlaşma (1709 yılındaki de) Türklerin bu reddi kabulünü ihtiva ediyordu. Bahis mevzuu madde Petro'nun müteakip andlaşmalarında yer almadı, ama Petro Kırım hanının yıllık haracın kabulü için yaptığı inatçı taleplerin reddini başarıyla sürdürdü. 1711, 1712, 1713 ve 1720 yıllarındaki andlaşmalarda bu mesele havada kaldı.

Rus tarihinde ilk defa olmak üzere Osmanlı imparatorluğundaki Ortodoksların lehine resmen taleplerde bulunuldu ve 1711'de harp çıkınca Rusya ilk defa Türk efendilerine karşı ayaklanmaları için Balkan Hıristiyanlarına açıkça çağrıda bulunmak siyasetini uyguladı. Buna ilâveten evvelki müzâkerelerde yer almış olan Mukaddes Topraklara Rusların serbestçe hacca gidebilmesi hususunda 1700'de başarıyla ısrar edildi. Bu hak 1711'de kaybedilmesine rağmen 1720'de tekrar elde edinildi.

Osmanlı imparatorluğundaki Ortodokslar namına yapılan talepler iki türlüydü. Evvela Mukaddes Mahal-

[2] Bu, 1683'ten beri ödenmemişti. Ukraintsev'in hesaplarına göre 1684-1699 yıllarına düşen meblağ 237.000 ruble idi; Bogoslovsky, y.a.g.e., V, 145. Petro'nun yıllık geliri ise 1684'te 1.500.000 ruble, 1701'de de hemen hemen 3.000.000 ruble idi.

ler hususunda Rumlarla Latinler arasındaki çekişme ile ilgiliydi. Voznitsin, Ukraintsev ve Tolstoy, hepsi de Mukaddes Kabir'in[3] Rumlara teslimi için taleplerde bulunmuşlardı; fakat başarı elde edememişlerdi. Saniyen, Ortodoksların din serbestîsinin genel bir garantisi, hem 1698, hem de 1700 yılındaki müzakerelerde bahis mevzuu olmuş, ama bir netice alınamamıştı. Bu, ancak 1774 yılında elde edinildi.

1711'deki Prut seferi iki yenilikle, Petro'nun Balkan Hıristiyanlarına çağrısı ve doğrudan prensliklere ve Tuna'ya doğru hamle etmesi ile şöhret kazanmıştı. Bu her iki yenilik, müteakip yüzelli yıl boyunca Rus siyasetinin alışılmış bir uygulamasını oluşturdular Eflâklı Brankovan değil de Boğdanlı Kantemir son anda Petro ile ittifaka girdi; ama mahdut yardımı, Prut'taki Rus felâketine mâni olmak bakımından tamamiyle yetersizdi. Sadece Karadağ'da ve Sırbistan'ın bazı yörelerinde Petro'nun adamlarının kışkırttığı Hıristiyan ayaklanmaları oldu. Bunlar, bir sonuç da vermediler Buna rağmen Petro ile birlikte Karadağlılarla ve Sırplarla (özellikle de güney Macaristan'daki Sırplarla) sürekli olarak doğrudan münasebetler başladı. Bu Sırpların birkaçı, Rusya'nın hizmetine girdiler ve Elizabet ile II. Katarina dönemlerinde güney Rusya'daki Sırp kolonistlerinin öncülerini teşkil ettiler. Askerî mağlubiyetine rağmen Büyük Petro, Balkanlarda unutulmadı. Rusya, ilk defa Müslümanlara ve Katoliklere karşı Ortodoksların silâhlı müdafii olarak açıkça ortaya çıkmıştı.

Nihayet Petro'nun kazanç ve kayıplarının bu özetinde Rusya için bir tane kalıcı önemli kazancı vardır ki o

[3] Mukaddes Kabir, Hz. İsa'nın kabriydi (Ç.N.).

da Rusya'yı diğer Avrupalı güçlerle aynı seviyeye çıkaran Konstantinopol'deki sürekli diplomatik temsilciliktir Bu, ilk defa Petro tarafından talep edilmiş, 1700'de Türkler tarafından verilmiş, 1711'de geri alınmış, fakat 1720'de tekrar verilmiş ve artık bir daha müzâkere mevzuu olmamıştı.

Şayet, Kafkasya bu araştırmanın mevzuu olsaydı, Petro'nun başarısızlıklarının telâfisi burada Türklerin Hazar denizine doğru yayılmalarını önlemesiyle ve İran'dan geçici olarak Hazar Denizi sahilindeki eyâletleri almasıyla bulunabilirdi. 1725'te öldüğü zaman, bunlar, güneyde elde ettiği yegâne toprak kazançlarıydı. On yıl içinde vârisleri bunları İran'a geri verdiler, fakat Türkiye Hazar denizine ulaşamadı. Ayrıca şayet Petro'nun Gürcüler ve Ermenilerle olan münasebetleri burada ele alınsaydı, bu münasebetlerin gerçi onyedinci yüzyılda gittikçe artan bir sıklıkta olmasına rağmen onun zamanında usanmadan güçlendirildiği ve hatta saltanatının son zamanlarında bir ara Balkanlardaki Ortodokslarla olan Rus bağlantılarından daha fazla önemi haiz oldukları görülürdü.

Petro'nun saltanatına bir bütün olarak bakıldığında Avusturya'nın başarılarıyla çarpıcı bir tenakuz hâlinde onun Türkiye'ye karşı şüphesiz pek başarı elde edemediği görülür. Bu tenakuzun bir izahı aslmda Avusturya ile Türkiye'nin komşu olmalarına mukabil Rusya ile Türkiye'nin gerçekten komşu olmamalarıdır. Her iki imparatorluğun meskûn sahaları arasında giderek daralmakla birlikte bir boşluk teşkil eden münazaalı bozkırlar uzanmaktaydı ki bu iki devletin ikisi de bunları aşıp sürekli darbe indiremiyorlardı.

Türklerin Prut'taki zaferinin hemen elde edilen sonuçlar açısından Poltava'daki Rus zaferinden daha mü-

essir olduğu öne sürülebilir. Rusya, onbir sene önce elde ettiklerinden bir seferde vazgeçmek zorunda kalmıştı. İsveç ise daha oniki yıl boyunca nihaî olarak pes etmemişti. Büyük Kuzey Harbi'nin uzayan komplikasyonları ve Baltık için yapılıp sonunda başarılı olan mücadelenin muazzam yükü Petro'nun Türkiye'ye karşı başarısız kalışının başlıca sebepleridirler. Şayet St. Petersburg için harcadığı işgücü ve enerjiyi güneyde kolonizasyon ve müdafaa hatlarının ileriye alınması için harcasaydı, şayet yeniden askerî teşkilâtlanma ve yeniden silâhlanma, bozkır savaşı göz önüne alınarak yapılsaydı, hikâye belki değişik olurdu. Güneyde filosunu muhafaza edip güçlendirebilirdi ve Karadeniz hülyaları muhtemelen daha erken gerçekleşirdi. Gücünü güneyde bu şekilde teksif etmesi Batı ile aynı zamanda mümkün değildi. Bir bakıma Güney, Batı için ihmal edilmişti. Petro'nun hayallerinde ilk önce ele alınacak işler arasmda Baltık Denizi, Karadeniz'in yerini aldı. Çünkü, onun nazarında Baltık (ki İsveç'e karşı kazandığı zaferle yeni payitahtı St. Petersburg'un başarısı bu kavrama dâhildiler) Moskof çarlığının Batı ile yakın ve engelsiz münasebeti ile Rus imparatorluğuna tahvili hususundaki gerekli vasıtaydı. Bu değişiklik 1725'te büyük bir yol kat etmişti ve Petro'nun haleflerinin gösterdikleri sapma ve değişikliklere rağmen ciddî bir şekilde durdurulamamıştır. Büyüklük açısından mukayese edilebilir bir değişim ise Osmanlı imparatorluğunda vukubulmadı. 1725'te iki imparatorluk arasındaki gerçek güç dengesi, Rusya'nın lehine dönmüştü ve bundan sonra Petro'nun vasiyeti yavaş yavaş ve kesik kesik de olsa yerine getirilmiştir.

Merejkovski'nin Mürtedi Julian, Leonardo da Vinci ve Büyük Petro için yazdığı trilogya'nın ikinci bahsinin

alt başlığı "Öncü", üçüncününki ise "Deccal'dı. Gerçekten de teb'asının pek çoğu için Petro Deccal'dı, fakat birçok hususta ve özellikle de Osmanlı imparatorluğu ile olan münasebetlerde de öncüydü.

Büyük Petro *ve* OSMANLI İMPARATORLUĞU

Ruslar ve Türkler, tarihin kadim halkaları olarak sürekli bir rekabet içinde olmanın yanısıra, aynı coğrafyayı paylaşmanın avantaj ve dezavantajlarını da yaşamıştır. Belki de bugünü anlamanın yolu tarihe bakmaktan geçiyor. Bu eser; tarihimizde "Deli Petro" olarak adlandırılan, Ruslar'ın Büyük Petrosu'nun, ömrü boyunca Türkiye, Balkanlar ve Rusya topraklarındaki siyasi emelleri incelemektedir. 1774'e kadar Karadeniz'e açılması engellenen Rusya'nın, daha sonra büyümesini sağlayan şartlar, Don Kazakları'nın 1637-1642'de Azak'ı ele geçirmeleri, siyasette dinin ve mezheplerin kullanılması, Eflak, Buğdan düğümleri, Sırplar'ın ve Karadağlılar'ın halen devam eden zalimlikleri, Rus Kazakları ile Kazak Türkleri'ni karıştıranlara dair yeterli bilgiler vermektedir. B.H. Sumner'in kaleme aldığı bu eseri, Eşref Bengi Özbilen dilimize kazandırmıştır. Bu kitap, tarihe ilgi duyanlarla beraber, siyasetçilerin, teologların, tarihçilerin ve hatta sosyologların faydalanabileceği değerli bir eserdir.

13 TL

2016 THG 782835 ENG

n/doğukitabevi

doğukitabevi

9 786059 093750

online kitap satış

www.doğukitabevi.com